БУТУН ДУНЁ ПРОЛЕТАРЛАРИ, БИРЛАШИНГИЗ!

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ВА САНЪАТИ

ЎЗБЕКИСТОН ССР ЁЗУВЧИЛАР СОЮЗИ ВА ЎЗБЕКИСТОН ССР МАДАНИЯТ МИНИСТРЛИГИНИНГ ОРГАНИ

ГАЗЕТА 1956 ЙИЛ 4 ЯНВАРДАН ЧИҚА БОШЛАГАН

1989 ЙИЛ

8 СЕНТЯБРЬ
№ 37 (3037)
ЖУМА

ТИЛЛАР ТЎҒРИСИДАГИ ҚОНУН ЛОЙИҲАСИ УМУМХАЛҚ МУҲОКАМАСИДА

ЛЕНИНЧА ЙЎЛ—БИРТИЛЛИЛИК

ЎЗБЕКИСТОННИНГ давлат тили ҳақидаги қонун лойиҳаси шу кунларда республикамиз ижтимоий фикрининг марказий масалаларидан бирига айланди. Ҳозир баҳслар айни авжида. Мунозара давомида жуда кўп фойдали фикрлар баён этилди. Улар лойиҳани пишитишда, шубҳасиз, катта фойда келтиради, албатта. Бироқ бир масала — қайси тил ёки тиллар Ўзбекистон ССРнинг давлат тили бўлади ва унинг (ёки уларнинг) давлат тили мақоми қандай намоён бўлади, деган муаммо аниқ ҳал этилмас экан, кузатилган мақсадга эришиб бўлмайди. Муҳокама қилинаётган қонун лойиҳасининг энг катта қусури шундан иборатки, унда ўзбек тили Ўзбекистон ССРнинг давлат тилидир, деб эътироф этилади, аммо дарҳол рус тили ва республикада яшовчи бошқа халқлар тиллари ҳақида сўзланганда уларга ҳам айни шу мақом бериб юборилади. Натижада ҳозирги вазиятда тил соҳасидаги мавжуд чалкашликларни бартараф этишнинг конкрет усули белгиланмай қолаверади. Шу сабабли, менинг фикримча, ишни коммунистик партиянинг миллий республикалардаги давлат тили мавқеини белгилаш соҳасида олиб борган сиёсатининг ленинча асослари нималардан иборат ва ўзбек тилининг Ўзбекистон ССРда давлат тили мавқеини йўқотиб қўйиш даражасига тушиб қолишига олиб келган сабабни аниқлашдан бошламоқ даркор. Бошқача айтганда, ўзбек тилига давлат тили мақоми бу йил, яъни 1989 йилда берилаётгани йўқ. У аллақачон — 1918 йилнинг август ойида бу мақомга эришган эди. Ўшанда Советларнинг Туркистон Марказий Ижроия Комитетининг декретига мувофиқ рус тили билан бир қаторда маҳаллий аҳоли тили ҳам давлат тили деб эълон қилинган эди. Мана шу воқеага ҳозир роппа-роса 71 йил тўлди. Аммо... Афсуски, биз шу ленинча йўлдан боришда қийинчиликларни сабот билан енгиш ўрнига аста-секин осон йўл қўллай бошладик. Зеро, бизни шу қийинчиликлардан асрайдиган альтернатив тил мавжуд эди. Гарчи декретга биноан республикада ҳамма иш икки тилда олиб борилиши (расмий ҳужжатлар икки тилда эълон қилиниши, шаҳодатнома, гувоҳномалар икки тилда тўлдирилиши, давлат ташкилотларида икки тилни билувчилар ишлаши ва ҳоказолар), маҳаллий халқ тилини ўрганувчилар учун дарслик ва қўлланмалар, икки тилли луғатлар нашр этилган, тил ўрганиш тўгараклари тузилган, қисқа муддатли курслар очилган бўлсада, аста-аста бу йўлдан чекиндик ва, ниҳоят, шу даражага етдикки, колхозларнинг умумий мажлислари ҳақидаги эълонларни ҳам кўпинча русча ёзадиган бўлиб кетдик.

Хўш, нима қилмоқ керак? Менингча, В. И. Ленин Совет ҳокимиятининг дастлабки даврида тил соҳасида амалга оширмоқчи бўлган тадбирларни ҳеч бўлмаса энди биз амалга оширайлик. Ўйлашимча, ўтган 70 йил мобайнида халқларимизнинг дўстлиги зўр синовлардан ўтди. Миллий муносабатлар соҳасида муаммолар мавжудлигига қарамай, бу дўстликнинг негизи мустаҳкам ва унга асосланиб, республикаларнинг суверен ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва бу билан боғлиқ бўлган барча масалаларни интернационал руҳда ҳал қилиш мумкин.

Тил соҳасидаги сиёсат қандай бўлган? Бу саволга жавоб топиш учун баъзи муҳим ибратли ҳужжатларни эслайлик. Уларнинг энг ибратли томони шундаки, рус бўлмаган миллатлар ва элатлар яшайдиган миллий республика ёки миллий регионларда туб жой аҳолиси учун бир қадар имтиёзлироқ шароит яратиш кўзда тутилди. Бу ҳол шунда намоён бўладики, миллий республикаларда яшовчи туб халқнинг тили давлат тили сифатида эътироф этилиб, шу территорияда яшовчи бошқа миллатга мансуб аҳоли ҳам шу регионадаги давлат тилида иш юритишлари шарт қилиб қўйилади. РК/б/П Марказий Комитетининг Украинадаги Совет ҳокимияти ҳақида В. И. Ленин томонидан тайёрланган резолюциясида бу талаб ғоят аниқ ифодаланган. «Россия чоризми ва эксплуататор синфлари, — дейилади унда, — украин маданиятини (украин тили, мактаби ва ҳоказоларни) асрлар давомида поймол қилиб келганлиги сабабли РК/б/П Марказий Комитети украин тили ва украин маданиятининг эркин тараққий қилишига ҳалал берувчи барча тўсиқларни йўқотишга бутун воситалар билан ёрдам беришни барча партия аъзоларининг вазифаси қилиб қўяди» (ТАТ, 39-том, 385 — 386-бетлар).

Бу қандай тўсиқлар ва уларни қандай тарзда бартараф этиш мумкин? Бу ҳақда ҳам резолюциядан аниқ жавоб топамиз. «Кўп асрлардан бери эзилиб келиши орқасида украинлар оммасининг қолоқ қисми ўртасида миллатчилик тенденциялари сезилаётгани сабабли, — дейилади унда, — РКП аъзолари бу оммага ғоят чидам, бардош ва эҳтиётлик билан муносабатда бўлишлари, Украина ва Россия меҳнаткашлар оммасининг манфаатлари бир эканлигини бу оммага ўртоқларча тушунтиришни шу тенденцияларга қарши қўймоқлари керак. РКПнинг Украина территориясидаги аъзолари меҳнаткашлар оммасининг ўз она тилида ўқиш ва барча совет муассасаларида ўз она тилида иш юритиш ҳуқуқини амалда бажаришлари, украин тилини сунъий воситалар билан иккинчи ўринга суриб қўйишга қаратилган уринишларга ҳар жиҳатдан қарши курашишлари, аксинча, украин тилини меҳнаткаш оммани коммунистик маърифатли қилиш қуролига айлантиришлари керак. Барча совет муассасаларида украин тилини биладиган хизматчиларнинг етарли миқдорда бўлиши учун ва келажакда барча хизматчиларнинг украин тилида сўзлашишни билиб олишлари учун дарҳол чоралар кўрилмоғи керак».

Агар Ўзбекистон ССРнинг тиллар тўғрисидаги қонуни лойиҳасининг тузувчилари доҳиймизнинг мана шу доно кўрсатмаларини ўзбек тилига татбиқ этганларида эди, улар тиллар ҳақида эмас, балки ўзбек тилига давлат тили мақомини бериш ҳақидаги қонун лойиҳасини муҳокамага тайёрлар эдилар. Афтидан, улар ўзбек тилининг қонуний ҳуқуқини тиклаш республикада яшовчи рус ва бошқа халқларнинг норозилигига сабаб бўлади, бусиз ҳам миллий муносабатлар соҳасида мураккаб шароитни янада чигаллаштириб юборади деб ҳадиксираган кўринадиларки, қайси моддада ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги мавқеи асосидаги ҳуқуқ ва вазифалари хусусида сўз борса, дарҳол «миллатлараро алоқа воситаси бўлган рус тили ёки бошқа миллатларнинг тиллари...» деб илова қиладилар. Афсуски, мазкур иловалар туфайли лойиҳа асосий мақсаддан йироқлашган ва жумбоққа айланиб қолган.

Биргина мисол келтирамиз. 9-модда «Ўзбекистон ССР давлат органлари ишида қўлланиладиган тил» деб аталади. Модомики, 1- моддада «Ўзбекистон ССРнинг давлат тили ўзбек тилидир», — деб қабул қилиндими, демак мантиқан 9-моддада ҳам «Ўзбекистон ССР давлат органлари ишида қўлланиладиган тил ўзбек тилидир», — дейилиши шарт. Аммо лойиҳа авторлари «қоида тариқасида ўзбек тилидир», — дейдилар. Хайриятки, давлат тили деб эътироф қилинган экан, акс ҳолда, «қоида тариқасида» ҳам эътиборга олинмас экан. Энди иккитагина истисно берилади: «а) Ўзбек тилини **билмайдиган шахслар** учун рус тилига ёки миллий гуруҳлар тилига таржима қилиш **таъминланади»** (таъкидлар бизники — С. Қ.). Маза-ку! Заҳмат чекиб давлат тилини ўрганишнинг ҳожати ҳам йўқ экан: тил билмасларга тушунтиришни давлатнинг ўзи гарданига оларкан?! Ажабо, кўпчиликнинг тили (давлат тили)ни ўрганишга қунт қилмаганларнинг тушунишини таъминлаш учун давлат ҳам маблағини сарфлар экан. Нима, кўпчиликнинг тилини қонуний равишда давлат тили деб эълон қилгани учун давлат айбдордек жарима тўлаши зарурми? Бунда мантиқ қани?

Иккинчи истисно ҳам бундан қолишмайди: «Ҳужжатлар ўзбек тилида, зарурат бўлганда рус тилида ёзилади». Ажабо, давлат тилидаги ҳужжатлар зарур бўлмайдими? Уларнинг зарурлигини ким белгилайди? Нега «ҳамма ҳужжатлар ўзбек тилида ёзилади» дейиш мумкин эмас? Керак одам русчагагина эмас, истаган хорижий тилга ҳам таржима қилиб олавермайдими? Хуллас, лойиҳанинг услуби мана шунақа: битта қоида-ю, тўртта истисно! Кошки эди, истиснолар модда мазмунини равшанлаштирса, аксинча, чалкаштиргани чалкаштирган

Чамамда лойиҳа авторларини билингвистик тенденция (қўштиллилик тамойили) тортиб кетаверади. Улар республикада ўзбек ва рус тиллари давлат тили деб эълон қилинсин дейишга ботина олишмаган, аммо уларнинг фикр йўсини шу йўналишга тортиб кетаверади: гоҳ «миллатлараро алоқа қуроли» дейдилар ёки бошқача йўл тутадилар, аммо моҳияти бир — жуфттиллилик тамойили.

ҒИРРОМЛИК ҚИЛМАСДАН очиқчасига гаплашайлик: ҳозирги шароитда қўштиллилик йўли билан мақсадга тезроқ етишимиз мумкинми? Менинг фикримча, бу йўлга кириш учун бизнинг тайёргарлигимиз ҳалича етишмайди. Гап шундаки, Октябрь инқилобидан сўнг кечган 70 йилдан мўлроқ давр мобайнида ўзбек тилининг ривожи ғоят нотекис бўлди. Афсуски, ўзбек тили ўзининг давлат органлари, муассасалар, корхоналар ва ташкилотларнинг ишида қўлланадиган рус тили билан бир қатордаги тил сифатида ўрнини аста-секин рус тилига бўшатиб бера бошлади ва ҳозирги кунга келиб, район, шаҳар ва республика миқёсидаги барча йиғинлар рус тилида ўтказиладиган, ёзишмалар русча юргизиладиган, олий ўқув юртларида кўпчилик фанлар бўйича лекциялар рус тилида ўқиладиган, диссертациялар рус тилида ёзиладиган бўлиб қолди. Тўғри, ҳозир ҳам расман 1918 йили Туркистон Марказий Ижроия Комитети томонидан қабул этилган декрет ўз кучида, у бекор қилинмаган. Шу сабабли расман ўзбек тили рус тили билан бир қаторда Давлат тилидир. Ўша декретга биноан давлат ташкилотларининг ходимлари икки тилни эгаллаган бўлишлари керак эди. Маданий савиямиз кўтарилганлигидан интеллигенция биринчи бўлиб, ўша талабларни унута бошлади. Бу ҳол бошқа миллат вакилларидан бўлган раҳбар ходимларга ҳам қўл келди. Бироқ биз районлардаги, қишлоқлардаги аҳволни ҳисобга олмаган ҳолда ўзбек тилининг қўлланиш миқёсини ғоят даражада чеклаб қўйибмиз. Буни сезган зиёлилар ўзбек тилининг мавқеини талаб этишда «миллатчилик» тамғасидан ҳайиқиб узоқ вақт сукут сақлашга мажбур бўлди. Энди демократия ва ошкоралик вазияти ҳаётимизда ҳукмрон ўрин ола бошлаган бугунги шароитда ўзбек тилига давлат тили мақомини бериш талаби тобора баландроқ янграмоқда. Муҳокама қилинаётган лойиҳа халқ талаби асосида пайдо бўлган. Афсуски, унда ўзбек тилининг Давлат тили сифатидаги мақоми турли истиснолар билан кўмилиб кетган.

Ҳозирча ҳеч ким ўзининг лойиҳадан қаноат ҳосил қилганини айтмади. Ажабланарлики, лойиҳани тузиш ишида фаол қатнашган ташкилотлардан бири бўлган ЎзФА Тил ва адабиёт институти ҳам шу йил 11 июль куни қонун лойиҳаси муҳокамаси пайтида янги муқобил лойиҳани ўртага ташлади. Эртасига бу лойиҳа Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида муҳокама этилганда яна бир муқобил лойиҳа таклиф қилинди. Ниҳоят, шу йил 22 июль куни «Правда Востока» газетасида қонун лойиҳасининг Сарвар Азимов томонидан тузилган варианти эълон этилди ва ҳоказо. Тўғри, уларда лойиҳадаги зиддиятли ўринлар бартараф этилган, айрим моддалар аниқроқ таърифланган. Масалан, Сарвар Азимов вариантида ҳам кўпгина масалалар лўнда ва аниқ ифодаланган. Бироқ, афсуски, билингвистик тамойил бу вариантнинг негизини ташкил этади. Гарчи бунда ўзбек тилининг ҳуқуқий мақоми «Ўзбекистон Совет Социалистик республикасининг давлат тили ўзбек тилидир» (1- модда), — деб тўғри белгиланган бўлса-да, бошқа моддаларда билингвистик тамойил босиб кетган.

Бошқа бир айрим авторлар эса ўзбек тилининг давлат мақоми учун кураш совет халқининг интернационал руҳига ёт ҳаракат дея талқин этишга тиришмоқдалар. Ҳатто ўзбек тилига давлат мақомини бериш учун курашни антиконституцион ҳаракат тарзида баҳолаган авторлар ҳам топилиб қолди. Жумладан, Автотранспорт ишлари бўйича юридик консультациянинг мудири В. Егошин «Ҳамма нарсани ўз номи билан атайлик» («Правда Востока» газетаси, 1989, 25 июль) мақоласида ва газетанинг шу сонида босилган В. Березовскийнинг «Бир-биримизни англаймизми?» деган мақоласида давлат тили ҳақидаги масалани «сунъий проблема» деб аташдан ҳам тоймаганлар. Улар фикрича, бу руҳ Болтиқбўйи республикалари таъсирида бошланган ва зарарли оқибатларга олиб келиши мумкин эмиш.

Давоми иккинчи бетда

СЎЗ—КЕНГАШ ҚАТНАШЧИЛАРИГА

ОРОЛ МУЛОҚОТЛАРИ

А. ЯНШИН, СССР ФА вице-президенти: — Оролга фойдаси тегадиган амалий ишга юз буриш учун аввало турли қарашларни умумлаштирувчи ягона қарорга келиниши керак. Афсуски, ҳозирга қадар бундай умумий фикрга келинмади. Бунинг учун бутун масъулият собиқ СССР Сув хўжалиги министрлиги, унинг лойиҳа ва илмий-тадқиқот институтлари, эндиликда бу маҳкамаларнинг тутуруқсиз сиёсатини мерос қилиб олган СССР Сув хўжалиги қурилишлари министрлиги зиммасига тушади.

Ҳозир шу нарса аёнки, Қорақалпоғистоннинг шўрхок ерларида пахта ўстириш учун Амударёнинг туз таркиби бир неча бор ошган сувларини меъёридагидан 4—5 баравар ортиқроқ сарфлашга мажбур бўлинмоқда. Шундай қилмаса, пахта унмайди. Орол учун зарур бўлган олтинга тенг сув мана шундай бой бериляпти. Ернинг шўри баттар кўпаймоқда. Ундан тезроқ воз кечиш, улкан коллекторлар қуриш эмас, майда суғориш шохобчалари, мелиорация иншоотларини тартибга келтириш керак. Ҳукуматнинг Оролга доир қарорида бу жиҳатдан бир қатор фойдали ва керакли тадбирлар ҳам кўзда тутилган эдики, уни сўзсиз бажариш лозим. Аммо бу тадбирларнинг ўзигина муаммони узил-кесил ҳал этиш учун етарли эмас.

Биз денгиз бўйидаги вазият билан юзма-юз танишиб қайтгач, ўзимизнинг Тошкентдаги якунловчи мулоқотимизда Орол учун ниҳоятда зарур бўлган ана шу ҳал қилувчи йўлни биргаликда ишлаб чиқамиз.

Б. ОЛЕЙНИК, ҳуқуқшунос (Москва): — Орол ҳалокати билан боғлиқ жиноятни суд органларига ҳавола этиш масаласи ҳамон кечикмоқда. Ҳолбуки, СССР Бош прокурори А. Сухарев ўзининг «Литературная газета»даги чиқишида Оролдаги экологик жиноят айбдорларини халқ билиши керак ва улар сўзсиз ўз жазоларини оладилар, деган эди. Тўғри, шу пайтга қадар Орол билан боғлиқ жиноятни ҳужжатлар асосида исботловчи материалларга эга эмас эдик. «Орол—88» экспедицияси бу жиҳатдан қўлимизга жуда катта материал берди. Жиноятнинг бутун манзараси кўз ўнгимизда тўлалигича намоён бўлди. Ҳозир Орол комитетининг ҳуқуқ комиссияси шу жиддий масала билан шуғулланмоқда. Мен ўтган йилги экспедиция сафида иштирок этган ҳуқуқшунос сифатида айтишим мумкинки, бу ҳужжатлар СССР Сув хўжалиги министрлигининг собиқ раҳбарияти, шу министрликнинг Москва, Тошкент ва бошқа шаҳарлардаги лойиҳа институтлари, эксперт комиссиялари устидан жиноий иш қўзғаш учун ҳар жиҳатдан етарли асосларга эга.

Биз Ўзбекистонда ўтаётган Орол кенгаши мулоқотлари давомида шу хусусда ҳам атрофлича фикрлашиб олдик. Биз кенг жамоатчилик номидан Орол фожиаси айбдорларини умумхалқ суди ҳукмига ҳавола этишни талаб қиламиз. Токи, минг-минглаб кишиларнинг туғилган жойларини ташлаб кетишига, фарзандларидан айрилишига, оналарнинг кўз ёшига, бутун регионнинг экологик инқирозига олиб келган бундай жиноят ер юзининг бошқа бирон жойида такрорланмасин.

В. КАРАВАЕВ, ёзувчи (Москва): — Ўтган йили август ойи охирларида биз «Орол—88» экспедицияси аъзолари Помир тоғларида иш бошлаган кезларда кутилмаганда қўлимизга ҳукуматнинг Оролга доир қарори билан боғлиқ ҳужжат тушиб қолди. У. билан танишиб чиққан экспедиция аъзолари Орол тақдирини ҳал этмайдиган бу ҳужжатнинг умумхалқ муҳокамасига қўйилмасдан қабул қилинишига қарши чиқдилар. Сафимизда иштирок этаётган СССР Сув хўжалиги министрлиги вакили А. Кияткин: «Сизларнинг қаршилигингиз бир тийинга арзимайди. Қарор бугун-эрта имзоланиб, эълон қилинади», — деди. Аммо биз Иттифоқнинг ҳамма бурчакларидан Орол юришига тўпланган турли миллат вакиллари ўша заҳотиёқ бир ёқадан бош чиқариб, ўзимизнинг норозилигимизни тегишли ташкилотга йўллашни лозим топдик. Ўшанда бизнинг илтимосимизга қулоқ осишмаган бўлса-да, қарор шошма-шошарлик билан қабул қилинганини бугун ҳаёт рўй-рост кўрсатди. Бугун ҳукуматнинг ҳар қандай қарори аввал лойиҳа сифатида эълон қилинаётгани ҳам бунинг ёрқин далилидир.

Агар ўшанда жамоатчиликнинг хоҳиш-иродасига қараб иш тутилганда ҳукумат қарори чиққанидан сўнг ҳам бугун яна Орол тақдири нима бўлади деб бош қотириб ўтирмасдик. Бу гапларни айтаётганимнинг боиси — биз ғанимат бир йилни бой бердик. Ушбу Кенгашимизда денгизнинг тақдирини узил-кесил ҳал қиладиган ягона фикрга келишимиз ва ниҳоят ҳукумат маъмурларини Оролни асраш, экологик ҳалокатга йўлиққан Оролбўйини даҳшатли вазиятдан қутқармоқ учун ҳал қилувчи чоралар кўришга даъват этмоғимиз керак.

М. БЕЛГИБОЕВ, Қозоғистон ФА Тупроқшунослик институти Целиноград бўлими раҳбари: — Сўнгги бир йил давомида Қозоғистоннинг Қизил Ўрда областидаги экологик вазият ниҳоятда мураккаблашди. Ичимлик сув кескин муаммога айланди. Айниқса, Аралск ва Казалинск районларининг аҳолиси ночор вазиятга тушиб қолди. Келгуси йилдан бошлаб, суғориш учун олинадиган сувга пул тўлаш режаси кўзда тутилмоқда. Аммо бу тадбирнинг ҳам Орол учун бирор наф беришига кўз етмайди. Бу асрлар бўйи отамерос ер ва сувдан тежаб-тергаб фойдаланиб келаётган туб жой аҳолисининг танг иқтисодий имкониятларини баттар қийинлаштириб юборади. Менимча, Орол тақдири ҳукумат миқёсида яна қайтадан кўриб чиқилиши, экологик фалокатга юз тутган зонага шошилинч ёрдам кўрсатилиши керак.

2-БЕТ

СОВЕТ ШАРҚИ АДАБИЁТЛАРИ АЛОҚАЛАРИ МАСАЛАЛАРИГА БАҒИШЛАНГАН
РЕГИОНАЛ КОНФЕРЕНЦИЯ ДАВОМ ЭТМОҚДА

АДАБИЁТ ВА БАЙНАЛМИЛАЛ ТАРБИЯ

Бугунги кунда миллатлараро муносабатлар мамлакатимиз ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётидаги энг дардли ва энг долзарб масалалардан бирига айланди. Адабиёт ва санъат турли миллат вакилларининг қалбларини бир-бирига мангуга боғлаши ҳам, улар ўртасига низо ва адоват уруғларини сочиши ҳам мумкин. Шу йил 5 сентябрь куни республика Фанлар академиясининг Тил ва адабиёт институтида ўз ишини бошлаган регионал илмий-назарий конференция айнан шу хил масалаларга, аниқроқ айтганда, «Совет Шарқи адабиётлари ўзаро алоқалари ҳамда бир-бирига таъсирининг миллатлараро муносабатлар ва байналмилал тарбияни ривожлантиришдаги роли» мавзуига бағишланди.

Совет Шарқи адабиётларининг тарихини, ўзаро алоқаларини, миллий ўзига хосликлари ва умуминсоний мазмунини ўрганиш борасида шу қадар кўп муаммолар йиғилиб қолган эканки, конференция уларни тўла қамраб ололмаган бўлса-да, ўз иштирокчиларини совет адабиётшунослиги олдида нечоғли машаққатли вазифалар турганлигидан огоҳ этди.

Конференцияни ЎзФА Тил ва адабиёт институтининг директори, филология фанлари доктори Бахтиёр Назаров қисқача кириш сўзи билан очди.

Москвалик олима филология фанлари доктори З. Османованинг чиқиши, ЎзФА мухбир аъзоси М. Қўшжонов, филология фанлари докторлари — Б. Назаров, Н. Шукуров, филология фанлари кандидатлари — П. Мирзаахмедова, Л. Турбина, Ж. Дадабоев, С. Мелиев, Р. Абдуллаева, И. Мирзаев, И. Сувонқулов ва бошқа кўплаб олимларнинг маъруза ҳамда ахборотлари адабий таъсирнинг мураккаб диалектикасини янгича тушуниш масалаларига бағишланди.

Анжуманда кўпмиллатли совет адабиётининг, унинг таркибидаги ҳар бир миллий адабиётнинг тарихини қайтадан кўриб чиқиш, уни сохта классик ёзувчилардан, сохта шоҳ асарлардан тозалаб, ноҳақ четга суриб қўйилган қаламкашлар ва ноҳақ унутилган етук асарларнинг муносиб мавқеини тиклаш масаласи ҳам қизғин муҳокама қилинди. «Вопросы литературы» журнали СССР халқлари адабиёти редакциясининг мудири А. Дмитриева ва тожик адабиётшуноси Ҳ. Шодиқулов совет адабиёти тарихини, умуман, адабиёт тарихини яратиш принципларининг ўзини бутунлай қайтадан кўриб чиқиш зарурлиги тўғрисида гапирдилар. О. Шарафиддинов, Э. Каримов каби олимларнинг маърузалари адабиётимиз тарихидаги ноҳақ унутилган сиймолар қисматига бағишланди.

Филология фанлари докторлари — А. Ҳайитметов, С. Эркинов, У. Тўйчиев ва бошқалар Совет Шарқи халқларининг инқилобдан олдинги адабиёти, адабий ҳамкорлиги ва бу ҳамкорликнинг байналмилал тарбиядаги роли ҳақида фикр юритдилар.

Қирғиз олимаси И. Лайлиева, ёқутистонлик адабиётшунос А. Мирееванинг Совет Шарқи адабиётларининг жаҳон адабиёти контекстидаги ўрни, озарбойжонлик олимлар — Э. Охундова ва В. Қулиевнинг ҳозирги адабиётнинг миллатлараро муносабатга таъсири ҳақидаги маърузалари ҳам анжуман иштирокчиларида катта қизиқиш уйғотди.

Конференция бугун — 8 сентябрь куни кечқурун ўз ишини якунлайди.

Мирзааҳмад ОЛИМОВ

СУРАТДА: Конференция қатнашчиларидан бир гуруҳи.
Н. МУҲАММАДЖОНОВ суратга олган

Зоя ОСМАНОВА:

ТАШВИШЛАРИМИЗ МУШТАРАК

Тошкентда ўтаётган Совет Шарқи адабиётларининг ўзаро алоқалари ва бир-бирини бойитишлари муаммоларига бағишланган регионал илмий-назарий анжуманда Москва, Бошқирдистон, Ёқутистон, Бурятистондан келган адабиётшунос олимлар ҳам қатнашмоқдалар. Ҳафталигимиз мухбири конференцияда иштирок этаётган ана шу меҳмонлардан бири — москвалик таниқли олима, филология фанлари доктори, СССР Фанлар академияси Жаҳон адабиёти институтининг етакчи илмий ходимаси Зоя Григорьевна Османовага учрашиб, ундан анжуман ҳақидаги таассуротлари, жумҳуриятимиз илм аҳли олдида кўндаланг турган масалалар борасидаги фикрлари билан ўртоқлашишни сўради.

— Аввало айтиш керакки, бу регионал илмий-назарий конференцияни ташкил қилиб Ўзбекистон Фанлар академиясининг Тил ва адабиёт институти жуда қимматли ташаббус кўрсатди. Анжуман «Партиянинг ҳозирги шароитдаги миллий сиёсати (КПСС платформаси)» матбуотда эълон қилинганидан кейин ўтаётган биринчи йирик регионал кенгашдир.

Бугунги кунда ўзбек адабиётшунослиги ва танқидчилиги анча жонланиб қолди. Ўзбек олимлари ҳозирги адабий жараённи, классик адабиёт ва халқ оғзаки ижодини, 20—30-йиллар адабиётини ўрганишда бошқа қардош халқлар олимлари билан муштарак вазифаларни, проблемаларни аниқлаб, ҳамкорликда, қўлни қўлга бериб илмий изланишлар олиб борсалар, фанимиз анча олға силжир эди. Бир истак шуки, конференцияда айтилган қимматли фикрлар айтилган жойида қолиб кетмаса, анжуманимиз материаллари китоб ҳолида босилиб чиқса. Афсуски, Ломидзе, Надъярних, Суровцев каби айрим йирик олимлар, турли узрли сабабларга кўра, кенгашда қатнаша олмаётирлар. Ўйлайманки, уларнинг докладларини ҳам китобга киритиш керак.

Ҳозир айтганимдек, ўзбек олимлари анча ютуқларни қўлга киритдилар: рус тилида ўзбек классик адабиёти тарихининг икки жилдлиги босилиб чиқди, ўзбек совет адабиёти тарихи кўп жилдлигининг бир неча жилди нашр қилинди. Бугунги кунда 20-йиллар ўзбек адабиётини, айниқса, йирик сўз санъаткорлари — Чўлпон билан Фитрат ижодини ўрганиш анча жонланди. Бу улкан сиймоларнинг асарлари нашр этилмоқда. Адабиётингизнинг Чўлпон, Фитрат, Усмон Носир ва бошқа шу каби улуғ вакилларини мамлакатимизда ҳамма билиши керак. Уларни Ватанимиздан ташқариларда ҳам билишлари лозим. Вазифа: улар ижодини халққа тўла қайтаришдан иборатдир!

Кези келди, айтиб ўтай: шу йил «Вопросы литературы» журналида олим ва шоир Ҳамид Исмоиловнинг «Муз қаъридаги юлдуз» сарлавҳали мақоласи чиқди. Бу мақолада Чўлпон ижоди билимдонлик билан теран тадқиқ этилган. Муаллиф шоир ижодини жуда яхши билади, унинг гўзалликни сезиш туйғуси ҳам юксак. Ҳамид Исмоилов мақоласи ҳозиргача Чўлпон ижоди тадқиқига бағишланган энг яхши асар деб ҳисоблайман.

Академиянгизнинг Тил ва адабиёт институти олимлари Ўзбекистондаги рус адабиётини ўрганишда ҳам катта ишларни амалга оширдилар. Хусусан улар рус адабиётида Шарқ мавзуини анча теран тадқиқ қилдилар.

Адабиётшуносларимиз олдида турган энг муҳим вазифа нимадан иборат деб савол бердингиз. Менингча, энг муҳим вазифа — барча илмий кучларни бирлаштиришдир. Чунки муаммоларимиз ҳам, ташвишларимиз ҳам муштаракдир. Бу илмий-назарий регионал конференция эса ана шу эзгу аъмолни амалга оширишда катта аҳамиятга эга бўлади деб ўйлайман.

Маҳмуд САЪДИЙ
ёзиб олди

3-БЕТ

МОСКВАДА КЎРГАЗМА

СССР Рассомлар союзининг Марказий кўргазмалар залида иттифоқдош республикалар таниқли рассомлари асарларини намойиш этиш анъанага айланиб қолган. Шу кунларда мамлакатимиз мусаввирларининг бу энг йирик намойишгоҳида Ўзбекистон ССР халқ рассоми Жавлон Умарбеков асарлари кўргазмаси тайёрланмоқда.

Кўргазмага мусаввирнинг «Болалик эртаклари», «30-йиллар қўғирчоқ ўйинчиси», «Мешкобчи» каби «Автобиография» туркумидаги янги асарлари қўйилади. Шунингдек, «Иссиққўл», «Жазоир», «Сурхондарё» туркумидаги йирик полотнолар намойиш этилади. Кўргазмадан Жавлон Умарбековнинг илк асарлари ҳам ўрин олади. Москвадаги кўргазма учун республика Маданият министрлигининг бадиий кўргазмалар дирекцияси ва СССР Маданият министрлиги қошидаги бадиий кўргазмалар дирекцияси рассомнинг бундан анча илгари сотиб олган, санъат ихлосмандлари эътиборига сазовор бўлган асарларни ҳам тақдим этдилар. Жумладан, Ибн Сино ҳақидаги «Тафаккурли инсон» асари, «Мен инсонман», «Романтик манзара» каби полотнолар ўзбек рассомининг ижодий йўли ҳақида ҳикоя қилади. Мусаввир турли йилларда яратган композицион этюдлар, натюрмортлар, манзара асарлари, қоралама қаламчизгилар — ҳаммаси бўлиб 200 га яқин асарни намойиш этиш мўлжалланмоқда.

ТИЛЛАР ТЎҒРИСИДАГИ ҚОНУН ЛОЙИҲАСИ УМУМХАЛҚ МУҲОКАМАСИДА

ТИЛНИНГ ЭСКИ-ЯНГИСИ БЎЛАДИМИ?

Ўзбек тилининг давлат тили сифатида қонунлаштирилиши кўплаб муаммо ва тушунчаларни ойдинлаштириб, аниқлаштиришни тақозо этади. Бундай тушунчалар жумласига «эски ўзбек тили», «давлат тили мақоми» каби ибораларни ва қонун лойиҳаси билан боғлиқ талайгина муҳим масалаларни киритиш мумкин.

«Эски ўзбек тили» ибораси мантиқсиз эканлигига қарамай, илмий ва оммавий адабиётда «мустаҳкам» ўрин эгаллаб бораётгани, ҳатто «қонун»лашаётгани кишини ташвишлантиради. Жамоатчилик уйғониб, миллий қадр-қимматини идрок этаётган тарихий бир даврда табаррук она тилни «эски» деб аташ ҳақоратдан ўзга нарса эмас. «Эски» сўзи «кераксиз», «ишдан чиққан» каби маъноларни англатади. Шу жиҳатдан қаралса, ҳозирги кунда «эски тил» деб қайси даврнинг тили тушунилади? Келинг, она тарихимизнинг қадимги («эски?») саҳифаларига мурожаат этайлик. Гапни Хўжа Аҳмад Яссавийнинг «Ҳикматлар»идан бошлайлик:

Мани ҳикматларим оламда султон,
Қилур бир лаҳзада чўлни гулистон.
Мани ҳикматларим ҳақнинг саноси,
Муҳаббат аҳли дардининг давоси.
Мани ҳикматларим ошиққа айтинг,
Дили ойинадек содиққа айтинг,
Мани ҳикматларим қанду асалдур,
Ҳамма сўзлар ичида бебадалдур...

Хўш, бундан 8—9 аср муқаддам айтилган бу сўзларнинг нимаси эски? Нимаси тушунарсиз?

Яссавий ҳақли равишда ўз тилини ҳам, сўзини ҳам, панду-насиҳатларини ҳам «қанду асалдур» дейди. Биз эса унинг 5—6 аср давомида мусулмон оламини ларзага келтирган, Европа маданиятига кучли таъсир кўрсатган фалсафий таълимотини ҳам, нафосат ва фасоҳатга тўла дилрабо тилини ҳам «эски»га чиқариб улоқтириб ташладик. Ҳолбуки, белгиялик буюк аллома Морис Метерлинк Яссавийнинг биргина «Кўк қуш» ҳақидаги 86-рақамли «Ҳикмат»ини пьесага айлантириб, Нобель мукофоти лауреати бўлди.

Модомики, гап тилнинг эски-ю янгилиги хусусида борар экан, XIII аср ўзбек шоири Носириддин Рабғузийнинг нафосатли тилига мурожаат этиш ҳам фойдадан холи бўлмайди:

Ўрласа йиғлаб булутлар, гул чиқар бўстону боғ,
Тол йиғочлар енг солишур, ўйнашар бек, бой қизи,
Кўкда ўйнаб, қўл солишур қув, қоз, қил, қарлуғоч,
Ерда ўйнар, жуфт олишур ос, тан, киш, қундузи.

Ёки XIV аср шоири Сайфи Саройининг «эски» тилига қулоқ солинг:

Топулмас ҳуси мулкинда санга тенг бир қамар манзар,
На манзар? Манзари шоҳид? На шоҳид? Шоҳиди дилбар.
Шакардин тотлидур хулқинг, карамда хотиринг матлаб,
На матлаб? Матлаби маъдан. На маъдан? Маъдани
жавҳар.

Мавлоно Лутфийнинг:

Сенсан севарим, хоҳ инон, хоҳ инонма,
Қондур жигарим, хоҳ инон, хоҳ инонма

каби дилрабо байтларини «эски» дейишга қандай тил боради?

Маълумки, кейинги пайтларда ҳамма давр ва замонлар учун тушунарли, ибратли бўлган муқаддас, мукаррам воқеликларга нисбатан «классик» сўзини ишлатиш одат тусига кирди: «классик адабиёт», «классик мусиқа», «классик архитектура» ва ҳоказо. Бас, шундай экан, нега энди неча асрлардан буён ҳамма учун тушунарли бўлиб келган нафис ва фасиҳ ўзбек тилини бу бахтдан маҳрум этиб, уни «эски» деб аташ керак? Таклифимиз шуки, «эски ўзбек тили» бирикмасини мантиқий ва тарихий асоссиз тушунча сифатида буткул муомаладан чиқариб ташлаш ва унинг ўрнига «классик ўзбек тили» тушунчасини қонунлаштириш лозим. Агар университетларнинг шарқ ва филология факультетларида «классик араб тили» «классик тожик тили» каби махсус курслар ўқитилиши ҳисобга олинса, «классик ўзбек тили» тушунчасининг муомала, матбуот ва илм оламида қонунлаштирилиши айни муддао бўларди. Бу тушунчанинг қонунлашуви ўзбек тилшунослигида бутун бир инқилобий қайта қуришга хизмат қилиши мумкин.

Қонун лойиҳасида «мақом» сўзи ишлатилган. Менингча «статус» ёки «мақом» сўзи ўрнига «рутба» сўзини ишлатиш тўғрироқ бўлади. Чунки «мақом» тушунчаси «ўрин», «жой» сингари ўта маиший маънони англатади, «рутба» сўзи «мартаба», «даража» каби юксакроқ маъноларга эга.

Узоқ йиллар давомида барча юридик ва молиявий ҳужжатлар, идоравий иш юритишлар русчалашиб кетди. Жумладан, республикамиздаги банкларда ақалли номига бўлса ҳам ўзбекча бланка топилмайди. Туғилиш гувоҳномалари, паспортлар, аттестатлар асосан рус тилида тўлдирилганлиги сабабли юз минглаб кишиларнинг исм-фамилияси қўпол равишда бузилди. Масалан, биргина бизнинг оиламизда уч ака-ука уч хил фамилияда юрамиз. Бунда чала савод қишлоқ Совети котибининг «ҳисса»си ҳам бор. Аммо бланкалар ўзбекча бўлганида у ҳар қалай «Жўраев»ни «Джураев», «Холтоев»ни «Халтаев» деб ёзмаган бўларди. Шунинг учун қонунга махсус банд тарзида бузилган ҳужжатларни қайта тиклаш масаласини киритишни ва уни қуйидагича ифодалашни тавсия этаман: «Ўзбек тилига давлат рутбаси берилиши муносабати билан республика миқёсидаги барча юридик ва молиявий ҳужжатлар, анкета ва бланкалар ўзбек тилида тайёрлансин, бузилган паспорт ва бошқа ҳужжатлар алмаштириб берилсин, жойлар, кўчалар, қишлоқ ва шаҳарлар номи ягона давлат тилида ифодалансин. Бошқа тиллардаги исм ва фамилиялар ҳам асл ҳолича (яъни, русларники соф русча, яҳудийларники —яҳудийча, қримтатарларники қримча) ёзилсин.

Лойиҳада «башарти» деб изоҳланувчи кўплаб жумла ва тушунчалар мавжуд. Уларда ўзбек тилининг тақдири Москвага, қорақалпоқ тилининг тақдири Тошкентга боғлиқ эканлиги таъкидланади. Қонунни бундай мажбурий тобеликдан бутунлай халос этиш, ўзбек тилини — ўзбеклар, қорақалпоқ тили тақдирини қорақалпоқлар халқи ва ҳукумати қўлига топшириш керак. Ўйлаймизки, ишчи комиссия ҳайъати машаққатли, аммо буюк тарихий аҳамиятга молик вазифани амалга оширишда ақлу заковат, сабру-қаноат билан иш юритади, қадимий, мангу навқирон ва мўътабар ўзбек тили ўзининг ҳақиқий, том маънодаги мавқеига эга бўлади.

Сотимхон ИНОМХЎЖАЕВ,
санъатшунослик номзоди

ОРОЛ МУЛОҚОТЛАРИ

Юртимизда яна Орол учрашувлари. Қадим Туркистоннинг кўздаги ёшига айланган Орол тағин замину замон тақдирига безовта қалбларни ўз соҳилларига чорлади. Денгизнинг тўзонли сарҳадлари, қум балосига юзма-юз овуллари нажот кутаётир. Оролшунос олимлар ва мутахассислар, адиблар, публицистлар навбатдаги Бутуниттифоқ Орол мулоқотини Тошкентда, жумҳурият Киночилар уйида бошладилар.

— Орол бўйидаги ғоят таҳликали вазият, у ердан эшитилиб турган нидолар кескин амалий чораларга даъват этаётир, — деди кенгашни очаётиб Орол комитети раиси Пирмат Шермуҳамедов. — Яна беш-ўн йилдан сўнг оқизиш ваъда этилаётган сувнинг эса мутлақо ҳожати йўқ. У пайтга бориб денгиз бутунлай қўлдан кетган бўлади. Бу галги йиғинимиздан бош муддао, ўртоқлар, ана шу ниҳоятда жиддий масалани рўй-рост муҳокама қилмоқ, ҳақиқатнинг кўзига тик қараб вазиятга ҳалол баҳо бермоқ ва ниҳоят ҳукумат маъмурларига ҳақ сўзни айтмоқдир.

Ҳақ сўз! Гарчи, бу сўз кечикиб айтилган бўлса-да, Оролбўйида қиёмат қўнғироғи чалинганига анча бўлди. Аммо кенгашда сўзга чиққан СССР халқ депутати, академик А. Яншин, тошкентлик таниқли олим С. Мирзаев эътироф этишганидек, ҳукуматнинг Оролга доир қарори чиққандан сўнг ҳам Иттифоқ Сув хўжалиги министрлиги қурилишлари миллиардлаб сўм маблағни беҳуда совуришдек «эски тегирмони»ни айлантиришда давом этмоқда. Ҳавойи лойиҳалардан ташна Орол ҳам, унинг бўйида бир қатра сувга зор бўлиб яшаётганлар ҳам заррача наф кўрганлари йўқ! Бундай гигантоманиячилик бас қилиниши керак!

Олмаоталик гидротехник олим А. Турсунов Олатов, Зарафшон, Помир ва Тиёншон тоғликларидаги музликлар майдони Оролдан кўтарилган тузлар таъсирида йил сайин ҳалокатли тарзда қисқариб бораётганини айтди. Бу фожиани тўхтатишнинг бирдан-бир йўли,деди у, Орол сатҳи барқарорлашганига қадар булутларни музликлар устидан тўплаб сунъий ёғин-сочин ҳосил қилишдир. Фаннинг мана шу энг сўнгги кашфиётидан зудлик билан фойдаланишгина улкан экологик офатга юз тутишни бир қадар орқага суриб туриши, рўй-рост айтганда, бизнинг мажлисбозлигу қоғозбозликлардан амалий ишга ўтишимиз учун бир озгина фурсат бериши мумкин.

Кенгашда сўзга чиққан таниқли географ Б. Виноградов, москвалик ёзувчи В. Караваев, шифокор М. Салаев, олимлар В. Мхитарян, М. Зиликин, А. Нурмонов, Розиқов, шунингдек, Иссиққўлни асраш комитети раиси ўринбосари, таниқли қирғиз ёзувчиси Умар Султонов, «Помир» журнали бош муҳаррири Маъсуд Муллажонов, «Орол—88» экспедицияси раҳбари Григорий Резниченко ва бошқалар бу таклифни қўллаб-қувватлаб, Орол муаммосини ҳал этишнинг бир-бирини тўлдирувчи яна бир қатор муҳим йўналишларини илгари сурдилар. Хусусан, ичимлик сув танқислигини ҳал этиш учун қуёш ва шамол энергиясидан, шунингдек, халқнинг сардобалар қуриш сингари асрий анъаналаридан фойдаланиш мумкинлиги айтилди. Орол экологиясидаги ўзгаришларни тадқиқ этиш учун Қорақалпоғистонда Орол муаммолари институтини, Тожикистонда эса Тоғ муаммолари институтини кечиктирмасдан очиш зарур. Орол масаласини узил-кесил ҳал этишнинг бирдан-бир йўли эса Иттифоқ давлат План комитетининг ўлканинг ер ва сувига, миллий бойликларига муносабатини ўзгартириш, бинобарин, пахта ва шоли монокультурасига барҳам бериб, улардан халос бўлган жойларда озиқли экинлар ва ноз-неъматларни кўпайтириш, Қорақалпоғистон АССРни тўлалигича чорвачиликка ихтисослаштириш, улкан сув омборларининг бир қисмини зудлик билан очиб юборишдан иборатдир.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг секретари Ж. Ҳамидов, Орол мулоқотига ташриф буюрган таниқли олимлар, мутахассислар ва адибларни эзгу мақсад йўлидаги интилишлари билан қутлаб, уларга Ўзбекистон партия ва ҳукумати пахта яккаҳокимлигини тугатиш борасида амалга ошира бошлаган дастлабки режалар ҳақида сўзлаб берди. Келгуси йили пахтанинг ялпи ҳосилини 4,5 миллион тоннага тушириш, давлат буюртмаларини хўжаликларнинг имкониятидан келиб чиқиб белгилаш, пахтанинг харид нархини ошириш, деҳқон томорқа хўжаликларини кенгайтириш тадбирларига тўхталди. Ҳукуматнинг Оролга доир қарори эса муаммони ҳал этиш йўлидаги изланиш сифатида қаралмоғи керак, деди у. Эндиги вазифа денгизни асрашнинг реал йўлларини олға суришдан иборатдир. Умид қиламизки, Орол комитети кенг доирада ташкил этаётган бундай анжуманлар, мутахассислар иштирокидаги амалий мулоқотлар орқали, Иттифоқнинг Орол ҳаракатига бош қўшган илмий ва адабий кучлари, уларнинг фаолияти орқали шундай бирдан-бир мақсадга мувофиқ йўлни илгари суради. Биз бундай йўлни ҳар жиҳатдан қўллаб-қувватлашга тайёрмиз.

Шундан сўнг ўртоқ Ж. Ҳамидов ўтган йили таъсис этилган Бутуниттифоқ Орол конкурси лауреатларига мукофотларни топширди.

•

5 сентябрь куни кенгаш қатнашчилари Оролбўйига йўл олдилар. Улар экологик фалокат зонаси билан танишиб, Қорақалпоғистон АССР жамоатчилиги, шифокорлар ва олимлар, партия ва совет ташкилотлари, Орол сув иншоотлари қуриш бошқармаси мутахассислари иштирокида амалий мулоқотлар олиб бордилар. Орол проблемасига доир бир неча давра суҳбатлари бўлиб ўтди. Кеча Орол фонди ҳисобига қуриладиган улкан саломатлик комплексига ҳам биринчи ғишт қўйилди. Бугун Амударё районида Орол боғига асос солинади. Шундан сўнг кенгаш иштирокчилари Хоразм воҳасига йўл оладилар.

МУРОД ҲОСИЛМИ?

«Улуғ ишлар амалга оширилаётганда халқнинг тепасида туриб эмас, балки унинг ёнида, яъни бирга бўлиб ҳаракат қилиш керак», — деб ёзганда Монтескьё биринчи навбатда халққа мансуб ва муносибликни назарда тутган. Тил қисмати — халқнинг қисмати. Шунинг учун бу қисматдан кимки ўзини четга олар экан у миллатга ҳам, халққа ҳам мансуб эмас. Мен ўзбек тилининг қисматига бефарқ бўлганларни кўрганимда беихтиёр шу хаёлга бораман.

Ўзбек тилига давлат мақоми бериш хусусида гаплар қўзғалгандан кейин, аксарият рус миллатига мансуб кишилар ўзларида ўзбек тилини ўрганишга эҳтиёж сезгандилар. Мустақил ўрганиш йўлларини излаётган эдилар. Луғатлар қидираётган эдилар. Ўзбек халқига, ўзбек тилига ҳурмат кўргазаётган эдилар. Қонун лойиҳаси чиқиши биланоқ, уларнинг бу ҳаракатлари тўхтаб қолди. Сабаби Қонун лойиҳасида республикада яшаётган бошқа миллатларга давлат тили, яъни ўзбек тилини ўрганиш мажбурияти ҳамда зарурияти юклатилмаган. Ваҳоланки, давлат тилини ўрганиш мажбурияти белгиланиши керак. Эътибор беринг. Биринчи боб «Умумий қоидалар» қисмининг биринчи моддаси бўлмиш «Ўзбек тилининг ҳуқуқий статуси» бўлагида «Ўзбекистон ССРнинг давлат тили ўзбек тилидир» деб ёзилади-ю, сал ўтмай кимдандир қўрққандай, нимадандир хавотир олгандай, худди шу модданинг ўзида «Ўзбек тилининг расмий давлат статусига эга бўлиши Ўзбекистон ССРда яшайдиган бошқа миллат гражданларининг ўз она тилини ва миллатлараро муомала тили сифатида рус тилини қўллашдан иборат конституцион ҳуқуқларини камситмайди», — дейилади. Бундан чиқадиган хулоса шуки, Ўзбекистонда яшайдиган ўзбекдан бошқа миллатлар учун республика давлат тили, яъни ўзбек тилини ўрганиш зарур эмас экан. Унда республика доирасида, расмий жараёнда нечта тил ҳаракат қилади. Ким қайси тилда хоҳласа, ўша тилда муомила, муҳити яратиш эмасми бу. Худди шу моддага «Ўзбекистонда яшайдиган барча гражданлар миллатидан қатъи назар давлат тили, яъни ўзбек тилини ўрганиши шарт», деган қўшимча кириш жудаям лозим. Шундан кейинги моддаларда ўзбек тилини ўрганиш муҳлатини белгилаш, бунинг учун керакли шароитлар яратишни мўлжаллаш мақсадга мувофиқ бўларди.

Биринчи бобнинг учинчи моддасида «Ўзбекистон ССРда рус тили миллатлараро муомала воситасидир» деган қайд бор. Буни ўқиб менда шундай фикр туғилди. Демак, Ўзбекистон музофотида рус тили асосий тил экан-да? Модомики, муомала тили рус тили бўлса, унда ўзбек тилининг давлат тили эканлиги қаёқда қолади. У нимада кўринади? Шунинг учун ушбу қайдни ҳам ва у бириктирилган моддани ҳам тўлиғича олиб ташлаш керак. Рус тили Россия Федерацияси доирасида миллатлараро муомала воситаси бўлса тўғридир. Ўзбекистонда эса муомала воситаси ўзбек тили бўлмоғи шарт. Шундай бўлган тақдирда ўзбек тилини ўрганишга зарурийлик ва эҳтиёж юзага келади. Ҳаракат мантиғи шуни тақозо этади.

Олтинчи бобнинг йигирма учинчи моддасида шундай қайд бор: «Ўзбекистон ССР гражданларига ўқишда тилни эркин танлаш кафолати берилади». Буни қуйидагича ўзгартирилса тўғри бўларди. «Ўзбекистон ССРнинг барча гражданларига ўзбек тилида ўқиш учун шароит яратилади». Чунки гап бу ерда, яна бошқа бир чуқурроқ масалага ҳам бориб уланади. Яъни гражданлик статусига. Маълумки, республика граждани деган статуснинг биринчи шарти ўша республикада жорий этилган давлат тилини билиш билан белгиланади. Шундан келиб чиққан ҳолда масалага қараладиган бўлса, Ўзбекистонда яшайдиган ҳар бир одам республика граждани ҳисобланиб, унинг аҳолиси таркибига кирар экан, демак, унинг давлат тилини билиши керак. Мантиқ тақозоси шу. Ўзбекистонда яшайдиган ҳар бир одамнинг ўқишни эркин танлаши қаторида, давлат тили — яъни ўзбек тилини билиши ҳам қарз, ҳам фарздир. Давлат тили — ўзбек тилининг моҳиятини ривожлантиришга асосланган янги қонун ишлаб чиқилиши керак. Шундагина масалага қонуний ва ҳаққоний ёндашилади. Шундагина ўзбек тилининг йўқолган қадри тикланади. Шундагина ўзбек тилига давлат мақоми беришдан кўзланган мурод ҳосил бўлади.

Ватан — боболардан мерос бир имон —
Руҳим мундарижасин кўҳна сурати.
Ёмон, ёмон, имонни сотмоқлик ёмон:
Ватанни чўктирар нафрати.
Тарих — боболарим кечган хотира —
Руҳим мундарижасин қадимий муҳри
Ёмон, ёмон унутилса хотира:
Мен етим.
Сен етим — ҳувиллаб бағринг.
Тил — боболардан қолган эътиқод —
Руҳим мундарижасида муқаддас ёзув.
Ёмон, ёмон тилдан кечмоқлик воҳдод:
Тилсизлик — ўзингга чоҳ қазир.
Шундан... осмон осмон эмас тилка порадир
Гуноҳлар ўқидан қондир, ирадир...
Замин замин эмас, айблар мозори,
Юрак — хиёнатлар кўмилган қабр.
«Чўли ироқ» — қалбнинг қақшаган зори
«Оқсарой» — букчайган сабр.
Ўзбекистон — руҳим суяги, жоним,
Алпомиш қиличи, Муқанна қони.
Эгатта ҳолсиз йиқилган укажоним
Эътиқод — армони...
Умидвор қарайман келаётган кунга,
Келаётган кунга чўзаман қўлим:
Эътиқодга ўхшаб кўринар менга —
Уйғонаётган Ўзбекистон бўлиб.
Кўрдим, шуҳрат учун имондан кечиб
Югурган хиёнат йўли узундир
Менинг эса дардлар, ғамларни ичиб
Топганим Навоий —
Ўзбек сўзимдир.

Икром ОТАМУРОДОВ

ҚАЙТАРИҚЛАРГА ҲОЖАТ ЙЎҚ

Ўзбекистон ССРнинг Тиллар тўғрисидаги қонуни лойиҳаси муҳокамаси маҳаллий матбуотда изчил ёритиб борилаётганлиги қувончли ҳолдир. Аммо, очиғини эътироф этиш лозим, муҳокамалар жараёнида фикрлар «қутбланиши» ҳам сезилмоқда. Масалан, «Правда Востока» газетасининг шу йилги 12 июль сонида эълон қилинган «Дардга давоми?» («Панацея ли?») мақоласининг муаллифи — инженер-энергетик В. Чукалиннинг фикрича, ўзбек тилига давлат мақомини бериш фақат Ўзбекистон СССР таркибидан ажраб чиққандагина мақсадга мувофиқ бўларкан. Бу фикрни қандай изоҳламоқ керак?

Бизлар нафақат шу кунларда, балки 71 йил давомида бирор марта ҳам маҳаллий аҳоли томонидан рус тили камситилганини эшитмаганмиз, кўрмаганмиз. Барчамиз рус тилини ўрганиш беқиёс фойдали эканлигини яхши биламиз. Бас, шундай экан, лойиҳанинг деярли ҳар бир моддасида «...ўзбек ва рус тилида олиб борилади», «...ўзбек ёки рус тилини танлайдилар», деб таъкидлашнинг ҳожати борми?

Биз лойиҳанинг «Тиллар тўғрисидаги қонун» деб аталишига нисбатан билдирилган эътирозларга тўла қўшиламиз. Унинг 2-моддасини қуйидагича таҳрир қилишни таклиф этамиз:

«Ўзбекистон ССР республикада истиқомат қилувчи барча миллатларнинг ўз миллий тиллари асосида маданияти ва адабиётини ривожлантириш ҳақидаги конституцион ҳуқуқларини эътироф этади ва миллий тилларини эркин ривожлантиришлари учун шарт-шароит яратиб беради». Назаримда, бундай таҳрир лойиҳанинг қолган барча моддаларидаги рус тилига ва бошқа тилларга тегишли қайтариқларга ўрин қолдирмайди. Рус тили Иттифоқ миқёсида миллатлараро тил бўлган, республика аҳолисининг 72 фоизини ўзбеклар, 15 фоизини туркий тилга мансуб халқлар вакиллари ташкил этган бир пайтда Ўзбекистон ССРнинг давлат тили ўз территориясида миллатлараро тил бўлмоғи лозим. Ерли халқ тарихини, миллий урф-одатларини, маданиятини билишни ва тушунишини истаган, улар билан эзгу мақсад йўлида ёнма-ён ишлашни, яшашни хоҳлаган одам, албатта, шу халқ тилини ўрганиши керак. Бизда эса аксарият ҳолларда тескари йўл тутилмоқда. Жумладан, ўқув юртларидаги миллий группаларда ихтисосли предметлар она тилида ўқитилмаслиги ёш мутахассисларнинг билим даражасига салбий таъсир кўрсатмоқда. Асосий қисми рус тилида сўзловчи миллат вакиллари бўлган конструкторлик бюроларига, лойиҳалаш-илмий текшириш институтларига борган ёшларимизнинг кўпчилиги мажбурий ишлаб бериш даврида бош вазифалари бир четда қолиб, лаборатория мудирларининг хўжалик ва шахсий ишлари бўйича югурдагига айланиб қолмоқдалар. Оқибатда халқнинг қанча-дан-қанча пули кўкка совриլаётир. Эл-юртнинг фаровон келажагини, республиканинг равнақини белгилайдиган илмий-техник масалалар эса ечимини топмаётир. Бинобарин, муҳокама қилинаётган қонун лойиҳасига ёшларимиз билимлари мукаммал бўлишига шарт-шароит яратиш борасидаги дастлабки қадамлардан бири деб қарамоқ керак. Республика Халқ таълими министрлиги, педагогика ва илм аҳли мутасаддилари вақтни бой бермай шу йилдан бошлаб, техника фанлари бўйича ўзбек тилида дарсликлар, қўлланмалар яратишга, рус тилидаги мавжуд дарсликларни таржима қилишга, ўзбекча илмий-техника терминологиясини ишлаб чиқишга киришсалар, фойдадан холи бўлмасди.

Биз юқорида билдирилган фикрларга асосан лойиҳанинг I боб, 3-моддасини қуйидагича ўзгартиришни таклиф қиламиз: «Ўзбекистон ССРнинг давлат тили — миллатлараро тилдир. Республикада истиқомат қилаётган ҳар бир граждан давлат тилини билиши шарт». Шу билан бирга рус тили социал-иқтисодий, сиёсий-маданий ҳаётда, илмий-техникавий тараққиётда муҳим аҳамият касб этишини унутмаслик шарт. Бу тилни ўрганишни боғча ёшидан бошлаш керак. Шунга кўра, биз лойиҳанинг «Халқ таълими, фан ва маданият соҳасидаги қўлланиладиган тил» деб аталган VI бобидаги 23-моддани қуйидаги жумлалар билан тўлдиришни лозим деб ҳисоблаймиз: «...Миллий тилга асосланган мактабгача тарбия муассасаларидаги кундалик машғулотларда икки соат вақт рус тилини ўрганиш учун, рус тилига асосланган мактабгача тарбия муассасаларида эса республика давлат тили — ўзбек тилини ўрганиш учун мўлжалланади».

VI бобдаги 26-модданинг бошланиш қисми айнан ўз ҳолича қолдирилган ҳолда «...таъминлайди» сўзидан сўнг нуқта қўйиб, «Умумий таълим мактабларида тегишли тил бўйича битирув имтиҳони, ҳунар-техника билим юртларида, ўрта махсус ва олий ўқув юртларида эса кириш ва битирув имтиҳонлари топширилади», деб давом эттирилиши мақсадга мувофиқдир. Бу ўз навбатида миллий мактаблар ва мактабгача тарбия муассасалари учун рус тили ўқитувчилари тайёрлаш ишини ҳамда ўқув планларини қайта кўриб чиқишни тақозо этади.

Р. ИСОМОВ,
техника фанлари номзоди,
М. ИСОМОВА,
математик-программаловчи

ЛЕНИНЧА ЙЎЛ—БИРТИЛЛИЛИК

Боши биринчи бетда

Баъзи мухбирлар эса бу проблеманинг моҳиятини бутунлай англамайдиган кишилардан интервью олмоқдалар. Масалан, «Ташкентская правда» газетасининг мухбири И. Ильин Тошкент Абразив комбинатининг бош директори А. В. Хегайдан интервью олади. Газетанинг шу йил 13 июль сонида босилган шу интервьюда қуйидагиларни ўқиймиз:

«— Ўзбекистон ССРнинг тиллар ҳақидаги Қонуни лойиҳасига Сизнинг муносабатингиз?

— Ўта салбий.

— Нима сабабдан? Ахир, айтишларига қараганда, бу қонун гўё тамомила барбод бўлиш даражасига бориб қолган ўзбек тилини қутқарар эмиш-ку!

— Мен бунда сиёсий мақсад кузатиб қилинган қаллобликнигина кўраман. Бу тилга ҳеч нарса хавф солаётгани йўқ, унда миллионлаб киши сўзлашади, китоблар, газеталар босилади, уни мактабларда, ҳунар-техника билим юртларида, институтларда ўрганилади, деяроли кеча-кундуз унда радио ва телевидение эшиттириш беради...»

Кўриниб турибдики, суҳбатдоши мухбирнинг халқ талабига муносабатини («айтишларича», «гўё») уқиб олади ва шунга мос жавоб беради ва, ниҳоят, ўз дардини ёради. «Тўққизинчи модданинг амалга оширилишини тасаввур ҳам қила олмайман, — дейди А. В. Хегай. — Бу моддага биноан мажлислар ва кенгашлар ўзбек тилида олиб борилади, бу тилни тушунмайдиганлар учун таржима уюштирилади.

Мен дарҳол ўз Абразив комбинатимни хаёлга келтираман, — дейди Хегай, — унда маҳаллий миллат вакиллари (ишловчиларнинг) ўндан бирини ташкил этади, ўндан тўққизи эса 30та бошқа миллатларнинг вакилларидир».

Мантиққа кўра, ўзбек тили давлат тили сифатида эълон қилинса, бу қонун қоғозда қолади, демоқчи бўлади А. В. Хегай. Ажабо, бу нормал ҳолатми? Нега Тошкентдек шаҳри азимдаги катта саноат корхоналаридан бирида маҳаллий миллат вакиллари фақат 10 процентни ташкил этади? Бу бизнинг демографик сиёсатимиздаги қусурлардан эмасмикан? Минглаб маҳаллий миллат вакиллари ишсиз юрган шароитда бу вазиятни абадийлаштириш керакми? Баъзи матбуот органлари рақамларга беркиниб тил ҳақидаги қонун лойиҳасига ҳужум қилмоқдалар, ҳатто «икки тилга давлат мақоми» деган талаблар матбуотда кўпайиб бормоқда. Шуни эътиборга олиб мулоҳаза учун мен ҳам бир рақам ҳақида ўйлаб кўришни таклиф қиламан: 70-йилларнинг охирида Ўзбекистонда 68,7 процент ўзбек, 10,8 процент рус, 4,2 процент татар, 4,0 процент қозоқ, 3,9 процент тожик, 1,9 процент қорақалпоқ, 0,9 процент корейс, 0,6 процент қирғиз, 0,6 процент туркман... яшаган. Бу рақамлар хомчўт учун бемалол ярайди. Агар Ўрта Осиёда яшовчи туркий халқлар — татарлар, қозоқлар, туркманлар, қирғизлар, уйғурлар ва ўзбек тилини яхши биладиган тожиклар қўшиб ҳисобланса, республика аҳолисининг камида 85 проценти ўзбек тилида бемалол гаплаша олиши ва иш юритиши мумкинлиги англашилади. А. В. Хегайнинг ваҳимаси республикамизга асло тааллуқли эмас. Руслар, украинлар, корейслар ва бошқа ўзбек тилини билмайдиганлар Ўзбекистон ССР аҳолисининг озчилигини ташкил этадилар. Бу шахсларга нисбатан ҳеч бўлмаганда Туркистон АССРнинг 1918 йилда рус тили билан бир қаторда туркий тилни давлат тили деб эълон қилиш тўғрисидаги декретидаги айрим талабларни татбиқ этиш зарур бўлиб қолади. Ўша декретда халқ билан алоқада бўладиган кишилар маҳаллий тилни ўрганишлари шарт қилиб қўйилган эди. 1918 йил август ойида қабул этилган Давлат тилини қўллаш ҳақида «низом»нинг 7-моддаси шундай эди:

«7. Яқин келажакдаги мақсад тарзида барча давлат ташкилотларидаги хизматда фақат иккала давлат тилини яхши билган шахслар ишлаши зарурлиги ҳақидаги талаб қўйилиши даркор ва шу сабабдан хизматга тайинлашда келажакда республиканинг ҳукумат ташкилотларига ишга қабул қилишда, ҳар икки давлат тилини билиш шартлигини кўзда тутган ҳолда, бу тилларни билиш ҳар икки тилни эгаллаган шахсларга жиддий имтиёзни таъминлайди».

Бу ленинча қарорни тўла-тўкис амалга ошириш учун 70 йил илгари етарли шароит бўлмади, кейинчалик эса, у бутунлай унутилиб, маҳалла комиссиясининг справкаси ҳам, колхоз партия мажлисининг қарори ҳам фақат рус тилида ёзиладиган бўлиб, ўзбек тили давлат тили мақомидан суриб қўйилди.

Яна икки оғиз сўз ўзбек тилининг қўлланиш уфқи ҳақида. Лойиҳанинг муҳокамаси давомида турли усуллар ва ҳар хил баҳоналар билан яна иккитиллилик усули таклиф қилинмоқда. Афсуски, баъзан бундай таклифлар эътиборли олимларимиз томонидан ҳам баён қилинмоқда. Жумладан, яқинда Ўзбекистон телевидениеси мухбирининг саволларига жавоб берар экан, академик Эркин Юсупов ўзбек тили давлат тили бўлганда ҳам баъзи жойларда, жумладан, Чирчиқ, Олмалиқ, Оҳангарон каби шаҳарлардаги йиғинларда давлат тилида эмас, балки русча гапиришга тўғри келса керак, деган тарзда гапирди. Фақат бир-икки йилча...

ЭНДИ СЎНГГИ савол. Ҳозир икки давлат тилини тиклаш зарурми? Бизнингча, қўш давлат тилига йўл қўйиш Тошкент Абразив комбинатидаги каби раҳбарларга ўзбек тилини бутунлай четлаб ўтиш учун қонуний асос беради, холос. Бу эса миллий муносабатларни чигаллаштириб юборади. Шу сабабдан биз республикада битта давлат тили бўлиши шарт демоқчимиз, альтернатива — чалкаш йўлдир.

Солиҳ ҚОСИМОВ,
Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган фан арбоби

САБОҚ ОЛ, БОЛАЖОН!

Момо неварасини мактабга етаклайди. Орзу-армонларга тўлиқ қалбида тоғдай ўкинч, тоғдай ҳаяжон. Кўзлари ёнади, қалби титрайди. Қўли, кафтларини оқ дафтарнинг икки варағидай очиб ният тилайди: илмни сев, болажон! Она тилингни сев, шу қадим тупроғингни, ҳам сабри олтин халқингни! Замонангни, тарихингни — ул хазина илмларни сув қилиб ич, болажон! Биз етмаган жойларга сен ета қол, болажон...

Болажоннинг кўзларида эса орзу чўғ-чўғ ёнади. У атрофга масрур, тўйиб боқади. Ўзи учун ҳали бутунлай сирли бир оламга энтика-энтика қадам қўяди.

Орзулари бўй чўзсин унинг!

Бугун бу манзараларнинг гувоҳи бўлган одам беихтиёр ўзи илк бор мактаб остонасидан қадам қўйган кунни эслайди, Орадан ўтган даврда қандай ўзгаришлар бўлди. Хаёлан уни сарҳисоб қиламиз. Сўнгра яна нигоҳимиз бугунги мактаблар, илм даргоҳлари узра кезади. Биз нималарга эришдик. Нималарни бой бердик. Ютуғимиз кўпми ёки ютқизиғимиз?

Бу йил қанчадан-қанча мактаб деб бўлмайдиган омонат биноларда ўқишлар бошланди. Ҳали яна қанча халқнинг келажагини эмас, ўзининг мансаб курсисини қадрловчи маҳаллий раҳбарлар текин ишчи кучи дея мактаб йўлига кўз тикиб турибди.

Яқинда Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетида бўлиб ўтган матбуот конференцияси ҳам шу мавзуга — қайта қуриш ва халқ таълими муаммоларига бағишланди. Ўзбекистон ССР халқ таълими министри Мирғиёс Зоидовнинг чиқишида халқ таълимининг бугунги долзарб масалалари ҳақида сўз борди. Албатта, ҳар бир халқнинг миллий ўз-ўзини англаши, маънавий камолотга эришуви интеллектуал тафаккур оламининг теранлашувига, халқ таълими жонкуярларининг савияларига ҳам кўп жиҳатдан боғлиқдир. Бизда 350 мингдан ортиқ ўқитувчилар армияси шаклланган. Аммо уларнинг ҳаммасининг ҳам иқтидори, савиясини замон талаблари даражасида деб бўлмайди. Узоқ йиллар мобайнида халқ таълимининг бундай ҳаётий эҳтиёжлари назар-писанд қилинмади. Таълим программаларига маъмурий ёндашувлар туфайли халқ тарихи, юрт кечмиши, она тилининг қадр-қиммати масалалари эътибордан соқит қилинди. Ҳатто аҳвол шунга бориб етдики, Тошкент шаҳридаги айрим мактабларда баъзи техникавий фанларни ўзбошимчалик билан рус тилида ўта бошладилар. Улкан шаҳарлардаги болалар боғчаларининг аксарият қисмида ўзбек тилида тарбия бериш атайин унутилди.

Яхшиямки, қайта қуриш бундай қинғайишларни ошкор қилди. Ўзбек халқининг минг йиллик тарихи битилган араб имлосидаги эски ўзбек ёзувини ўқитишни мактаб программасига киритиш масаласи ҳамон жиддий муаммолигича турибди. Хўш, республика Халқ таълими министрлиги халқимизнинг ҳаётий эҳтиёжлари учун зарур бўлган бу муаммоларни ҳал этишга қодирми ёки бунинг учун юқоридан кимнингдир иродаси зарурми?

Матбуот конференциясидаги мулоқотлар чоғида бу ҳақда ҳам фикр алмашинди. Хусусан, министр ўртоқ М. Зоидов 1994 йилга қадар республикадаги аварияи ҳолатидаги мактабларни тугатиш юзасидан муайян программа ишлаб чиқилгани, у ҳукумат томонидан зарур маблағ билан таъмин этилаётгани ҳақида гапирди. Аммо савол-жавоблардан ҳали республика мактабларида, ўрта ва олий ўқув юртларида туб ислоҳот ва қайта қуриш ниҳоятда сусткашлик билан олиб борилаётганини маълум бўлди. Мактабда ўқитиш савияси пастлигича қолмоқда. Бу йилги кириш имтиҳонлари даврида мактабни олтин ва кумуш медаль билан битирганларнинг ҳар учтасидан биттаси қониқарсиз баҳо олди. Олий ўқув юртларида эса қонунбузарлик ва коррупция ҳоллари тўла барҳам топмаган. Бу йилги кириш имтиҳонлари чоғида Бухоро технология институти ўқитувчиси пора билан қўлга тушди. Педагогларнинг илм савияларини оширишни ташкил этиш ҳам кўнгилдагидек эмас.

Бундан ташқари, М. Зоидов таъкидлаб ўтганидек, республикадаги ўрта ва олий ўқув юртларида шу чоққача рус тилида олиб борилган машғулотларни тўла ўзбек тилида ўқитилишини таъминлашдек ниҳоятда жиддий масала ҳам кун тартибида турибди.

Бир сўз билан айтганда, ўрта ва олий таълимни қайта қуриш чинакам инқилобий ўзгаришларни амалга оширишни кун тартибига қўяётир. Янги ўқув йилида қандай дадил қадамлар ташланиши эса ҳаммамизга, оддий пахтакордан тортиб, министргача, муаллиму мураббийдан тортиб улуғ алломаларимизга, партия ва совет раҳбарларидан тортиб боғча мураббиясигача боғлиқ бўлган улуғ ва масъулиятли ишдир.

Халқ таълими халқнинг маънавий эҳтиёжларига муносиб бўлсин!

М. АБДУЛЛАЕВ

АБДУЛЛА ҚОДИРИЙ ТАВАЛЛУДИНИНГ 95 ЙИЛЛИГИ ОЛДИДАН

Айни шу кунларда бутун жумҳуриятимиз жамоатчилиги ўзбек реалистик насрининг беназир устоди Абдулла Қодирийнинг 95 йиллигини муносиб тарзда нишонлаш учун қизғин тайёргарлик кўрмоқда. Кейинроқ эса ёзувчининг 1994 йили ўтказиладиган 100 йиллик тўйи олдидан катта тадбирларни амалга ошириш мўлжалланган. Жумладан, Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида адибнинг уч жилддан иборат асарлар мажмуаси чоп этилади. Бу нашр санъаткор ижодий меросини тўлароқ қамраб олади деган умиддамиз.

Абдулла Қодирийнинг ўлмас романлари — «Ўтган кунлар», «Меҳробдан чаён», «Обид кетмон» повести, ҳажвий қиссалари, пьесаси, ҳикоялари, тийрак публицистик мақолалари аллақачон халқимизнинг маънавий мулкига айланган. Бироқ улуғ санъаткорнинг ҳали кенг китобхонлар оммаси қўлига етиб бормаган асарлари ҳам кўп. Улар 20—30-йилларда чиққан газета-журналлар саҳифаларида ўз тўпловчиларини, тадқиқотчиларини кутиб ётибди. Адиб бошқа халқлар адабиётларидан ўзбек тилига таржима қилган асарлар ҳам ҳали тўпланиб, китоблар ҳолида нашр эттирилганича йўқ. Хуллас, Абдулла Қодирий ижодининг тарғиботчилари, тадқиқотчилари олдида бажарилиши зарур бўлган катта вазифалар анча.

Биз газетамизнинг бугунги сонида эълон қилаётган биринчи фикра Чўлпоннинг 1926 йили босилган «Тонг сирлари» шеърлар тўпламига сўзбоши сифатида ёзилган. «Туркия матбуоти» мақоласи эса «Маориф ва ўқитғувчи» журналининг 1925 йилги 4-сонидан олинди.

Абдулла ҚОДИРИЙ

«ТОНГ СИРЛАРИ»ГА СЎЗ

Баъзибир ўртоқлар Чўлпонни йиғлоқ, деб айбситадирлар. Балки ҳақлари ҳам бордир, чунки унинг:

Чечаклар ўсгуси кўз
ёшларимдан,
Бўғнилар унгуси
ўйлашларимдан —

деб ҳасратланиши бизнинг кўз ўнгимизда «йиғлоқ» бир шоирни гавдалантирадир. Бироқ шоир шу тўккан кўз ёшларидан чечаклар ўстирмоқчи бўлмаса эди, биз ҳам унинг мўътаризлари* қаторига кирган бўлур эдик.

Анқов таъналар шоирни ранжитишда мудовамат* қиладирлар. Ҳатто «Сен кўк шоири!» дегувчилар ҳам бўлиб, чорасиз шоирни уларга ўз ҳолидан очиқ жавоб беришга мажбур қиладирлар:

Сиз дейсизким, мен
кўкларни ўйлаймен,
Ер бетига сира назар
солмаймен.
Янглишасиз: мен
кўкларга беркинган
Ер қизидан хаёлимни
олмаймен!..

Ўктабрь ўзгариши қора тунимизнинг тонгини оттирди эса-да, бу мудҳиш кечанинг бадном кўлагалари ҳамон шоирнинг юрагини титратадир ва ул чор-ночор йиғлайдир... Шу йиғи орасида барқ уриб кўринган эрк қуёши бу кўз ёшлардан «чечаклар унгуси»ни сўзлайди.

Менингча, «Тонг сирлари»да кўринган кўз ёшларининг сири шудир. Шу қисқа жумлада ўқиғувчини бу кунги Чўлпон билан таништира олған бўлсам, ўзимни бахтлик санар эдим.

ЖУЛҚУНБОЙ
Тошкент, 6 сентябрь, 1925 йил

* **Мўътаризлари — эътироз билдирувчилари.**

* **Мудовамат (а) — давом эттириш.**

ТУРКИЯ МАТБУОТИ

Ора-сира Туркия газеталари қўлга тушиб қоладир. Тартибсиз бир суратда эски ва янги. Аралаш ҳар қайси газетдан икки-уч нусхадан кўрилатурғон бу газеталардан табиий «мукаммал маълумот» олмоқ мумкин эмасдур. Шундай бўлса ҳам озмоз бўлиб турғон аҳвол билан танишиб бўладир.

Қўлимизда «Танин», «Ҳокимияти миллия» газеталари бор. Туркияда сўнг йилларда, айниқса сўнг кунларда тамоман эскига ўхшамағон бир тирилиш сезилмакдадир.

Туркиянинг букунги буюк шоирлари, носирлари шеър ва насрни миллат мажлисининг курсилари устида, турк деҳқонининг кулбалари ичида ёза бошлағанлар. Буюк турк шоири Яҳё Камол «Гўзал Истанбул»ни «Шиқеқлар»*га ташлаб, Онотолининг ҳужра гўшаларига — Анқарага келмишдир. Турк миллий адабиётининг ҳозирги машҳур насрчилари Ёқуб Қодирий, Фолиҳ Рафиқий, Равшан Ашрафлар, Яҳё Камол билан бирга, «Ҳокимияти миллия» газетини қўлларига олғонлар. Ва кундалик ижтимоий масалалар тўғрисидаги жиддий ва ишга яқин мақолалари билан «Ҳокимияти миллия»ни тиргиза бошлағанлар. Туркия газеталарида тутунчилик, боқчачилик, қишлоқ мактаблари, деҳқонларнинг ҳолларини яхшартиш тўғрисида ҳар кун деярлик жиддий мақола ва мубоҳасалар кўрилмакдадир.

Шу яқин кунларда «Ҳокимияти миллия» да Яҳё Камолнинг «Истанбул дорилфунун шаҳри» сарлавҳалик бош мақоласи бор. Бунда Истанбулни дорилфунун шаҳри қилмоқ масаласини майдонға отадир ва уни кучайтирмак, янги бинолар қурмоқни таклиф қиладир ва айтадирки: «Турклик Истанбул лаҳжаси дини илан гўзаллиги дўрт юз санада яратди. Янги урфонимиз бу лаҳжада тажалли этажак. Истанбул шаҳри турк фикрини керак ислом оламина, керак турк оламина, керакки, Оврўпа оламина қўллая билажак бир марказдадир. Истанбулнинг нодир бир урфон анъанаси бор». Истанбулдаги «Танин» газетаси бўлса ҳали ҳам ўзининг эски йўлида, истар ҳукуматга, истар янги муҳаррир ва ишчиларнинг ҳар ҳаракатларига мутаассиб бир суратда ҳужум этмакдадир.

«Танин» Яҳё Камолнинг сиёсий ишлар билан аралашиши тўғрисида айтадирки: «Юлдузларнинг хандаларидан завқ олатурғонлар, сиёсатдан на онглар...»

Унга жавоб ўлароқ Козим ва Ҳабий «Ҳусайн Жоҳиднинг ўзининг бир ҳикоячи ўлдиғини ва мажлис маъбусин вакиллиғига қадар чиққанлиғини» айтадир.

Мана шунинг ўзидан ҳам маълумки, Ҳусайн Жоҳид бўш эътирозлар билан умр ўтказадир. Оғзига келган ҳар нарсани майдонға отмоқдан тортинмайдир.

Биз ҳам айтамизки, букун Шарқ олами, айниқса, янги турк дунёси ишқи мамнуҳ, моҳу сиёҳларни ва уларнинг муҳаррирларини эмас, Яҳё Камолларни, Рабиндранат Тагорларни кўрмак истайдир.

Бизга Париж турмушининг купелари эмас, Рафиқ Холид, Холида Адиб, Яҳё Камолнинг бугунги ҳаёт ва муҳитнинг акси бўлғон асарлари керакдир. Ундай эски муҳаррирлар сўз сотиш билан машғул бўла берсинлар. Фақат букунги Туркия ишчи ва деҳқони учун унинг дардларини ва унинг ҳаётини кўрсататурғон (оригинал, асл) асарлар керак.

Туркия газеталарининг энг буюк нуқсони Оврўпа сафил ҳаётини тасвир этган ҳикоя ва романларни доимо тафриқа этмакдир.

«Танин» да у қадар разил ҳикоялар борки, улар халқни заҳарламак, сажиясини битирмакдан бошқа ҳеч бир нарса кўрсатмайлар.

Қаламлари хитланиб қолғон у буюк хизмат кўрсатган муҳаррирлар бирозда туркнинг тирилишига хизмат қилатурғон нарсалар ёзсалар нима бўладирлар? Кўринарким, «Ҳокимияти миллия» бунинг ислоҳига ҳам киришгандир. Бундаг рикалар ё тамомила шоир ва ё муҳаррир парчаларидир ёки янг кия учун керак ва фо нарсаларнинг таржум Хулоса кўринмакда янги Туркиянинг ҳ ҳаёти бир жараёни дан бошланганда ва қарши сохта бир ҳ растлик Истанбулда бошламоқдадир. Кў бу қачонғача давом

Ҳар ҳолда, биз эмас, «асл» ҳаёт тара миз.

Москов, январь
Нашрга тайёрловчи: Шерали ТУРД

* **Шиқеқлар — бу сўз ноаён ёзилган. Маъносини аниқлолмадик.**

ЎзФА Тил ва адабиёт институтида Абдулла Қодирий таваллудининг 90 йиллигига б лаб ўтказилган илмий конференция президиумида.

СЎРАТДА: Никель Владимирова, Абдулла Носиров (шарқшунос олим), Иззат С Қодирийнинг фарзандлари —Ҳабибулло Қодирий, Масъуд Абдуллаев. 1984 йил, апр

Совет Шарқи адабиётлари алоқалари масалаларига бағишланган регионал конференция давом этмоқда

МИНГ ЙИЛЛИК ЧАШМА

ФИРДАВСИЙ ВА ЎЗБЕК АДАБИЁТИ

ҚАДИМ ШАРҚ 941 йили дунёга Абулқосим Фирдавсийни, 1141 йили — Низомий Ганжавийни, 1441 йили эса Алишер Навоийни берди. Фалак эврилишининг бу ажаб тасодифи замирида ажиб сир ё бир қонуният бордек; эҳтимолки, Фирдавсий «Шоҳнома»си бўлмаганида Низомий «Панж ганж»и ёхуд Навоий «Хамса»сини ҳозирги камолоти даражасида тасаввур қилиш қийин эди. Зотан, сўз санъатининг ҳар бир буюк намунаси — мисоли чашма. Чашмалар қуриса — қурир, бироқ бадииятнинг юксак мезонлари билан яратилган асарлар қайнарбулоқ каби жўшиб, умумадабиёт дарёсига абадул абад оққувчи ирмоқ бўлиб қўшилади. Ахир, жаҳон адабиёти сўз санъатининг ўзидан кейинги аҳли қаламга таъсир этмаган, қай бир жиҳатлари бошқа асарларга сингиб кетмаган юксак намунаси борлигини билмайди. Ўша асарнинг ўзи абадий бўлгани сингари, бу жараён ҳам узлуксиз давом этади. Демак, адабий таъсир — сўз санъати тараққиётини таъмин этадиган муҳим омиллардан.

«Илиада» ва «Одиссея» Ғарб адабиётида қандай бўлса, «Шоҳнома» Шарқ сўз санъатида шундай ҳодиса.

Бундан роппа-роса минг йил муқаддам «Шоҳнома», ким билади, балки унинг шоҳ сатрлари битилмакда эди. У минг йилдан буён форсию туркий эпик шеъриятнинг сарчашмаси бўлиб, шоиру адибларга илҳом бериб келаётгани билан ҳам «шоҳ китоб». Ҳар қандай даҳо санъаткор фақат ғоялари, мавзулари, услуби, поэтикаси эмас, адабиётнинг умумдаражасини кўтаргани, сўз қудратини бир қур оширгани билан ҳам ўзидан кейингиларга салафлик қилади, камида мусобақага «чорлаб», халафларда адабиётни янги поғоналарга олиб чиқиш туғёнини уйғотади, улар қалбига «Эмас осон бу майдон ичра турмоқ» (Навоий) ғулғуласини солади. Туркий шеъриятдаги «илк бадиий достон» (Қ. Каримов) —«Қутадиғу билиг» қисман Фирдавсий билан ижодий беллашувнинг меваси эканини Юсуф Хос Ҳожибнинг ўзи ҳам уқтиргандек бўлади, буни Фитрат ҳам таъкидлаган. Аслида, «Қутадғу билиг», Фирдавсий эпопеяси вазни — мутақорибда битилгани билан, «Шоҳнома» типидаги асар эмас, у —дидактик достон.

Ҳ. Ҳомидовнинг «Боқий бўстон таровати» рисоласи ўта умумий ном билан чоп этилганига қарамай, унда муаллиф «Шоҳнома» ва ўзбек адабиёти» деса бўлгулик аниқ мавзуни ёритишни мақсад қилган, минг йиллик адабиётимизга «Шоҳнома» «кўзи» билан нигоҳ ташлаган. Китоб классик адабиётимиз, фольклоримиз ва ўзбек совет адабиётининг Фирдавсий ижодига муносабати, «Шоҳнома»нинг ўзбекча таржималари ўрганилган тўрт бобдан ташкил топган. Улар ўзбек адабиётининг «Шоҳнома»га муносабати қайси даврларда қандай бўлганини билиб олишимизга ёрдам беради, келтирилган фактлар диққатни тортади.

Тадқиқотчи кўпроқ қўлёзма манбалар билан иш кўрган.

Ўтмиш адабий меросимиз бўйича тадқиқот учун янги материалларни илмий муомалага олиб киришнинг аҳамияти катта. Ҳ. Ҳомидов адабиётшунослигимизда ўрганилмай келаётган ёхуд кам тадқиқ этилган «Жангномаи подшоҳ Жамшид» халқ китоби, ҳозирча фақат айтувчидан магнит тасмасига ёзиб олинган «Жамшид» қиссасини «Шоҳнома»га қиёсан кузатади, «халқ китоблари халқлар аро адабий алоқаларнинг ҳам бир кўзгусидир», — деган тўғри хулоса чиқаради.

Мавзу доирасидаги айрим чалкаш маълумотларга аниқликлар ҳам киритилган. Масалан, Чўлпон «Шоҳнома»нинг туркча таржимаси хусусида» мақоласида 1501—1510 йилларда Мисрда Султон Қансухғўр топшириғи билан диёрбакрли Шариф Амидий томонидан усмонли турк тилига қилинган таржима ҳақида маълумот беради. А. Умаров эса Чўлпон тилга олган таржимани йўқолиб кетган ҳисоблаб, уни қидириб топиб, нашр этиш керак деган фикрни илгари суради. «Ваҳолонки, — деб ёзади Ҳ. Ҳомидов, — бу туркча таржиманинг мукаммал нусхаси Душанбе ва Ленинград қўлёзма фондларида сақланмоқда; иккита номукаммал қўлёзмаси эса Варшава ва Истанбулда».

Таржимачилигимиз тарихи бўйича тадқиқотларда XIX асрда Хоразм таржима мактаби, XIX аср охири ва XX аср бошларида Тошкент таржима мактаби шаклланганлиги исботланган. «Боқий бўстон таровати»да келтирилган маълумотлардан эса, гарчи унда алоҳида қайд этилмаган бўлса ҳам, XVIII асрда Ёркент таржима мактаби ҳам бўлганини билиб оламиз.

Таржима, аввало, таржимон дохил адабиётнинг маҳсули. Чунки тил — битта, китобхон — бир. Асарнинг ўзи эса бошқа тилдаги сўз санъатининг намунаси. Демак, ҳар қандай таржима — синтез. Буни Ҳ. Ҳомидов кузатишлари ҳам тасдиқлайди. Тадқиқотчи «Шоҳнома»нинг Хомуший таржимасидаги (XVIII аср) Искандарнинг жавоби Навоий «Садди Искандарий»идаги Искандарнинг Дорога жавоби билан ҳамоҳанглиги, таржимоннинг Навоий ижодидан ҳам баҳраманд бўлганини таъкидлайди.

Фақат ютуқлар ҳақида гапириш, қанчалик ёқимли бўлмасин, муаллифга бевосита фойда келтирмаслиги мумкин, хатою камчиликларни беғаразона баён этишнинг эса бундан кейинги иш учун аҳамияти катта. Китобдаги айрим нуқсонлар Б. Қосимовнинг «Қайта қуришга мададкор бўлайлик» мақоласида жуда асослаб кўрсатилган («Ўзбекистон коммунисти», 1987, 10-сон, 91-бет). Рисолада нотўғри талқину баҳсли ўринлар яна бор.

Баъзан муайян адабий воқеа ё ҳодисани юзага чиқарган сабабларни аниқлаш, масаланинг моҳиятини очишга кам ҳаракат қилинади. Бу, айниқса, Фирдавсий ва Навоий масаласини чала ёритиш, асарларнинг мазмунини баён этиб қўя қолишда (масалан, Навоий «Сабъаи сайёр»идаги Баҳром образи талқини) кўринади. Оқибатда айрим бобларда умумлашма хулосалар етишмайди ёки борлари ҳам илмий тадқиқот талаби даражасида эмас.

Ўзбек адабиётига «Шоҳнома»нинг таъсирини Ҳ. Ҳомидов баъзан жуда юзаки фактларда кўради. «Шоҳнома» қаҳрамонлари ёхуд бадиий образлари ўзбек шеъриятида учраса, уларнинг ҳаммаси Фирдавсийнинг таъсири бўлавермайди-да. Ҳақиқий таъсирни типологик муштаракликлар, айниқса, анъанавийликдан кескин фарқлаб олиш лозим. Навоий ғазалларида Фирдавсий талқин этган «Жоми Жамшид»нинг учраши ёки «Соқийнома»сида «Шоҳнома»даги шоҳларнинг тилга олиниши айтилади. Лекин «Жоми Жамшид» ҳам, қадим Эрон шоҳлари ҳам Навоийга қадар Шарқ шеъриятидаги анъанавий образларга айланиб улгурган эди. Бу анъаналарнинг шаклланишида «Шоҳнома»нинг ўрни — бошқа, алоҳида масала. Бундай умумийликларни Навоийга Фирдавсийнинг бевосита таъсири дейиш — биртомонламалик.

«Шоҳнома»нинг Навоий ижодига таъсири Фирдавсий ва Навоий масаласининг бир жиҳати, холос. Навоийнинг Саййид Ҳасан Ардашерга нома тарзида ёзилган маснавийида форсизабон достоннавислардан Фирдавсий билан Низомийга бевосита муносабати акс этган. Шоир фахрия йўли билан ўзини дунёда яккаю ягона деб эълон қилароқ, Низомий каби шоирлик қудратига эга эканини айтади:

Фалак кўрмади мен киби нодире.
Низомий киби назм аро қодире.

Кейин Фирдавсийнинг шеър майдонидаги паҳлавон экани, бу майдонга ҳар ким ҳам туша олмаслиги, «Шоҳнома» жавобида не-не қаламлар сингани, «ул кони ганж» (Фирдавсий)нинг ўзи «Шоҳнома»ни ўттиз йил ранж чекиб ёзганини таърифлаб келиб, ўз кучини Фирдавсийга қиёслайди-да: «Битигаймен ўттуз йилин ўттуз ой», дейди.

ХУШ, НАВОИЙ нега бундай муносабатда бўлган? Бизнингча, бунинг аниқ сабаблари бор. Биринчидан, типологик жиҳатдан Фирдавсий — бошқа, Навоий — бошқа адабиёт вакили. Бу — табиий. Чунки бугунга келиб Шарқнинг буюк классиклари ўзаро яқин даврларда яшагандек туюлгани билан, икки шоир ўртасида тарихнинг биз билан Навоийни ажратиб турганчалик масофаси ётади. «Шоҳнома» том маънодаги эпик асар. Навоий «Хамса»сида эса лиро-эпиклик устун. Фирдавсий учун воқеа бирламчи, Навоий учун воқеа фалсафий-лирик (яъни сўфиёна) талқин учун бир баҳона, холос. «Лайли ва Мажнун»да шоир буни алоҳида таъкидлайди:

Ёзмоқта бу ишқи жовидона,
Мақсудум эмас эди фасона.

Мазмунға бўлди руҳ майли,
Афсона эди аннинг туфайли.

Лекин чу рақамға келди мазмун,
Афсона анга либоси мавзун.

Бу байтларда, айниқса, юқорида зикр этилган маснавийнинг:

Не назми дер эрсам мени дарднок,
Ки ҳар ҳарфи бўлғай аннинг дурри пок.
...Агар хосса маъни гар ийҳом эрур,
Аннинг кунда юз байти ҳалвом эрур, —

байтларида Навоий шеърларидаги фалсафийлик (сўфизм), лиризм («руҳ майли», «мени дарднок»), кўпмаънолилик («ийҳом») хусусиятларини таъкидлаяпти: «Мен дардли қандай назм битмайин, унинг ҳар бир ҳарфи ҳам пок бир дур. Агар махсус маънони ийҳом йўли билан (яъни бир сўзни бир матнда бир неча маънода қўллаб, асосий мақсадни яшириб) ифодалаш шарт қилиб қўйилса ҳам, ҳар куни юз байтини ҳалво егандек осонгина айтаман».

«Шоҳнома»да воқеалар баёни устун тургани, сўфиёна талқин йўқлиги учун ҳам у Навоийга содда адабиёт бўлиб кўринган. Яна бир сабаб шуки, Навоий «Шоҳнома»даги Эрон ва Турон халқлари тарихига оид афсоналар талқинида маълум бир томонламаликлар кўрган бўлса ҳам ажаб эмас.

«Боқий бўстон таровати»да Навоийнинг Фирдавсий ижодига бундай жиддий муносабати ҳақида ҳеч нарса дейилмайди. Ҳолбуки, бу — рисолада таҳлил этилиши шарт бўлган муҳим масалалардан бири эди.

Таъсирни тайин этиш — нозик масала. Ўзаро ўхшашликлар тадқиқотчини нотўғри хулоса сари етаклаши ҳеч гап эмас: «Афтидан, эртакчилар «Шоҳнома»нинг асли билан ҳам, Хомуший ҳамда Нурмуҳаммад Бухорий таржималари билан ҳам таниш бўлганга ўхшайди. Чунки ҳар икки таржимон қаламига мансуб «Шоҳномаи туркий»даги баъзи ўринлар эртакларда деярли айнан учрайди». Менингча, эртакчиларга таржиманинг эмас, таржимонга ўзбек эртакчилигининг таъсири эҳтимоли кўпроқ. Умуман, «Шоҳнома» ва ўзбек халқ оғзаки ижоди муносабатлари масаласида фактларни обдон текшириб, сўнг ҳукм чиқариш керак. Фирдавсий ўзи асар воқеаларини Хуросон ва Мовароуннаҳрда тарқалган тўрт минг йиллик тарих ҳақидаги афсоналардан олиб ёзган. Ким билади дейсиз, балки халқ ўша афсоналардан айримларини «Шоҳнома»га алоқасиз равишда ўз хотирасида асраб келаётгандир. Ёки булар айнан «Шоҳнома»нинг эмас, эҳтимол, форсий халқлар фольклорининг ўзбек халқ оғзаки ижодига таъсиридир. Шу маънода: «Фирдавсий ва унинг «Шоҳномаси» ўзбек бахшилари учун таъсир мактаби бўлган», — деган хулоса ҳозирча тўла исботланмаган бир тезис сифатидагина қадрли.

Улуғ шоирнинг 1000 йиллиги муносабати билан Фитрат 1934 йили ёзган «Фирдавсий» ҳамда «Эртаклар ва ҳақиқат» деган мақолаларнинг аҳамияти, умуман, тўғри кўрсатилгани ҳолда, олимнинг баъзи фикрлари танқид қилинади: (Фитрат) «Қаҳрамон достони бўлиш жиҳатидан бу даврнинг «Шоҳнома»си қадим юнон шоири Хулифнинг (Гомернинг) «Илиада»сидан сўнгра дунёда биринчи деб қабул қилинди», дейди. «Шоҳнома» ҳажм жиҳатидан ҳам, бадиий қиммат ва ғоявий йўналиш жиҳатидан ҳам «Илиада» ва «Одиссея»лардан юксаклиги ҳаммага маълум. Бу фикр ҳам авторнинг Фирдавсий ижодига баҳо беришда маълум даражада чегараланганлигини кўрсатади». Ҳ. Ҳомидовнинг Н. Г. Чернишевский баҳосига таяниб қўйган айби тамоман асоссиз: Фитрат «Илиада»нинг «Шоҳнома»дан икки минг йилдан зиёдроқ(!) илгари яратилганини инобатга олиб, «Илиада»дан сўнгра» деган ва у жуда ҳақ. Ёки Фитрат айтган: «Навоийнинг «Тарихи Ажам» исми билан гўё Эрон тарихи деб ёзгани асарнинг схемаси «Шоҳнома»никидир», — деган хулосанинг нимаси хато?

Фитрат «Шоҳнома»да ишқ Низомий, Ҳофиз, Фузулий асарларидаги муҳаббат талқинидан фарқ қилади, у —том маънодаги реал, яъни мистик талқиндан ҳоли ишқ, дейди. Италиялик турколог Алессио Бомбачи (1914—1979) ҳам Фитрат Фирдавсийдан ажратиб кўрсатган шоирлар мансуб сўфиёна адабиётни **«эротико-мистик шеърият»** деб атаган (қаранг: Зарубежная тюркология. Вып. I. Древние тюркские языки и литературы. М.; Наука. 1986, стр. 252—261). Демак, Фитрат Низомий, Ҳофиз, Фузулийни ҳеч ҳам «камситаётгани», «масаланинг туб моҳиятини хаспўшлаб ўтаётгани» йўқ, қайтанга **моҳиятан** Фирдавсий — бошқа, бу шоирлар — бошқа тип адабиётга мансуб эканини олимона зукколик ва объективлик билан бундан 55 йил бурун кўрсатиб берган. Биз классик шоирларимиз ижоди хусусиятларини Фитрат даражасида фарқламаётган бўлсак, айб — ўзимизда.

Рисола, умуман, қизиқиш билан ўқилади. Унда Фирдавсийшуносликнинг баъзи вазифалари ҳам кўрсатилади. Шуни инобатга олган бўлса керак, муаллиф: «айрим фикр-мулоҳазалар масаланинг қўйилиши тарзида бўлиши ҳам мумкин» (214-бет), — деб таъкидлайди.

ЎТМИШДА ФОРСИЙ ва туркий тиллардаги сўз санъати ўзаро эгизак адабиётлар тарзида камол топган экан, классик адабиётимизни форс-тожик классиклари ижодидан ажратиб олиб тадқиқ қилиш жуда кўп масалалар юзасидан биртомонлама хулосалар чиқариш хавфини туғдиради. Адабий меросимизни ўрганишнинг эндиги тараққиёти қиёсий-типологик йўналишни талаб этади. Бу фақат форсий адабиёт таъсиринигина эмас, балки туркий адабиётнинг ўзига хослигини кўрсатиш учун ҳам жуда зарур. «Боқий бўстон таровати» рисоласи келажакда яратилажак ана шундай тадқиқотлар учун бир босқич вазифасини ўташи аниқ.

Султонмурод ОЛИМОВ,
филология фанлари номзоди

ҚИСМАТ

ТАРИХ БИТИКЛАРИНИ варақласангиз, ўзбек, қозоқ, қирғиз, уйғур, туркман, татар, бошқирд, озарбойжон, усмонли турк, қумиқ, чуваш, ёқут, гагауз, хакас, тува ва бошқа йигирма бешга яқин халқ туркийлар аталадилар. Булар йигирмата йирик туркий қабиланинг қайта гуруҳларга бўлиниши асосида шаклланганлар.

Туркий халқлар, хитой манбаларига қараганда, мелоддан аввалги мингинчи йилларнинг бошларида хунлар номи билан пайдо бўлганлар, уларнинг хитойлар билан тўқнашганликлари ҳақида маълумотлар учрайди. Мелоддан аввалги V — IV асрларда эса хунлар этник гуруҳ тарзида Хитой билан тўхтовсиз маданий-сиёсий соҳаларда мелоднинг IV асригача муносабатда бўлганлар. Туркий қабилалар хунлар салтанатининг етакчи этник-сиёсий гуруҳи ҳисобланган, шунингдек, туркий қабилалар уннлар, қанғлилар, қанлар, кушонлар, усунлар, эфталитлар (абдаллар) номлари билан шуҳрат топдилар.

Қадимги туркий халқлар даврида (V — X асрларда) урхун-енисей (Энасой), қадимги уйғур (туркий) ёзма манбаларида ҳозирги туркий халқларнинг ташкил топишида қатнашган ўғуз, қорлуқ, чигил, қипчоқ каби туркий қабилалар номлари зикр этилган.

VI — X асрлардан бошлаб туркий қабилалар иттифоқи шаклана бошлаган, ашин уруғи бошчилигида ўғузлар иттифоқи — қадимги турк (Кўк турк) хоқонлиги, тўққиз ўғузлар (қадимги уйғур), ўн уйғур (идиқутлар), қорлуқ, чигил, ёғма (қорахонийлар), қирғиз, қипчоқлар иттифоқи каби давлатлар юзага келган. Бундай давлатларнинг пайдо бўлиши ҳозирги замон туркий халқларининг шаклланишига замин яратган эди. Жумладан, ўзбек халқи минг йиллар давомида қорлуқ, чигил, ўғуз, қипчоқ сингари туркий қабилаларнинг қайта бирикуви асосида пайдо бўлди. Ўзбек халқи қорахонийлар, салжуқийлар, Хоразмшоҳлар, ғазнавийлар, чиғатойхонлар, темурийлар, шайбонийлар, ниҳоят, минглар, манғитлар, қўнғиротлар сулолаларининг сиёсий, ижтимоий, иқтисодий жиҳатдан ривожланиши натижасида юзага келган.

Ўзбек халқи таркибидаги барча қабила ва уруғлар, тарихий анъанага кўра, умуман ўзларини 1924 йилгача турк, тилларини туркий, чиғатой номи билан юритдилар, ёзма манбаларини туркий тилда ёздилар. Шу билан бирга, шайбонийлар даврида ўзбек халқи таркибига кирган қипчоқ қабиласи асосида ташкил топган уруғлар эса 1924 йилгача ўзларини ўзбек элати номи билан атадилар.

Турклар (усмонли турклар)нинг **ташкил топиши ҳам** мураккаб жараёнлар асосида юз берган. Усмонли туркларнинг дастлабки қисми мелоднинг IV асрида Европада хунлар (элкун — кун — ҳун — хун) салтанатининг тузилиши билан боғлиқдир. Хунлар салтанати таркибида қатнашган авар, булғар, ўғуз қабила вакиллари Византия империясининг ҳарбий хизматини ўтаганликлари муносабати билан IV — V асрлардаёқ туркий қавмлар Византия тупроғида пайдо бўла бошлаганлар. Византия тупроғида ўрнашган дастлабки туркий қавмлар турк халқининг биринчи қатламини ташкил қилди.

Усмонли туркларнинг иккинчи қатлами эса Византияда (Румда) Туркия давлатининг ташкил топишига асос бўлди. Туркларнинг бу қатлами X асрда Еттисув, Сирдарёнинг ўрта ҳамда қуйи оқимларида яшаган ўғуз қабилалари билан Олтой, Шарқий ҳамда Шимолий Қозоғистонда тузилган қирғиз-қипчоқ давлатининг сиёсий, иқтисодий рақобати оқибатида Ғарбга томон силжиши орқали содир бўлди. Бу рақобат туфайли ўғузларнинг катта гуруҳи Сирдарёнинг ғарбий томонига — Нурота теварагига, Амударё бўйларига, Хоразм воҳасига, Хуросон ўлкаларига ўрнашдилар. VIII асрда Сирдарёнинг қуйи оқимида ташкил топган ўғуз давлатининг бошлиқларидан бири Салжуқбекнинг набиралари: Тўғрулбек, Чағирбек ва Шаҳидбеклар ғазнавийлар султони Масъудни 1041 йили Данданаканда енгганидан сўнг Шарқий Хуросонда, Амударёнинг ўрта оқимида ўғуз қабиласи асосида туркий халқлар давлатини туздилар. Бу давлат ўз таъсирини Хоразмга, Фарғонага, Тошкент воҳасига, Афғонистон, Эрон, Кавказ ва Кавказортига, Византияга қадар ўтказди. Ўғузларнинг йигирма тўрт уруғи Византияга, Кичик Осиёга ўрнашди. Бу давлат салжуқийлар (селжукийлар) давлати номини олди. Кенг территорияни қамраб олган бу давлат шарқий ҳамда ғарбий вилоятларини бошқаришда қулайлик туғдириш учун салжуқийлар салтанатининг киндиги ҳисобланган Марв (Марви шоҳижаҳон) пойтахти қилиб танланди. Шунингдек, сўнгра мамлакатнинг бошқаруви қийинлашуви ҳамда шарқий территорияларнинг қисқариши сабабли пойтахт Эрондаги Рай шаҳрига кўчди. Салжуқийлар давлатининг кучайган даврида Ўрта Осиёда, Хуросонда яшаган туркий халқлар билан Кичик Осиёга кўчган турклар бир бутун қавм ҳисобланган.

Хоразмшоҳлар даврида ҳам Ўрта Осиёдаги туркий халқлар билан Кичик Осиёдаги туркий халқлар бирлиги маълум даражада сақланди. Чингизхон набираси Ботухон Волга, Дон, Днепр дарёлари бўйида яшовчи қипчоқларга ҳамда Русияга ҳужум қилган пайтда бир қанча қипчоқ қабилалари Кичик Осиёга кўчиб бордилар ва турк халқига қўшилиб, шу халқнинг учинчи қатламини ташкил этдилар. Шунга кўра, турклар ўғуз, қипчоқ туркий халқлари бирлигида шаклланган.

Қабилавий жиҳатига кўра ҳам турклар билан ўзбеклар жуда яқин қариндош халқлардир. Туркий халқлар орасида тарихан доимо этник тузилишга мувофиқ, сиёсий, маданий, иқтисодий, ижтимоий жиҳатдан яқинлашиш учун ҳаракатлар юз бериб турган.

Темур билан Боёзид ўртасида 1402 йили Анқара ёнида юз берган жанг ҳар икки туркий давлатнинг бирлигини тиклаш мақсадида содир бўлган. Ҳар икки халқнинг ўтмиш тарихига назар солсак, қони, зоти, дини бирдир, минг-минг лар оша тарихи бир, ёвларга қарши турганд тану бир жон бўлга Туман балиқда (Хито ички Мўғулистон ра Беш балиқда (Турф Ўтикан йиш, Қора Қу (Мўғулистонда), Чочу С кендда, Бухорою Марв ҳижаҳонда бешигимиз га тебранди. Бизнинг а ларимиз ва сизнинг а ларингиз, турк қардо Селжукбеку Қўрқут о хоки Сирдарёнинг этаги бўйида, Янгикент ша сокинликдадир.

Модомики, этник ж дан ўғуз-қипчоқ қабила руҳлари ўзбек, турк ларининг қатламига м экан, қорлуқ, чигиллар эмас, туркий қабилала Шунга кўра, тарихимиз маданиятимизнинг та топишида жон куйд Аланқува (Нурдан бола ган турк ва мўғулнинг қаддас онаси), ўғузхо Ашину Култегин, Эл хон, Буғрахонлар, С Санжар авлодлари, Хо шоҳлар умумий аждод миздир. Тўнюқўқу Қ оталар, Муҳаммад Хора Берунийлар, Юсуф Ҳожибу Маҳмуд Кошға лар, Аҳмад Фарғонию Ф бийлар, Ибн Синолар, У беку Қозизода Руми ҳаммамизнинг алломал миздир. Орадан минг лар ўтди, йигирманчи нинг қора мудҳиш зулм бегуноҳ — сиз қардошла бизга келтирдилар,биз минг йил жудоликдан қардошимиз келди, деб санд бўлиб оғушимизни дик, очликни ҳам, тўқли ҳам бирга кўрдик, ярим мобайнида яна қайта қариндош бўлдик. Бизнин ўлкаларимизда кимлар кимлар яшамади, дей кимлар келиб кетди, ким келгусидир. Сиз қардош нинг минг-минг йиллар авлодларингиз турбати нинг ўлкаларимизда ма топган. Сўнгги асрларда, ниқса сталинизм ҳукмрон қилган пайтда, шунинг турғунлик даврининг ас тида қавм-қариндошлик қида сўз қотсанг, туркпара миллатчи, исломпараст ғасини босар эдилар, кунлар бошингга тушар Ана шунинг учун халқи тарихини, ўзлигини бил қолди, дўст ким, душ ким ажрата олмай ғафла мубтало бўлди. Шунинг о батида ножўя Фарғона жиаси юз берди. Шу би бирга, Фарғона фожиаси аҳолининг ижтимоий, ин содий, экологик жиҳатд ниҳоятда танг ҳолда қоли ҳамда область раҳбарла нинг ўта қўрамасликла туфайли содир бўлди д қараш лозим.

Ўтмиш ва келажак та химизга раҳна солмоқчи б ган кимсалар гўзал Фарғон да фожиали можаро чиқа дилар. Биз билан сизга н солган ғаламисларга зар бермоғимиз зарур.

Бундан кейин ўзбекл билан месхети турклари ларининг ким эканликлари таниб, ўз ичларидаги айри ярамас, ўз халқига исн келтирувчи унсурларга й бермасликларини илтим қиламиз.

Қозоқбой МАҲМУДО

Асқад МУХТОР

САМОВИЙ РИВОЯТЛАР

«АГУ—8»

[Эш]МАМАТ БОҒДА чой ичиб ўтирган эди. [Д]арахтлар орасидан худди сўзанакдай то[...]з учиб Такасаки тушиб келди. Столдан [н]арига қўниб елкасидаги ҳарир парракни ташлади-ю Эшмаматнинг ёнига ўтирди.

[—] Салом, қўшни.

[—] Ҳа, кел, чой ичасанми?

[—] Чойингни қўятур, сен билан жиддий гап[...]ни келдим, — деди Такасаки пешана тери[...]тиб.

[—] [Ҳ]а, мунча ҳовлиқмасанг, нима гап ўзи?

[—] Сен «АГУ-8»ингни тийиб қўй, қизимнинг бо[ши]ни айлантираяпти.

[Эш]мамат эътиборсиз жилмайиб қўйди-да:

[—] О, бебош-ей, Хоккайдога борибдими-а? [...] масофани бутунлай истисно қилмасам бўлар [...] — дея, бошини ушлаб ўйлаб қолди.

[—] Хоккайдога эмас, Иркутскда ўқиётган кич[ик] қизимга айланишяпти, ишқи тушиб қолган[...]

[—] Ундоқ дегин? Чиройли қиз кичкинанг. Агу[...]ди чакки эмас!

[—] Ҳой, сен нима деяпсан, Эшмамат?! Бунинг [оқиб]ати нима бўлади, биласанми? Ёш нарса, ҳо[...]боши айланиб, кейин муҳаббатга нафрат би[лан] қарайдиган бўлиб қолади-я, нобуд бўлади [...]м! Сен бўлсанг... илжаясан. Йўқ, ё бузасан [«АГУ]-8»ни, ёки...

[—] Тўхта, тўхта, нималар деяпсан, қўшни бу[зиб] ташлайсан дедингми? Хабаринг бор, ахир, [...]нг монтажига ўн тўрт йил умримни сарф [қил]ганман-а!

[—] Қизим ҳам худди ўн тўртга кирди... — де[ди Т]акасаки йиғламоқдан бери бўлиб, — унга [...] ҳам керак ҳозир, бир жилмайиб турган [...]га михлаб қўйиш мумкин, очилмаган ғун[ча]ни [...]ен уни энди... темир-терсагингнинг ҳукмига [топш]ириб қўяйми? Унинг хаёлида айни туйғулар [...]изаси, муҳаббат оғуши...

[—] Гапинг тўғри, сен ҳақсан, Такасаки. Лекин [м]онтаж... Ахир мен Агуни руҳий коммуника[...] билан таъминлаганман. У қизингнинг кўнгли[да] [н]ималар бўлаётганини, нимани ўйлаётгани-ю [қ]ай кайфиятда эканини сўрамасдан билади. [Бу с]енинг қизинг билангина боғлиқ нарса эмас, [...] орада бундай коммуникатор ҳар кимнинг [...]агида бўлиши мумкин.

[Та]касаки чиндан ҳам қизини унутди шекилли, [кўзл]арини катта очиб, дўстига тикилиб қолди:

[—] Менга қара, истаган бир одам менинг кўнг[лим]га бесўроқ қўл соладиган бўлса, шахс туга[йди] десанг-чи?!

[—] Нега, мана минг йиллик ақида: худо ҳао[...] ҳозиру нозир, ҳамма нарсани, ҳамманинг [кўнгл]идагини кўради, билади, деймиз. Шахс йў[қолг]ани йўқ-ку? Қайтага, на ғараз, на шубҳа, на [ёл]ғонлик яширина олади, ҳамма нарса — бо[р], зоҳир — очиқ-ойдин. Шахс тамом очилиб [қол]ди!

[Би]з ҳозир фикрлаш жараёни нимаю хотира, [ту]йғу, фараз, даҳо нима — билмаймиз. Миядаги [ми]лиардлаб ҳужайраларнинг ўзаро муносабат[ла]рини пайпаслаб кўра бошладик, холос. Нейро[медиа]тр деган кимёвий мўъжиза мени жуда қи[зиқт]ириб қолган. Ўйлашимча, кайфиятимиз, ғам[...]а, қувонч, алам, ғазаб, лоқайдлик — бари [...] шунга боғлиқ. Баъзан хаёл сураман: борди-ю [...] иккаламиз Лайли-Мажнун муҳаббатининг [кимё]вий формуласини топсак...

[Б]ошини чайқаб ўтирган Такасаки гапни кескин [бўл]ди:

[—] Мудҳиш истиқбол! Шахсни, инсоннинг маҳ[рам] ва дахлсиз дунёсини йўқотишга олиб бора[ётг]ан чегарасиз билим жамиятни ёппа қулга [айл]антириши мумкинлигидан қўрқмайсанми? Эр[та][...] куннинг ҳукмронлари — чегарасиз билим [эга]лари. Улар орасида виждони ўтмаслашганлар [бўл]иши мумкинми? Ўшалар жамиятнинг бир қис[мин]и кўр-кўрона итоаткор, кўр-кўрона ғазабнок [...]илларга айлантириши мумкинми?

[—] «Мумкинми?», «Мумкинми!» Менинг ҳам [сен]га саволим бор. Одам билан машинанинг че[гар]аси дахлсиз, мен буни тушунаман. Лекин [бил]ишнинг чегараси қаерда? Билиш — инсон [...]сининг хусусияти, уни чегаралаш мумкинми? [Ма]на тағин битта «мумкинми?»

[—] Ҳиссиётлар соҳаси кўнглимизнинг энг маҳ[рам] мулки. Шахснинг жуда эҳтиёт қилиб асра[ган] мана шу мулкида шеърият ва мусиқа ярала[ди], дўстлик ва қувонч туғилади, одамни энг [...]гги мукаммал компьютерлардан ажратиб ту[ра]диган нафис туйғулар юзага келади... Бу со[ҳан]и тепкилаётганлар сендан бошқа ҳам етарли, [дў]стим.

— Биламан уларни. Сен мени нейромедиатр [...]лан ўйнашувчи гиёҳвандларга тенглаштирма.

— Энди ўзингга келдинг: билишнинг чегараси [йўқ], лекин бу йўлда бангги бўлиш керак эмас. [Ро]бот қанча ақлли бўлса ҳам, то у кўнгил мул[ки]мизни эгалламагунча, биз ундан қўрқмаймиз.

Эшмамат дўстининг елкасига қўл ташлаб, хаёл[га] толди.

— Менга қара ҳали дедингки, ё «АГУ-8»ни [бу]засан, ёки... Нима «ёки»...?

— Ёки дўстлигимиз...

— ... Дўстликни ўртага солдинг, Такасаки. Агуни [бу]зиб ташлайман, — деди Эшмамат.

ИКА ИКАДАН КАТТА БЎЛМАЙДИ

ЭШМАМАТ БИЛАН Такасаки узоқ коинот сафаридан қайтиб келишаётган эди.

— Мовий Юлдузга қўниб ўтайлик, — деб қолди Такасаки.

— Бу қанақа режасиз қўниш яна? Йўқ! — деди Эшмамат.

— Жон оғайни, шундоққина йўл устида, менга жуда зарур, кўп вақтингни олмайман, — деб ялинди Такасаки. Эшмаматнинг жаҳли чиқди.

— Йўқ, дедимми, йўқ! Ким командир кемада?!

— Сен командирсан, оғайни, лекин илтимос...

— Оғайни дема, ресторанда эмасмиз.

— Ўртоқ командир, қўниб ўтайлик, фанний зарурат; самовий этнография харитасини тузаяпман, биласан. Мана шу Мовий Юлдуз қачондан бери оқ доғ бўлиб турибди харитамда...

— Иш вақтида хобби дегин?..

Аммо командир ахири кўнди, Мовий Юлдузга қўндилар.

Юлдуздагилар ўзларини Ика деб аташаркан. Ҳаммаси мовий.

— Одам, — деди Такасаки кўксига қўлини қўйиб.

— Ика, — деди Мовий ҳам кўкрагига туртиб. Шундай қилиб танишиб олдилар.

— Бошлиқларинг ким? — деб сўради Такасаки универсал таржимон аппарат орқали.

Мовийлар бир-бирларига қарашар, тушунишмас эди.

— Бошлиқ, бошлиқ... Каттакон! — деди Такасаки такрорлаб.

Яна тушунишмади. Такасаки, таржима аппартига бир нима бўлди шекилли, дегандай шеригига қараб қўйиб, яна сўради: — Ораларингизда ким катта?

— Катта йўқ, Ика Икадан катта бўлмайди, — дейишди.

Эшмамат бошқа бир гуруҳ билан гаплашар эди. У гуруҳда ҳам бошлиқ, катта, доҳий, командир, подшо, амалдор, ҳукмрон сингари тушунчалардан хабардор мовий топилмади. Такасаки билан Эшмамат бир-бирларига қараб елка қисишар, яна тушунтиришар, яна ўша жавобни эшитишар эди:

— Ика Икадан катта бўлмайди.

Такасаки мисоллар билан англатишга уринди.

— Масалан, биров буюради, биров бажаради.

— Нега буюради?

— ...Ақллироқ, масалан, шунинг учун.

— Ика ўзи ақлли.

— Ё бўлмаса, дейлик, чиройлироқ.

— Ҳар бир Ика чиройли.

— Тажрибалироқ, қобилиятлироқ бўлиши мумкин.

— Ика ҳаммаси онадан бир хил туғилган, ҳаммаси тенг, Ика Икани камситмайди.

— Тушуняпсанми? — деди Такасаки Эшмаматга қараб, — ҳукмронлик ҳам — таҳқир, мутеълик ҳам — таҳқир. Эҳтиёт бўл, буйруқ феълини ишлатишдан тийилиб тур.

— Тўхта, жуда ҳам ундай бўлиши мумкин эмас... — деди боши қотган Эшмамат. Яна мовийларга мурожаат қилди.

— Масалан, ҳали эс кирмаган ёш болага, ундай қилма, бундай қил, деб буюриш мумкин-ку?

— Йўқ, — деди мовий, — бола ҳам Ика. Болага буюрсанг, катта бўлганда у ҳам буюрадиган бўлади, кимнидир камситади. Жамият ҳукмронларга ва итоатгўйларга бўлиниб, орада заҳарли нефрат дарахти ўсиб чиқади. Жамият жамият эмас, манфур гуруҳларга айланиб, ҳаёт емирила бошлайди...

Мовий Юлдузда ишни битириб, Ерга учарканлар, иккаласи ҳам бир-бирларига айтиш учун гап танлаётгандай, хаёлга чўмган эдилар. Анчадан кейингина Такасаки тилга кирди. Унинг хаёли Ика фалсафаси билан банд экан:

— Шунча техника мўъжизаларига ақлимиз етибди-ю Иканинг оддий маънавий ақидаси хаёлимизга келмагани қизиқ...

— Менга қара, — деди ўйчан Эшмамат, — кема командири сифатида сенга буйруқ беришимга тўғри келса...

— Буюравер, дўстона илтимос деб қабул қиламан.

— ...Кўрдингми бизда қандайдир бир туйғу ўлган. Кимлардир буюрувчи, кимлардир бажарувчи. Улари ҳам, булари ҳам ўз инсоний иззатнафсини ҳис қилмай қўйган...

МУЛОҚОТ

ТАКАСАКИНИНГ хоббисига командир ҳам ҳавасманд бўлиб қолди. Қуёш системасининг демографик харитаси ҳали деярлик ёппасига оқ доғлардан иборат бўлса ҳам, Такасакининг неча йиллардан буён ўрганиб келаётган этнографик нуқталари ажойиб хаёлларга толдирар эди.

Бир сафар у дўстини кўпдан бери эътибордан четда қолиб келаётган узоқ, нурсиз юлдузлардан бирига олиб учди.

— Бу юлдузнинг эгалари — Хайгалар, — деди етиб борганларида дўстига тушунтириб. — Хайга — кўз нури, дегани. Яъни нури дийда.

Чиндан ҳам, бу жой ҳамиша ғира-шира, хайгаларнинг кўз нуридангина атроф жиндек ёришиб турарди. Ёлғизлик — қоронғулик.

— Сен эҳтиёт бўл, булар ўта кетган содда, нима десанг шунга ишонаверади, оғзингдан ғалат бир гап чиқиб кетмагай, — деб огоҳлантирди дўстини Такасаки.

— Қандай? Рост билан оддий ёлғонни ажратишолмайдими?

— Ёлғон деган тушунчанинг ўзи йўқ буларда.

Эшмамат ишонмай, бунинг қандай бўлиши мумкинлигини ўйлаб, жилмайиб қўйди.

— Ишонмасанг, ўзинг гаплашиб кўр. Ана, қора дур саралашяпти. Буларда қора дур пулнинг ҳам, тилланинг ҳам, барча бойликларнинг ўрнини босади.

Эшмамат, чиндан ҳам, булар билан бир гаплашиб кўрмоқчи бўлиб, компьютерининг таржима системасига хайга программасини жойладида, ишлаётганлар ёнига борди. Хайгалар ўз кўзининг нурида йилтиллаган қора дур доналарини саралар эдилар.

— Азизим... — деди, — борди-ю биров сизни алдаса... ёлғон гапирса, нима қилардингиз? — деб сўради хайгадан.

— «Ёлғон?» У нима?

— Масалан... шеригингиз мана бу бир карат қора дурни сизга икки карат деб, ёлғон айтса...

— Айтмайди.

— Нега?

— Чунки бу — бир карат.

— Борди-ю айтса-чи?

— Айтмайди.

— Нега?

— Чунки бу — бир карат.

Эшмамат қараса, бу гапнинг охирига етиш қийин, хайгага ёлғонни тушунтиришнинг иложи йўқ. Такасакига ўгирилди:

— Сенингча, бундай соддалик улар учун ожизликми ёки...

— Йўқ, улар учун бу энг ишончли ҳимоя, яна гаплашиб кўр, биласан.

Эшмамат яна автомат таржимонини созлаб, бошқа бир хайга билан дучлашди. Аммо бир нима деёлмай, жим туриб қолди. «Ёлғон» нима, деб сўраса, барибир жавоб ололмайди, бир ёлғон гап айтиб синаб кўрай деса, виждони йўл қўймади, бирон сўз топиб айтаман деб ўйлади-ўйлади-ю, тамом лол қолди.

— Кўрдингми, — деди Такасаки, — ерликларнинг булар билан гаплашмай қўяқолгани дуруст, оғзингдан бир эҳтиётсиз гап чиқиб кетса, содда бечоралар паққос ишониб... кўнглинг бормайди одам.

— Агар булар бизнинг газеталарни ўқишса борми?

— Бизнинг радиоларни тинглаб, телевизоримизни томоша қилишса, дегин! Худо кўрсатмасин, барига ишониб бир кор-ҳол юз бериши ҳеч гапмас.

— Уларда бу воситалар йўқми? Китоб, адабиётчи?..

— Барининг ўрнини босадиган бир нарса бор буларда: хотира! Хотира энг ҳаққўй нарса.

— Аммо хотира билан кифояланиш. . . маънавий қашшоқлик-ку.

— Йўқ, — деди Такасаки, — бу уларда ҳамма нарсанинг ўрнини босади дедим-ку: хотирада тарих ҳам, воқеа ҳам, конфликт ҳам, сабоқ, тажриба, сюжет — хуллас, ҳамма нарса бор.

— Барибир ўз ҳаёти билан чегараланади-да.

— Йўқ, гап шундаки, улар хотираларини ўзаро алмашиб турадилар.

— Нечук?

— Шунақа. Мана, дейлик, сен билан хотираларимизни алмашсак, сен менинг бутун ҳаётимни кўрасан, мен эса — сеникини. Истаган биров билан алмашишим мумкин. Менинг имкониятларим чексиз.

— Яхшики, сен хайга эмассан, — деб кулди Эшмамат ва яна қошини чимирди, — аммо мен барибир тушунмадим.

— Хайгалар бир-бирларининг умр хотираларини кўриш қобилиятига эга.

— Яъни, олади-ю кинодай кўраверади?!

— Худди шундай. Ҳаётдан қизиқ нима бор!

— Адабиёт, санъат ҳам шунинг ўзи эмасми?

— Ўзи эмас.

— Тўғри, афсуски, ўзи эмас, ёлғон аралашади. Хайга эса ёлғоннинг нима эканини билмайди. У — софликнинг ўзгинаси. Шунинг учун табиат уларга ўзининг ва ўзганинг хотирасини ўз ҳолича китобдай ўқиш, кинодай томоша қилиш қобилиятини инъом этган.

— Э-ҳа-а. . . — деди чўзиб Эшмамат. Сен мени ҳайратга солдинг! Наҳотки бу мумкин бўлса? Мен. . . мен ўз ўтмишимни, айниқса болалигимни ҳозир жон деб томоша қилардим.

— Мен ҳам: яшил Хоккайдо, поёнсиз майсазор, сакура гуллаган палла, мен яланг оёқ. . .

— Футбол борми, футбол?

— Йўқ, бу меники-да. Менинг хотирам, менинг ўтган йўлларим.Сенинг ўтмишингда футбол... Алмашсак мен ҳам кўрардим футболни. Сакура гуллаганда майсада ялангоёқ юрганмисан? Хотираларимизни алмашсак, бир юрардинг сен ҳам...

— Дарҳақиқат, бу — туганмас бойлик!

— Умр умрга ўхшамайди. Сен — менинг бойлигим, мен эса сенинг бойлигингман. . . Жамият ҳамма учун бус-бутун. Шунинг учун хайга ҳеч вақт ўзини ёлғиз тасаввур этолмайди. Монолог йўқ уларда. Монологда, биласан, «ўзга» рад этилади, у— душман, у — маҳкум. Буларда мулоқот системаси ҳукмрон. Яъни, суҳбатда, баҳсда ўзгани ўзининг бир қисми деб билади. Учрашув, баҳс, суҳбат — икки шахс учун бир бутун ҳодиса, иккиси ҳам унда тенг иштирокчи. «Ўзга» — хайга учун шунчаки суҳбатдошгина эмас, у — ўз онгининг ўз ҳақиқатининг, ўз борлиғининг бир қисми. Мулоқотда хайга хайгани бутунлай рад этса, бу ўзининг ҳам фожиаси эканини билади.

— «Инсон нақадар буюк даҳо бўлмасин, барибир, бутун мукаммалликни у фақат ўзидагина топа билмайди». Бу — Достоевский-ку! — деди Эшмамат. — Гап одамларнинг ижтимоий жиҳатдан бир-бирига боғлиқлигида эмас, бу ташқи жиҳат; инсон онги ботиний жиҳатдан ҳам ижтимоийдир. Акс ҳолда, онг нозик нарса, ҳар қандай таъсирга берилиб, бузилиши мумкин. Одам ўзлигини сақлаши учун ўзгаларнинг эҳтиросини сезиши, овозини тинглаши, ўзгалар орасида эса ўз овозини ҳам эшитиб туриши керак. Монологизм системасида эса ўзганинг овозига эҳтиёж йўқ, якка ҳокимлик мана шундан ўсиб чиқади.

— Мен Коинотда ундай жамиятларни биламан. Ўзга овозларнинг ўчирилиши якка ғоя, якка шахс ҳукмронлигига, бинобарин, ҳалокатга олиб келган жойлар бор. Шунинг учун хайгалар менинг самовий этнографик харитамда алоҳида ўрин тутади.

— Ҳа, узоқдаги товушларни, самовий садоларни ҳам эшитишимиз керак. Булар «ўзга» эмас, ўз моҳиятимиз. Мулоқот — ана шу моҳиятни суғориб турган оби ҳаёт, десанг-чи. . .

— Ҳа, узоқдаги товушларни, самовий садоларни ҳам эшитишимиз керак. Булар «ўзга» эмас, ўз моҳиятимиз, Мулоқот — ана шу моҳиятни суғориб турган оби ҳаёт, десанг-чи...

ЕР САВОЛЛАРИ

ЭШМАМАТ БИЛАН Такасаки коинотнинг узоқ, қоронғи бурчакларидан, навбатдаги сафардан қайтиб келаётганларида кемани кислород билан таъминловчи наботат отсекида нохуш бир ҳид пайдо бўлганини сезишди.

— Ер яқин, қўниш керак! — деди командир.

Такасаки экранга Ер харитасини чақирди.

— Рўпарамизда Тайёч ороли.

— Эшитмаганман. Одам яшайдимикан?

— Билмадим, бу ерда юз йил аввалги маълумот: янги орол, вулқондан яралган. Энг яқин қуруқлик шу.

— Бўпти, бошқа илож йўқ, қўнамиз.

Тайёч — об-ҳавоси юмшоқ, чоғроққина ва анча обод орол экан, шаҳарлари бўлмаса ҳам, меҳнаткаш одам қўли билиниб турибди — атрофда ишлов берилган саришта далалар... Кема қўнганда овул четида, томи хурмо япроғи билан ёпилган ҳужралар атрофида одамлар пайдо бўлди. Ораларидан кўксига кумуш қоплаган бир мўйсафид чиқиб, яқинлашиб кела бошлади. Ҳойнаҳой, қабила бошлиғи бўлсамикин, қовоғи солиқ эди, чамаси бегоналарга хуши йўқ, чимирилиб боқди. Кема қўнганда шамолига баъзи томлардаги хурмо япроқлари пирпираб учган эди, шунга хафа бўлса керак, деб ўйлашди «меҳмонлар».

— Биз техник сабаблар билан оролингизга қўнишга мажбур бўлдик. Кемани тузатиб олишимиз керак, — деди Эшмамат саломдан сўнг.

Бошлиқ буни хўмрайганча эшитиб, қўл силтади-ю, индамай орқасига қайтди. Эшмамат билан Такасаки бир-бирларига «нима гап?» дегандай тикилишдилар.

— Тўхтанг, илтимос, оқсоқол! Бизда ҳеч қандай ёмон ният...

Мўйсафид истар-истамас тўхтади, лекин чиройи очилмади.

— Учаверларинг! —деди дўнғиллаб, — Ердаги фожиалар билан ишингиз йўқ сизнинг. Учганингиз учган. Учинг, зора бу фожиаларнинг энг каттаси сиз сафарда вақтингизда рўй берса, Зора Ер ҳалок бўлганда сиз қутулиб қолсангиз!

— ...Кечирасиз, оқсоқол, биз балки баъзи нарсалардан бехабардирмиз, нима бўлди ўзи?

— Ҳеч нима бўлгани йўқ, дунё тинч, буёққа юринглар, — деб мўйсафид чақирилмаган меҳмонларни овулдан четроққа бошлади. Тақир дала йўлидан анча юрганларидан сўнг баланд тўсиққа дуч келишди — сим тўр тортилиб, катта-катта майдонлар ихота қилинган эди. Ичкарида эса култепалар, ахлат тўла катта қутилар, ювинди, мағзава оқиб ётган чуқурлардан бошқа нарса йўқ. Бу жой, шубҳасиз, атроф овулларнинг ахлатхонаси эди. Яхши экан, ботартиб, озода туришар экан. Лекин бу чол нега буни бизга кўрсатяпти, деб ҳайрон бўлиб турганларида, ахлатхонада аллақандай одамсифат махлуқлар кўзга ташланди. Улар тобора кўпайишар, бир-бирларининг устларидан ошиб, ахлат қутиларига тирмашиб чиқишар эди. Тикилиброқ қаралса, буларнинг одамлар эканини пайқаш қийин эмас, лекин... бари қоп-қора, жулдур, ювиқсиз бўлишдан ташқари, мудҳиш бир қиёфада: майиб, маймоқ, букри, бирининг бир оёғи судралган, бирининг қўли учта... ҳаммаси пастак, семиз, юзи мушукникидай кичик ва юм-юмалоқ, тўхтовсиз илжайиб туришар эди.

— Кулишаяпти... — деди эси оғиб қолаёзган Такасаки. —Биз Ердамиз, Эшмамат?..

— Сизларнинг келганларингга хурсанд улар,— деди хўмрайган оқсоқол. — Улар ҳамма нарсага хурсанд. Мана бу сим тўсиқларга ҳам, мана бу ахлатларга ҳам...

Чиндан, меҳмонлар разм солиб қарашса, уларнинг доим бир хилда илжайиб турган юзларида ҳеч қандай маъно йўқ. «Меҳмонлар»ни томоша қилиб бўлишгач, ахлат уюмларидан нималарнидир топиб ейиша бошлади. Энг мудҳиш томони — уларнинг тобора кўпайиб бориши эди, ахлат ўралари, қутилар, тепаликлар ҳам қоп-қора бўлиб кетди, ғимир-ғимир этар эди...

— Коинотда мунақасини кўрмаганман...

— Жим! — деди Эшмамат шеригининг биқинига туртиб, қабила бошлиғига қаради:

— Айтинг-чи, ҳурматли оқсоқол, булар кимлар?

— Одамлар, — деди мўйсафид. У йиғлагудай бўлиб, ўксик овозда тушунтира бошлади, ҳар сўзи гўё юрагининг қонига буланиб чиқар эди. — Элатимизнинг бир қисми, эндиликда катта бир қисми мана шундай бўлиб қолди. Аввал улар оз эди, ўнтами-ўн иккита майиб ёки ақли заиф туғилган бола... Шўрлик ота-онасининг фожиаси деб, қайғурдик-қўйдик. Кейин эса уларнинг сони ортди, майиб ўғил-қизлар балоғатга етиб, бир-бирларини топдилар, ўзларидан кўпая бошладилар. Улар меҳнатга, фикрлашга лаёқатсиз... уларнинг бирдан-бир хосияти шу. Бориб-бориб жуда урчиб, кўпайиб кетишгандан кейин, мана шундай тадбир кўрдик, элдан ажратдик. Улар ҳамма нарсадан рози, ҳамма нарсадан хурсанд, калтакласангиз, келиб сизни қучоқлайди...

Мўйсафид ерга қараб жим қолди, меҳмонлар ҳам бир нима деёлмадилар.

— ...Аммо бу тадбир ҳеч нарсани ҳал қилмайди, — деб давом этди оқсоқол, — улар урчиб, яқинда бутун оролни эгаллашлари турган гап. Биз эса кичик халқмиз...

— Элда бундай болаларнинг туғилиши тўхтадими ахир? Бунинг сабаблари...

— Гап бундай... — деди мўйсафид, жиндек ўйга толгач, инграгандай давом этди: — Тайёч — вулқондан яралган ёш орол. Тупроғи унумсиз, чиринди йўқ, гўнг кам; бу юпун элат орасида эпчил корчалонлар пайдо бўлиб, катта ердан кимёвий ўғитлар олиб келадиган бўлишди. Тайёч деган бири — ҳозир у марҳум — ўша гербициду пеститцидларни сотиб, шу қадар бойиб кетдики, оролнинг бирдан-бир хўжайини бўлиб қолди, унинг айтгани-айтган, дегани-деган эди. У баднафс еримизни батамом заҳарлаб, оролимизга ўз манфур номини қолдириб ўлиб кетди-ю, дўзах азобига биз қолдик. Ҳозир ерга дори солиш тақиқланган. Лекин мана булар тобора урчиб... нима қилишимизни билмай қолдик.

— Айтинг-чи, ҳурматли оқсоқол, нега булар куладилар? — Такасаки ўзини ҳайратга солган саволни ахири ўртага ташлади. — Олимларнинг ёзишича, ўша кимёвий ўғитларда бенигнатор деган психотроп унсурлар, яъни ишқинил, шодазол, илжайзан, шафқатицитол деган нитратлар бўлар экан. Булар шунинг барини она сути билан эмганларнинг авлодлари; сиз билмайсиз, кузатсангиз, боласини еб қўйган каламушни бағрига олиб, эркалаб ўтиради, тфу, худо кўрсатмасин! — Қабиланинг кекса донишманди «худо» деганда кафтини ерга текизиб, кейин ўпиб қўйди. — Бор-йўғи биттагина ҳис, тушунасизми, ранг-баранг ҳис-туйғулар ўрнига биттагина инстинкт: ҳаммага нарсага маъносиз ишқу-шафқат! На ғазаб уларда, на орзу, на тилак, на хотира, на алам, на армон, на ғам...

— Булар қандай... тирикчилик қилишади?

— Тирикчилик... Мана, аҳолининг ахлати, ювиндиси... Хайр эҳсон ташкилотлари бор, албатта. Лекин хайр-эҳсончиларга қийин, уларнинг душманлари кўп, мазақ-масхара, ҳақорат қилишади уларни «хашандалар» деб. «Хашанда» деб асли мана буларни айтамиз. Кўриб турибсиз, «раҳм-шафқат» деган яхши, инсоний сўз ҳам ҳаром бўлди. Ҳозир элатимиз икки фирқага бўлинган. Бирига хашандаларни тамом қириб ташлаш тарафдорлари бирлашган. Бирига — оролни ташлаб кўчиб кетиш тарафдорлари. Кейингиларнинг далили кучсиз: кўчиб кетилса, хашанда Тайёч оролини эгаллабгина қолармикан... Сиркалаб кетиб, дунёга таралса-чи? Одам авлоди ахир! Бу даҳшатли ирсий танозилни тўхтатадиган куч борми?

БИРИНЧИЛАРНИНГ эса шафқатсизлигига қўшилиш қийин. Бу беозор бандаларнинг ягона инсоний хусусияти шафқат; шафқатга қарши шафқатсизлик — бу қандай бўлади ахир?

Меҳмонлар мўйсафиднинг мудҳиш саволларидан биттасига ҳам жавоб беролмадилар. Бунинг устига, ўз саволлари ҳам рўпараларида кўндаланг турар эди: энди, Ерда буларни кўргач, коинотга учаолармиканлар? Бунга ҳаққи борми уларнинг?

— Бахтли бўлинглар!

С. МАҲКАМОВ суратга олган

МУВОЗАНАТ

Душан ФАИЗИЙ

Икки карра икки тўрт бўлсин учун,
Боболар яратмиш тарози-ю тош.
Ҳаёт ва эҳтиёж...
вобаста, бир бутун.
Билки, шу тарози ҳаммасига бош.
Бир ён — саҳро,
бир ён — зумраддай дала,
Мўътадил иқлимдир ва ё мувозанат.
Аралаш ўсмишдир харсанг ва лола,
Тикан ва гул — бирга!
Биргадир абад!
Харсангни кўрмадик, фақат лола дедик,
Қайда тикан кўрсак ташладик ўриб.
У чоқ нодонликнинг қурбони эдик.
Тинимсиз йўқ дедик еб-ичиб туриб.
Тўқайларни буздик, портлатдик тоғларни.
Заҳар сочавердик, қушлар қирилди.
Туз чиқиб, шўр босиб кетди боғларни.
Кўкатлар минг ўлиб, минг бор тирилди.
Табиатдан, рости, кутмадик эҳсон.
Чўллар чаман бўлди,
чаманлар саҳро.
Бухорога «бормай қўйди» Зарафшон,
Бир челак чучук сув бугун минг тилло...
Мувозанат дейди қаламкаш дўстим,
Ким билсин, тўғридир, илму кароматм.
Қани, биродарим, айтинг-чи ростин,
Буромади кўпми ёки даромади?
Улкан юрт
ва яна не эл-элатга,
Пахтанинг беминнат иссиғи даркор.
Тушсак—биз тушармиз ўша «Қизил китоб»га
Кимга не қайғудир, кимда не ғам бор!
Билмадим,
Неча пул эмишдир қадринг
Тошқин дарё сувин кўрмаса раво?
Распутинга керакми ташвишинг, дардинг,
Орол қуриб қолса —қолар, не парво!..
Бир қадаҳ май бергил, қонунга йўйма,
Мувозанатнимми? — сақламоқ даркор!
Нафсингга жуда ҳам эрк бериб қўйма,
Эҳсонли табиатнинг жазоси ҳам бор!

ЭГИЛМАГАН БОШИМ

Изидан адашиб инсоф, диёнат,
Қулаб тушар экан чинордек қомат,
Ногаҳон элимдан кетаркан омад,
Қалбларни тирнаркан оҳу-надомат,
Эгилмаган бошим эгилди менинг.
Искандар тиғидан омон қолган бош,
Қутайба, Чингиздан қасос олган бош,
Гитлердек вабодан ғолиб келган бош,
Буюк давраларда мағрур бўлган бош,
Эгилмаган бошим эгилди менинг.
Тарих йўлларида карвон безаги,
«Зичи Кўрагоний» — осмон безаги,
Алишер даҳоси — жаҳон безаги,
Ногоҳ дарз кетганди виждон безаги,
Эгилмаган бошим эгилди менинг.
Ғурур, буюклигим хира тортган чоқ,
Ризқу тириклигим хира тортган чоқ,
Нурдай тиниқлигим хира тортган чоқ,
Юртда суюклигим хира тортган чоқ,
Эгилмаган бошим эгилди менинг.
Аралашиб кетиб ҳарому ҳалол,
Аросат, арода қолганингда лол,
Бир маҳал ёқангдан тутганда увол,
Кузги хазон каби тўзғиркан хаёл,
Эгилмаган бошим эгилди менинг.

ҚЎРҚИШ ҲАҚИДА

Бир замон қўрқардик саводсизликдан,
Қоп-қоронғу эди шунда бу олам.
Безилладик бир пайт қизил сўзликдан,
Охири кўникиб кетдик бунга ҳам.
Яна не балолар йўлда кўндаланг,
Не бир ур-йиқит-у, беҳаёликлар.
Баъзан ўз-ўзимиз топардик аранг,
Найранг ва оқибат — кўнгил сиёликлар.
Кўпини енгдик тик боқиб кўзига,
Юзма-юз турсак ҳам, лекин қўрқмадик.
Баъзан болта урдик билмай илдизига,
Тўғри сўзни айтиб баъзан ёқмадик.
Адолатни истаб бу эркин ўлкада,
Не бир ватанпарвар қилмишди афсус.
Бир хавотир доим турар елкада,
Не тонг — луғатда бор «қўрқиш» деган сўз.
Ахир, битта бошга бир ўлим-ку бор,
Зероки, тош-метин эмасдир юрак.
Бало-қазодан қўрқмасанг ҳам зинҳор,
Диёнатсизликдан қўрқмоғинг керак.

ҲОВЛИДАГИ ТЎРТ ҚОЗОН

Ашурали ЖЎРАЕВ

БИР ШОМНИНГ ИЗТИРОБЛИ ҲАНГОМАСИ

КЕЧ КИРИШИ билан Саломат холани одатдагидек оғир ташвиш боса бошлайди. «Бугун сабил қолгур қозонга нима ташлайман?» Кеча сўнгги бўлак қотган гўштни солиб, макарондан (макаронни ўйлаб топганнинг гўри нурга тўлсин, илоё!) мўлроқ ташлаб бир ёвғонни амаллаган эди. Бугун нима пиширади?.. Эри беш кундан буён қишлоқ марказидаги Яраш амакининг дўконидан гўшт ололмайди. Қишлоқда ҳам мол қурғур кам сўйиляпти. Чунки ем-хашак сабил тақчил. Кеча амаллаб гўштга етганида пуллари тугаб қолди. Энди эрининг ойлигини кутиши керак. Қарз олай деса... Э, қуриб кетсин шу қарз деган бало! Мана шу чордевор ҳовлига келин бўлиб тушганига 30 йилдан ошибдики, қулоғи қарздан чиқмайди. Гўё ҳаётга фақат қарз олиб, қарз узиш учун келгандай. Бу қандай кўргулик ўзи? Тунов куни йўлнинг нариёғида турадиган қўшниси Назокат қарзини сўраб чиқди. Икки ой бўлди, ундан пул сўраб икки қоп ун олган эди. Ўтган куни магазинчи Қўчқорбой кўриб қолиб: «Янга, ой охирлашаяпти, тоғамга айтинг, насияларини бир қисмини узиб қўйсин», — деди.

Кеча магазинга борса ҳамма ёқ ур-йиқит. Нима эмиш — ун билан гуруч ҳам талонга бериламиш. Тавба, бу аҳволда Зарафшоннинг суви-ю, осмондаги ҳавоям талонга берилса ажабмас. Шакар, қанд, кир ювадиган порошок ва совуннинг талонга берилаётганику одамларга қанчалар қийинчиликлар туғдиряпти...

— Она, бийим чақиряптилар, — деди кичик қизи.

Унинг хаёллари бўлиниб, югуриб қайнанаси ётган хонага кирди. Бечора кампир қўлларини чўзиб нимадир сўрарди. Хайрият, сув сўраётган экан. Бир ярим йилдан бери аҳвол шу. 71 га кирган қайнанаси кўрпа-тўшак қилиб ётиб олган. Баъзан рўзғордан орттириб, кампир шўрликка бир коса иссиқ ёвғон пишириб беролмайди. Кампир эса ётган жойида бемор қушдай чирқиллайди? Начора?.. Аслида кампир умрбод далада ишлаган, коллективлаштиришдан тортиб то шу кунларгача сидқидилдан меҳнат қилган. Дам олиш, байрам, курорт нималигини билмай ҳалол ишлаган. Охир-оқибат унга 20 сўм нафақа тайинлашган.

Саломат хола ташқарига чиқиб кўрдики, катта келини ўзларининг қозони остига ўт қалаяпти. Улкан тут дарахти остидаги яна уч қозоннинг ҳали қопқоғи олингани йўқ. Ҳадемай, қолган келинлари ҳам ишдан қайтиб, бирин-кетин қозонлардан садо чиқа бошлайди. Тўртинчи қозон эса... Ўйлай-ўйлай охири топди. Кеча нондан қолган бир сиқим уннинг озгинасини элаб, хамир қориб шилпилдоқ қилади. Эрининг ошқозони оғрийди, унга қайиш тўғри келмайди. Хўш, унда нима қилсин: эрини ўйласа болалари, қайнанаси оч қолади-ку.

Эри шўрлик совхозда узоқ йиллар сувчилик қилди. Битта медалиям бор. Қайси йили хўжалик раҳбари йиғилишда шахсан ўзи кўкрагига қадаб қўйганди. Ғўзаларга ҳар хил дорилар солинган сувни тарайвериб, саҳар демай, шом демай сув кечавериб, охири касал бўлиб қолди. Оёқлари зирқирайди, салгина ҳаво айниса бели оғрийди. Томорқага ҳам ярамай қолди. Кўп ишласа ҳансираб, баданидан қора тер чиқади. Ҳозир бўлим трактор паркида қоровул, 70 сўм маош олади. Бу ойлик жонивор 6 кишига қандай етсин? Ҳали қарамоғида бир ўғли билан икки қизи бор. Уларни жойлаш керак. Ҳар йили касаллиги туфайли Тошкентга санаторияга бориб даволанарди. Икки йилдан буён пул етишмаслиги сабаб у ергаям боролмаяпти. Дард кундан кунга зўрайиб тинка мадорини қуритяпти.

Эри томни сувоқ қилиш учун эрталабдан сомон излаб кетганича ҳали қайтгани йўқ. Қарзга бўлса ҳам сомон сотиб олиб, томни сувоқ қилмаса чатоқ. Қиши билан чакка ўтавериб безор қилди.

Етишмовчилик қурсин. Болаларнинг биронтасини у ер-бу ерда ўқитолмади. Катта ўғли ТошМИга борган эди. Биринчи имтиҳондаёқ йиқилиб келди. Кейинги йил боришга қурби етмади. Сўнг Армия... Ҳозир шофёр. Иккинчиси тракторчи. Яна биттаси молхонада ишлайди... Ҳозир ҳамма ташвишлари 26-га кираётган тўртинчи ўғлини уйлантириш. Учтасини қарз-ҳавола қилди, айрим қариндош-уруғлари ёрдам берди. Фақат кейинги тўйдан бир ярим минг қарзлари бор. Шуни бир бало қилиб узишса бас?.. Тўй деган ҳам калта бўлишнинг ўрнига катта бўлиб, кўпайиб бораяпти. Ўғил уйлантириш умрнинг эгови бўлиб қолди. Мана, масалан, кичик келини учун 2 минг қалин берди.

МУҲОКАМА УЧУН МАВЗУ

Агар қолган тўй ичидаги тўйчаларни ҳисоб-китоб қилсанг, юрагинг ўйнайди. Шу дабдабали тўйлар, алмисоқдан қолган айрим урф-одатларни, деб судралиб ортда қолмаяпмизми? Ўзгалар Ватан, тарих, она ери учун куйиб-ёнаётган бир замонда биз баъзи бачкана урф-одатлар исканжасидан қутулолмай оворамиз. Қачон қад ростлаймиз? Шоир айтганидек, қачон халқ бўламиз?..

Саломат холанинг яна бир ташвиши бор. Тўрт оила 20 сотих жойда анча тиқилиб қолди. Иккинчи ўғли дарвозадан кираверишдаги меҳмонхонада яшайди. Қолганлари амал-тақал қилиб бир хона, бир йўлакли уйлар қуриб олишган. Тоғоранинг тақиллагани у ёқда турсин, ёнғоқ чақсангиз у уйдан бу уйга эшитилиб туради. Рўзғор тебратиш, ҳар куни қозон қайнатиш қийинлашгач, болаларнинг рўзғорини ажратиб, алоҳида-алоҳида қозон олиб берди. Жой етишмагандан тўртала қозон ҳам ҳовли этагидаги кекса тутнинг остида ўрнатилган.

ЭР-ХОТИН ариза қилиб, уч йилдан буён совхоз, бўлим раҳбарлари ҳузурига бўзчининг мокисидай қатнагани-қатнаган. Жавоб битта: «Хўжаликнинг ортиқча ери йўқ. Уй-жой берилмайди!». Районга борсанг ҳам, областга борсанг ҳам, улардан юқорироқ жойларга борсанг ҳам, жавобни фақат бир кишидан, яъни хўжалик раҳбаридан оласан. Раҳбарга эса уй-жой, боғча, мактаб, медпункт қуриш ўрнига фақат пахта, пахта ва яна пахта керак...

Саломат хола эрта кўкламда қўни-қўшнилардан эшитиб билдики, пахта ерларини ҳар бир оилага пудрат асосида бўлиб берармиш. Буни эрига айтди. Эри то бригадирга бориб учрашгунча, ерлар аллақачон тақсимланибди. На эрига, на болаларига ер беришди. Фақат уларга эмас, бригаданинг олдин ишлаб келган ўн олти аъзосига ер етмай қолди. Бригадир, ер олмаганларга келгуси йили берамиз, дебди. Тавба, ўн етти хўжалик бир йилни туршак еб ўтказадими? Экин экиш учун тузукроқ томорқа ёки ишлаш учун бирор корхона бўлмаса, йил — ўн икки ой нима иш қилади?.. Саломат хола эса келгуси йилдан умид қилиб яшаяпти. Унгача эри соғлигини тиклаб олса, қайнанаси бироз тузалса, ўзи ҳам далага чиқади. Ўттиз етти йил далада ишлабди, иссиқ-совуққа парво қилмай туну-кун пахтазорда жавлон урибди. Шунча меҳнатлари эвазига 26 сўм нафақа белгилашди. Бу пул мактабга қатнаётган икки боласининг ўқув қуролларига етмайди. Лекин хола шунга ҳам шукр қилади.

Саломат хола хамирни оппоқ сув қайнаб ётган қозонга ташлаб қарадики, кенжа ўғилнинг ўчоғига бугун ҳам ўт ёнмаган. Лекин эр-хотин уйда. «Ё гўшти, ё ёғи тугаган бўлса керак», — деб ўйлади Саломат хола. Овқатни сузаётганда ўзи билан эрининг улушидан қисқартириб, бир тақсимча шилпилдоқни ўғлиникига киритиб юборди. Она она-да!..

Овқатдан қайнанаси бир чимдим еди. Эри оч экан чоғи, ошқозонининг ярасини унутиб, кампирдан қолганини ҳам паққос туширди. Болалари тўяр-тўймас ейишди. Шундай қилиб, Саломат холанинг фикри-ёдидан яна бир шом ташвиши арийди.

Ўчоқнинг бошига борса, келинлари аллақачон қозонларни ювиб, қопқоғларини бостириб кетишибди. Лекин Саломат хола хамирнинг сувини тўкиб ташламади. Қозонга қопқоқни секингина бостириб қўйди. Агар эртага ҳам эри гўшт олиб келмаса, яна хамир солади...

МУАЛЛИФ ШАРҲИ: Ўзбек пахтакорининг бир шомини қора бўёқларда кўрсатиш ниятидан йироқман.

Журналист сифатида республиканинг турли область ва районларида бўлиб, бунақа турмушни кўп кўрганман. Ҳафталаб қозони қайнамайдиган меҳнаткаш деҳқонлар билан суҳбатлашганда, амал-тақал қилиб рўзғор тебратаётган мардона аёлларимизни кўрганда бу каби турмуш қаердан келиб чиққани ҳақида ўйламай илож йўқ.

СССР халқ депутатларининг съездида Одил Ёқубов ўзбек пахтакорларининг меҳнати нақадар машаққатли эканлиги тўғрисида куюниб бундай деди: «Мамлакатга айнан пахта туфайли озмунча чет эл валютаси оқиб келаётгани йўқ. Ва шу валютасиз, Давлат план комитетининг эътироф этишича, давлатимизнинг қўли ҳам калта бўлиб қолар эди. Хўш, шундай хом-ашёни етиштираётган деҳқон, машаққатли меҳнат қилиб ҳолдан тойган унинг шўрлик аёли қандай шароитда яшамоқда ўзи. Бу одамлар машаққатли меҳнатлари эвазига қанчадан ҳақ олишаётир?! Бизнинг опа-сингилларимиз қуёшнинг радиация сочувчи нурлари тиғида, жазирама офтобда заҳмат чекишаётир. Ҳа, улар бажараётган иш аёл зотига муносиб эмас!».

Нега, нима учун асло кечиктириб бўлмайдиган бу жиддий масала юзасидан тегишли қарорлар қабул қилинмаяпти? Сибирда ишлаётганлар ва шахтёрлар учун иш ҳақи, нафақа оширилади-ю, депутат айтган ҳолатда ишлаётган пахтакор учун ким қайғуради?

Республикада бригада ва оилавий пудрат масаласини жиддий ўйлаб кўриш керак. Уни барча область ва районларда бирдек татбиқ этиб бўлармикан. Айниқса, аҳоли зич яшайдиган, ери кам хўжаликларда оилавий пудрат мутлақо тўғри келмайди.

Республика партия ва ҳукуматининг яқинда қабул қилган меҳнаткашларга қўшимча томорқалар бериш ҳақидаги қарори айни муддао бўлди. Лекин турғунлик даври шамолида қотиб қолган айрим хўжаликларнинг раҳбарлари ҳамон юқоридан кўрсатмалар кутиб, вақтни бой беришаяпти. Ахир деҳқоннинг ягона иш манбаи— ер Ер эса элни тўйдиради...

ЎЗБЕКИСТОН Компартияси Марказий Комитетининг биринчи секретари И. А. Каримов Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг XVI пленумида сўзлаган нутқида бундай деди: «Статистиканинг кўрсатишича, ҳозир Ўзбекистонда аҳоли жон бошига ҳисоблаганда даромад 75 сўмдан ошмайдиган 8 миллион 800 мингга яқин киши яшаб турибди, бу эса аҳолининг 45 фоизини ташкил этади. Мутахассисларнинг ҳисоб-китобларига кўра, кун кечириш учун камида 85 сўм зарурлигини эътиборга оладиган бўлсак, ана шу кишилар ҳозир қандай қийинчилик билан учма-уч яшаб келишаётганига ўзингиз баҳо беришингиз мумкин».

Бу ҳаққоний фикрлар республикамиз деҳқонининг бугунги аҳволини, яшаши ва турмуш тарзини яққол кўрсатиб турибди. Демак, аҳволни тубдан ўзгартиришимиз лозим. Шундагина Саломат хола ва унга ўхшаган юзлаб пахтакорларнинг турмуши изга тушади. Сиз нима дейсиз?

ВАЪДА ҚУДУҒ

Хоразм областида ўта қашшоқ яшаётган оилалар бор, десам балки сизга эриш туюлар. Йўқ, буни ҳеч хайратланадиган жойи йўқ. Оилада ўн икки жонмиз. Яхши ниятлар билан ўн биринчи фрзандимизни кутаяпмиз. Биз Ҳазорасп районидаги Ленин номидаги совхозда тинчгина яшаётган эдик. 1978 йилда ерларни карталаштириш зарурати туғилиб, совхоз маъмурияти бизга қишлоқ марказидан уй-жой берамиз, деб ваъда қилди. Вақтинча яшаб туриш учун Султон момо исмли кимсасиз кампирдан қолган ярим вайрона ҳовлига кўчиб ўтдик. Мана, орадан ўн бир йил ўтибдики, ҳамон харобада амал-тақал кун кечиряпмиз. Бу фурсат мобайнида Питнак қишлоқ Совети раисига, совхоз уй-жой тақсимоти комиссиясининг раисига учрадик. Ҳеч қандай натижа чиқмади. Қуруқ ваъда билан оиланинг шарт-шароитини тўғрилаб бўладими? Ваҳоланки, шу йиллар давомида совхозда давлат томонидан турар-жой бинолари қуриб битказилди. Шундай уйларда яшамоқ бахти насиб этармикан, деб жамоатчи мухбир Мадрим Рўзимов областдаги ойнаи жаҳон орқали чиқиш қилди. Бироқ ҳанузгача натижа чиқмаяпти. Бетга айтга
заҳри йўқ, дейдилар.
ралик туфайли ушбу
сизга йўллаяпман. А
миз сизга равшанроқ
син деб, ушбу суратни
юборяпман.

Ҳурматли редакция,
димиз энди сиздан. Си
аралашувингиз туфайли
ёруғ уйларга кўчиб ўт

Фотима ЙЎЛДОШЕВ
Қаҳрамон

●

РЕДАКЦИЯДАН:
тарама онахон, «Ойнин
беши қоронғу, ўн беши ё
дейдилар. Сиз йўллаган
тубни ўқиб, ойнинг ў
тинчиси ҳам қоронғу
кетибди-ку, деган хул
бордик. Совхоз раҳбар
нинг ўз ишларига совуқ
лиқ билан қараши туф
шундай бўлган бўлса а
мас. Сиз ҳали ёруғ ку
ёруғида янги уйга
ўтасиз, деган умидда
Янги уй берамиз деб,
уйингизни йиқитиб та
ган, пахта майдонини
гайтиришни ўйлаб,
тақдири, ёш насл кела
ни ўйламаганлар, ўн йи
бери ўзи бузган ишни
рилашга фурсат топмага
ниҳоят, энди балки ин
га келиб қолишар, деб
лаймиз.

Жуманазар БЕКНАЗАРОВ, тиббиёт фанлари номзоди

ТОШГА АЙЛАНГАН ДАРД

БУЮК АЛЛОМА Ибн Сино буйракда тош ҳосил бўлиш хасталиги ўлкамизда кўп тарқалганини таъкидлаган эди. Ҳозир ҳам бу дард тиббиётнинг катта муаммоси бўлиб турибди. Наҳотки, минг йиллар давомида буйрак тоши дарди тилсими олдида инсон ақл-заковати ожизу нотавон бўлса?! Наҳотки, ўсмирлик бўсағасига эндигина умид билан қадам қўяётганлар бир буйрагидан айрилиб, қолган умрларини доимо таҳликада ўтказишга мажбур бўлсалар?!

Фан нуқтаи назаридан буйракда тош ҳосил бўлиши ташқи ва ички муҳит билан чамбарчас боғлиқ. Ички муҳитга витаминлар, оқсилларнинг организмда тақчиллиги, камқонлик, буйракнинг яллиғланиши, моддалар алмашинувининг бузилиши киради. Ташқи муҳит эса сув, ҳаво, озиқ-овқатнинг номақбул таъсирларидан иборат. Шу нарса ҳам аниқки, организмда тош ҳосил бўлишига олиб келадиган ички муҳит мавжуд бўлса ҳам, ташқи муҳит иштирок этмаса буйракда тош ҳосил бўлмайди! Бу янгилик эмас, улуғ бобомиз Ибн Синонинг фикрларини такрорладим, холос.

1905 йилда рус олими М. Хворостинский «Буйракда тош пайдо бўлишининг асосий сабаби моддий турмуш шароитининг ниҳоятда оғирлиги ва болалар ўртасида рахит касаллигининг кўп тарқалганлигидир» деб ёзганди. А. Гаспаряннинг таъкиди ҳам эътиборни жалб этади: «Революциядан олдин Россия буйрак-тош касаллиги кенг тарқалган мамлакат эди. Ҳатто бу хасталикни «Авом халқ касали» деб юритишарди». Тўғри, бугун Москва ёки Лондонда истиқомат қилувчиларда ташқи муҳитга боғлиқ ҳолда тош ҳосил бўлиши учун ҳеч қандай сабаб йўқ. Бутуниттифоқ Педиатрия институти биохимия бўлимининг мудири Э. А. Юрьеванинг гувоҳлик беришича, Москвада буйрагида тоши бор болалар сони атиги 13 нафар бўлса, Лондонда бу хасталик умуман қайд қилинмаган. Москва ва Ленинград шаҳарларида йил бўйи 8 ёки 10 нафар боланинг буйрагидан тош олиш операцияси бажарилади. Уларнинг ҳам кўпчилигини Ўрта Осиёдан борганлар ташкил қилади. Тошкент болалар шифохоналарида эса ҳар ҳафтада шунча бола операция қилинади.

Республикамизда буйрак-тош касаллиги болалар ўртасида кенг тарқалган. Хўш, нега шундай? Бунга бизнинг иссиқ иқлимимиз айбдорми? Асло! Жазирама Жанубий Африкада ҳар миллион аҳолига, Афғонистонда ҳар 10 минг кишига битта буйрак-тош касаллиги тўғри келади. Республикамизда эса ҳар ўн минг боланинг 16-18 таси шу дарддан азоб чекмоқда. Бу рақамлар ҳам фақат шифохоналарда ётиб даволанганларга нисбатан олинган. Ўз вақтида дарди аниқланмай, буйрак тошидан азоб чекаётганлар бундан ҳам кўп. Республикамиз бу хасталикнинг кўплиги жиҳатидан мамлакатда биринчи ўринни эгаллайди. Кейинги йилларда 1—1,5 ёшли кўплаб гўдаклар буйраги ҳам жарроҳ тиғига дучор бўлмоқда.

Буйрак-тош касаллигининг келиб чиқиш сабаблари нимада? Уни аниқлаб, олдини олиш шунчалик мураккабми? Биз юқорида рус олимларининг буйрак-тош касаллигининг келиб чиқиши турмуш шароити билан боғлиқ деган фикрларини эътироф этгандик. Виктор Переведенцев «Литературная газета»да (1989 йил 19 апрель) шундай деб ёзди: «Ўрта Осиёнинг энг муҳим хусусиятларидан бири — унинг социал-иқтисодий жиҳатдан ниҳоятда қолоқлигидир... Фаровон яшашнинг барча кўрсаткичлари бўйича Ўзбекистон республикаларнинг «ҳаммасидан охирги ўринда туради». Албатта республикадаги корхоналар ҳавога ҳар йили 1,2 миллион тоннадан ортиқ заҳарли моддаларни пуркаётган ва Оролнинг 70 миллион тоннадан зиёд тузлар тўфони кўзни очирмаётган бўлса, ташқи муҳит организм учун бехатар бўлмайди! Осмонга кўтарилган заҳарли тутунлар, пестициду гербицидлар аралашган тузлар ерга тушиб, тупроқни, сувни булғайди! Устига устак, республикада гектарига ўртача 16—20 килограммдан ҳар хил заҳарли пестицидлар ишлатилмоқда. Бу кимёвий моддалар сув, озиқ-овқат орқали организмга ўтади. Қонга сўрилиб, ўзининг салбий таъсирини кўрсатади. Республикамизда буйрак касалликлари Москвага қараганда 11 баравар, Харьков, Ереванга нисбатан 6—8 баравар кўплигининг сабаби ҳам мана шунда.

Маълумки, одам организмидаги мавжуд касалликларнинг 50 фоизидан ортиқроғини ташқи муҳитнинг салбий таъсири вужудга келтиради. Қорақалпоғистон АССР болалар бош жарроҳи Жумабой Матниёзовнинг айтишича, автоном республикада буйрак-тош касаллиги 10 йил аввалгига қараганда 8—10 баравар кўпайган. Хоразм областининг «Гулистон» совхози ва Алишер Навоий номидаги колхозда яшовчи 14 ёшгача бўлган 1700 бола текширилганида, улардан 107 нафарининг буйрак ёки сийдик йўлларида тош борлиги аниқланган. Уч ёшгача бўлган болаларнинг 95 фоизида камқонлик, 60 фоизида гипотрофия (рамақижон), 50 фоизидан ортиқроғида рахит касалликлари аниқланган. Бу уч эгизак касаллик социал-иқтисодий шароитлар заминида келиб чиққан ва айни пайтда буйрак-тош касаллиги ривожланишининг асосий сабабчисидир.

Меҳнат ва касб касалликлари илмий-тадқиқот институти олимларининг гувоҳлик беришларича, ташқи муҳит таъсири натижасида фақат ишлаб чиқариш соҳасида бой берилган иш кунларидан кўрилган зарар йилига 20 миллиард сўмни ташкил қилади. Бу саломатликнинг пулга айланган қиймати. Қизиғи шундаки, давлатимиз соғлиқни сақлаш ишларига сарф қилаётган харажат ҳам айнан шунча. Ҳолбуки, АҚШда бу рақам 490 миллиард долларни ташкил қилади. Тўғри, юзаки қараганда тош азобидан азоб чекаётган болаларнинг бу рақамлар билан бир пуллик иши йўқ. Чунки инсонни рақамлар даволамайди. Аммо бугун бизнинг келажагимиз минг-минглаб болаларнинг соғлиги мана шундай рақамларга ҳам боғлиқ бўлиб турибди.

БУЙРАК-ТОШ касаллигига учраганларни кучли антибиотиклар ва яна юксак самара берувчи бошқа дорилар билан муолажа қилинмаса, оғир аҳволдан қутқариш мушкул. Аммо биз уларга бундай зарур дориларни белгилаш имкониятидан маҳруммиз. Билмаганимиздан эмас. Кучли таъсир қилувчи дориларнинг шу беморга зарурлигини аввало касаллик варақасига ёзиб, исботлашимиз, бунинг учун бош врачнинг имзосини олишимиз шарт. Уларни ҳам тушуниш керак. Антибиотикларнинг аксариятини Югославия, Польша, АҚШ, Япония ва Туркиядан валютага сотиб оламиз. Академик С. М. Новашин ёзганидек, АҚШда антибиотиклар ишлаб чиқарувчи ҳар бир фирма илмий-текшириш ишларига бир кунда 1 миллион доллар сарфлагани ҳолда бу мақсад учун мамлакатимизда йилига атиги 5 миллион сўм ажратилади. Кўряпсизми, антибиотиклар етишмаганининг сабаби нимада? Фақат антибиотиклар эмас, бошқа дори-дармонлар таъминоти ҳам 45 фоизга етар-етмасдир. Ҳукуматимизнинг хориждан 1 миллиард сўм валютага сотиб олган дори-дармонларини қўшганда ҳам дори таъминоти 70—80 фоизга боради, холос.

Инсон аъзоларининг ҳаммаси бир-бири билан узвий боғланган. Шу жумладан буйрак ҳам айниқса жигар билан. Жигарнинг издан чиқиши билан буйрак-тош касаллиги орасида чамбарчас боғлиқлик бор. Шифохоналарнинг қабул бўлимларида кўпинча ота-оналар билан шундай савол-жавоблар бўлиб ўтади:

— Ўғлингиз ёшлигида қизамиқ бўлганми? Кўкйўталчи? Сувчечак бўлганми?

Буларнинг ҳаммасига «йўқ» деган жавобни оламиз. Аммо, сариқчи, деб сўраганимизда ота: «Эй дўхтир, қишлоқда сариқ бўлмаган бола қоптими», деб ҳиссиз жавоб қилади. Бу сўзларни эшитганимизда бутун азои танимиз зирқирайди.

Жигар шундай сеҳргарки, унинг бир соатда бажарган ишини фаннинг энг сўнгги ютуқлари асосида қуролланган юз кишилик лаборатория 100 кунда ҳам бажариши амри-маҳол! У организмга тушган ҳар хил оғуларни зарарсизлантирувчи тенгсиз лабораториядир. Шу боис жигарининг фаолияти озми-кўпми издан чиққан одам касалликка тез чалинади. Буйрак-тош касаллигига дучор бўлган болаларнинг 82 фоизида жигар фаолиятининг бузилганлиги бунга далилдир. Бунинг устига сариқ касали ҳам қўшилди. Шунинг учун кейинги йилларда тош дардига дучор бўлганлар аксариятининг касаллик варақаси устидан қизил чизиқ тортишга мажбурмиз. Уларнинг ҳужжати бошқаларникидан ажралиб туриши, ҳамширалар уларнинг сариқ касали билан оғриганликларини билиши шарт. Ҳамма бало шундаки, уларнинг бир марта ишлатиладиган шприц ва игналари йўқ.

Ҳозир республикамизда истиқомат қилувчи ҳар юз боланинг учтаси сариқ касаллиги уқубатларини тортмоқда. Сўнгги пайтда маълум бўлаётганидек, сариқнинг игнадан юқувчи формаси билан республикамизда йилига 40 минг киши оғримоқда. Бу Иттифоқ кўрсаткичидан 5 марта кўп. Шундай бўлса-да, республика шифохоналарида бир марта ишлатиладиган шприц ва игналар анқонинг уруғи. Хўжасизлик эса керагидан ортиқча. Акс ҳолда, ўтган йили хориждан олтин баробар валютага олинган 42 миллион дона шприцнинг 30 миллион донаси ўзига мос игнаси йўқлигидан кераксиз матоҳ бўлиб ётмасди.

Мамлакат бўйича сариқ касали билан оғриган беморларнинг учдан бири республикамизда учраши сабабларини халққа ким тушунтириб беради? Ошкоралик замонида ҳам оғзимизга «талқон солиб» жим туришимиз тўғримикан? Рост айтсанг, туққанингга ёқмайсан, деган нақлнинг вақти ўтганига анча бўлди-ку!..

Сўнгги пайтларда буйрагидан тоши зудлик билан олиниши керак бўлган беморлар сони ёмғирдан кейин потраб чиққан қўзиқориндай кўпаймоқда. Операция қилай десанг жигари дош беролмайди, қилмасанг, яна бўлмайди. Сариқ касаллиги билан оғриганларнинг кўпчилигида шундай иложисиз ҳол кузатилади. Шунга қарамай биз жигарга ҳалокатли таъсир қилувчи ҳар хил кимёвий заҳарлар билан еримизни дардманд қилишни давом эттиряпмиз. Оқибатда таркибида ортиқча нитрит ва нитратлари бор озиқ-овқат маҳсулотлари салмоғи 29—50 фоизга етди.

Маълумки, АҚШ Вьетнамдаги урушда «сариқ аралашма» деб аталган офатни ишлатиб, ўсимлик оламига қирон келтирганди. Ана шу «сариқ офат»нинг таркибида ҳозирги замон заҳарлари ичида энг кучлиси саналган диоксин моддаси бор. Унинг атиги 100 миллиардидан бир қисми ҳам инсон организмининг иммунобиологик кучларини кескин даражада пасайтириш, насл-насабини бузиш хусусиятига эга. У фақат 700—800 даража иссиқликда парчаланади. Заҳри қотил хусусиятини эса 5—11 йил мобайнида ҳам йўқотмайди. Далаларимизда ишлатилаётган ҳар хил пестицидлар, гербицидлар таркибида ҳам ана шу диоксин моддаси аралашма ҳолида учрайди. Эндиликда одамларнинг қони ва оналарнинг кўкрак сутидан ҳам диоксин топилаётганлиги бежиз эмас. Бу ҳақда «Медицинская газета» шу йилги 14 май сонида рўй-рост ёзди. Болаларнинг 30—40 фоизи ҳар хил норасоликлар билан ногирон ҳолда туғилаётганининг сабаби ҳам шу модда билан боғлиқдир.

Америка атроф-муҳитни муҳофаза қилиш агентлигининг хабар беришича, мевачевалар, полиз маҳсулотлари таркибидаги пестицидларнинг энг кичик миқдори ҳам хавфли ўсмалар ҳосил бўлиши ва асаб системасини зарарлаш хусусиятига эга. Хўш, республикамизда оқ қон ўсмаси касаллигидан нобуд бўлаётганларнинг 38,3 фоизини 14 ёшгача бўлган болалар ташкил қилаётганини қандай изоҳлаймиз? Бутифос ва ундан қолишмайдиган, ҳозир ҳам аямай ишлатиб келинаётган заҳарли моддалар жабрини ҳали узоқ йиллар тортишимизга тўғри келади.

Яна буйракдаги тошга қайтаман. Москвада РСФСР Бош урологи Н. А. Лопаткин раҳбарлик қилаётган институтда буйрак тошини майдалаб йўқ қилувчи аппарат борлигини эшитиб, хурсанд бўлгандим. Бироқ ҳурматли академигимизнинг: «Бошқа шаҳарлардан келган касалларни қабул қила олмаймиз, ўзимизда навбат кутаётганлар юздан ошиқ», деган гапини эшитиб, руҳим тушиб кетди. Буйракдаги тошни бу усулда майдалаш ғояси аслида ўзимизда туғилган эди. 1950 йили инженер Л. Юткин электрогидравлик эффект назариясини ишлаб чиққанди. Лекин уни ҳеч ким бизда амалиётга татбиқ қилмади. ГФР олимлари эса бу ғоя асосида масофадан туриб буйракдаги тошни майдаловчи аппарат ишлаб чиқдилар. Бу соҳада «Дорниер» фирмаси катта фойда кўрмоқда — аппаратнинг баҳоси 700 мингдан 1,5 миллион долларгача туради. Москвада бу аппаратдан бир дона бор, холос. 1987 йилда СССР ФА Радиотехника институти ходими М. Шокуров томонидан ҳам шу хилдаги аппарат яратилди. Москвада ундан бор-йўғи 2 донагина мавжуд. Бу мўъжизакор аппаратлар сонига қараганда касаллар сони минг-минглаб баробар кўп. У-ку етишмайди, аммо буйракдаги тошни бехато аниқлаб берадиган аппаратлар ҳам бизда йўқ ҳисоби. Буйракдаги тош энди каттариб, ривожланиб келаётганида аниқлайдиган компютерли томограф аппаратлари бор. Улар организмни нурлантирмайди, зарарсиз. Мана шу ноёб аппаратлар сони Японияда 3500 дан ортиқ, аммо бизда бир дона ҳам йўқ. Қани энди республикамиздаги 150 районнинг ҳар бирида шу аппаратлардан атиги бир донадангина бўлса-ю биз болаларни профилактик кўрикдан ўтказсак. Ана шунда тошлар туфайли йиринглаган, бужмайиб қолган буйракларни олиб ташлаш операцияларини бажаришга асло ҳожат қолмасди. Тўғри, бунинг учун пул керак. Ҳеч бўлмаганда, ҳар йили чет эллардан ўғит ва пестицидлар сотиб олиш учун сарфланаётган 500 миллион сўм маблағнинг ярмига минг-минглаб беморларнинг келажаги учун сув билан ҳаводек зарур бўлиб турган компютерли томограф аппаратларини сотиб олсак эртамиз ёришган бўларди.

УЗОҚНИ КЎРА билган халқ арқонни узун ташлайди, дейдилар. Шифохоналар сонини кўпайтириш-у, жарроҳлик ништари билан буйракни кесиб, тошни олиш ҳисобига буйрак-тош хасталигини енгиб бўлмаслиги аниқ. Бунинг учун табиат мусаффолигини таъминлаш зарур. Жигарни ишдан чиқарувчи диоксин каби заҳарли моддаларни, пестициду гербицидларни ишлатиш соғлиқ учун кони зиён эканлигини назарда тутиб, улардан умуман воз кечиш керак.

Буйрак-тош касаллигидан болаларимизнинг кўзларида алам ва ғам ёшлари бўлмаслиги учун хасталикнинг олдини олиш, яъни профилактикасининг кенг программаси ишлаб чиқилиши зарур. Шу мақсадда **олимларимизнинг ҳозирги тарқоқ кучларини бирлаштириб, ягона илмий марказ ташкил этилса, айни муддао бўларди.**

Шунда тош дардидан азоб чекувчи рангпар болалар ҳам бўлмасди.

АМАЛИЙ ИШ БЎЛАДИМИ?

куюнчак газетхонлардан хатлар

Оламшумул муаммолар ҳам ҳал этилаётган шу кунларда Тошкент хўжалигини бошқаришга нўноқлик қилинаётгани бизни ғоят таажжубга солаяпти. Бизнинг «Кисловодск-11» маҳалламиз атрофида чиқинди сувлар кетадиган канализациялар ишламайди. Баъзи пастқам жойлардан бундай сувлар тошиб чиқиб кетади, унинг сасиганига инсон зотининг чидаши қийин! Бу ҳақда шикоят қилмаган ташкилотимиз районда қолмади. Киров район ижроия комитетининг раиси қўлига шикоятни шахсан тутқаздик. У киши бизни ғоят сермулозаматлик билан кутиб олди. «Эртасигаёқ тўғрилаймиз» деган катта ваъдани берди-да, кабинетидан силлиққина чиқариб юборди. Орадан ойлаб вақт ўтаяптики, амалий ишдан дарак йўқ.

Водопроводлардан сув зўрба-зўр жилдираб тушади. Табиийки, бу ҳолда ҳаммом ва ваннахоналар умуман ишламайди. Масалан, Кутузов кўчасининг биринчи проездига 1955 йили 10 киши пул йиғиб, водопровод ўтказган. Ҳозир шу жойдан юзга яқин хонадон сув ичади. Бу ҳақда 31 киши имзо чекиб, «Водоканал» ташкилотига ариза ёздик. Тўрт йилдан сўнг қувурларни янгилаш планга киритилди, дейишди.

Райондаги ҳар бир кўчада мавжуд аҳвол масъул ташкилотларнинг доимий назоратида бўлиши, камчиликлар зудлик билан бартараф этилиши керак. Бироқ камчиликлар ҳақида неча бор мурожаат қилганимизда ҳам улар бар
этилмаяпти. Шикоят ёзишд
идорама-идора югуришдан
ҳалла аҳлининг юраги без
лаб қолган.

Кутузов кўчасининг 2-пр
ездида водопровод ўтказиш
ковланган 100 метрга яқ
кўча қайта текисланмади. Б
йилдан буён кўчада маши
қатнови тўхтаган. Илгарила
Уста Ширин кўчаси четида
ариқчалардан сув оқард
Сувнинг тўхтаганига уч й
бўлди. Кўча ёнидаги дарах
лар сувсиз, ҳовлилардаги е
лар қақраб ётибди. Қизи
шундаки, район ирригаци
шахобчаларининг бошлиғи ш
маҳаллада яшайди...

Маҳалламизда Чкалов н
мидаги авиация ишлаб чиқ
риш бирлашмасининг шифох
наси бор. Унинг ёнида ўн
яқин катта терак ўсган. Т
ракларнинг тубидан икки ме
рини батамом қурт еб қўйга
Улар эртами-кечми маши
ёки одам устига қулаб туш
ши шубҳасиз. Шифохона яқ
нида — Киев ва Кутузов кўча
синнинг 2-проезди кесишга
жойда ахлатхона пайдо бўл
ган. Бу ҳол санитария ходим
ларини ташвишга солаётгани
йўқ. Ахлат ташувчи машина
лар ўз вақтида келиб турса
бу ерда ахлат тўпланиб қол
мас эди.

Хуллас, Киров район ижроия
комитети давримизга муносиб
иш юритиб, ўз фаолиятини
қайта қуриши керак.

Тоживой ИСҲОҚОВ, «Кисловодск-11» маҳалла комитетининг раиси,

Собиржон МАНСУРОВ, маҳалла комитети раисининг ўринбосари,

Парда АЛИЕВ, маҳалла партия ташкилотининг котиби

МАСЛАКДОШЛАР

...ган йилнинг ноябрь ойида ...ил қилинган республика... рангтасвирчиларининг ...дий бирлашмасини кўпчи... санъат ихлосмандлари кат... урсандчилик ва умидлар ...н қарши олдилар. Аммо ...ма келажагига шубҳа ва ...нчсизлик билан қараганлар ... бўлди. Ўзбекистон ССР ...омлар союзида ташкил ...ган илк кўргазмаёқ ижодий ...лакдошларнинг узоқни кўз... ...иш тутаётганлари, улар ора... ...иқтидор ва маҳорат эгала... ...борлиги кўзга ташланди. ...ашмага республикамизнинг ...лаб рангтасвир борасида ...ниш олиб бораётган му... ...вирлари аъзо бўлган эди.

Кўргазмадаги асарлар ...ларининг ранг-барангли... ...а характерларининг бетак... ...лиги билан эътиборни тор... ... Аслида битта кўргазма ...анок бирлашма ҳақида ту... фикр айтиб бўлмайди. Шу ...Наврўзга бағишлаб очил... иккинчи кўргазма бирлаш... аъзолари бўлган рангтас... ...чиларнинг ўз анъаналари ...лигини кўрсатди. Энг ...и асарларда образли ифо... ...ар орқали тарих ва ҳозирги ...он қиёсланади. Публицис... руҳ ва бадиий умумлашма... унумли фойдаланилади.

...амойиш этилган асарлар ...да Б. Бобоевнинг «Ўз-ўзи... ўт қўйиш» (1989 йил), ...Шинининг «Ердаги жаннатда» ...39 йил), «Оталар юрти» ...39 йил,) «Халқ отасининг ба... ...раси» (1989 йил), «Хотира» ...39 йил), Г. Зилберманнинг ...ахтакорлар» (1985 йил), ...рлари публицистик руҳи ...лан эътиборни тортади.

Ўз-ўзига ўт қўйиш ниҳоятда ...рли иллат бўлиб, ўзининг ...имоий илдизларига эга. ...коралик туфайли бу ҳақда ...қ-ойдин гапирила бошлан... ...ҳатто турли асарлар ҳам ...тилди. Суратда тасвирла... ...шича, ойнинг қирмизи ранг... ...айланган нурида, яъни алан... ...ичида қолган яланғоч аёл ...улоқ кўчаси бўйлаб жон ...атда югурмоқда. Аёл орти... ...судралаётган тишлари ...жайган бўри қиёфасидаги ...кўк рангдаги фон яъни ...бек аёлини зулмга, ноҳақ... ...кка маҳкум этган муҳит мо... ...она тасвирини топган. Уму... ..., муаллиф ўз фикрини ифо... ...этишда ранглардан моҳир... ...к билан фойдалана олишини ...ботлаган.

Пахта мавзуида асарлар ...атиш ҳозирга қадар ҳар бир ...одкорнинг гўё биринчи гал... ...ги вазифаси ҳисобланарди. ...хта — бойлик, саховат ва ...тто гўзаллик тимсоли сифа... ...да талқин этилар эди. Зил... ...рманнинг «Пахтакорлар» аса... ...эса, бошқача бир нуқтаи ...зарни илгари суради. Су... ...тда ерга эгилган кўплаб қо... ...лар тасвирланган. Фақат ...р кишининг юзини илғаб ...иш мумкин, холос. Сурат ...ршисидаги томошабин бир ...лограмм пахта учун нафа... ...т куч-ғайрат, балки, барча ...ққат-эътибор ва имконият ...лб этилганини осонгина анг... ...б олади.

Сталин репрессиялари рас... Н. Шин асарларида кенг ...да ўз аксини топади. Мусаввирнинг ўзи ҳам бу фожиавий воқеалар гувоҳи бўлган. Айниқса, суратлардаги «тилга кирадиган» деталлар моҳирлик билан топилган. Шу тарзда яратилган «Ердаги жаннатда», «Хотира», «Оталар юрти» ва «Халқлар отасининг башараси» асарларида фикрлар ғоят ёркин ва таъсирчан ифода этилади. Худди шу мавзуни В. Охунов ўз асарларида давом эттиради. Мусаввирнинг жумладан, «1937 йилги Янги йил карнавали. Бахтли билет» асарида ижтимоий публицистик руҳ яққол сезилиб туради. Мусаввир тарихий воқеликдан ўз мавзуи учун характерли томонни ажратиб олади. Рассом давр фожиасини кирза этик кийган киши образи орқали, шартли равишда яратилган образ воситасида ифода этади. Унинг бошига бўлғуси қурбонлар ҳисобига ҳаёт инъом қилувчи бахтли билет келтирган тўтиқуш қўниб турибди. Асарда бераҳм жаллод образи гавдаланади. Ранглар 1937 йилги карнавал руҳини бериш билан биргаликда мамлакатимиз тарихидаги танглик сонияларини ҳам эслатиб туради. Сталин режими XX асрнинг энг даҳшатли «карнавал»ларидан бири бўлган эди. Аслида, рассом айтмоқчи бўлган фикр шундан иборат. Унинг «Ташландиқ», «Қушларни донлаш», «Фаришта билан мулоқот» асарларидаги шоирона руҳ, жўшқинлик, чуқур мазмун томошабинни бефарқ қолдирмайди.

Ижодий бирлашма кўргазмасида намойиш этилган Жавлон Умарбековнинг «Кариатиди-II» асари аввало мусаввирнинг рангтасвир санъатига, аниқроғи, кубизим услубига бўлган катта меҳр-муҳаббатидан дарак беради. Мусаввирнинг «Ривоят» туркумига кирадиган «Бешафқат аср», «Карвонбоши Умар карвон» асарлари халқимиз ўтмиши мавзуига жуда катта эътибор билан ёндашишини кўрсатиб турибди.

Мусаввир А. Мирзаев рангтасвир асарларидаги фикр-мулоҳазаларини манзаралар ва зеб-зийнатлар фонида ифода этишни хуш кўради. Бу йўналиш «Қизил Оқтош», «Кекса ёнғоқ остидаги учрашув», «Умрбоқий тол соясида» асарларида яхши фазилат бўлиб гавдаланади.

Бугунги кунда ғоят муҳим бўлиб қолган табиий муҳитни муҳофаза этиш мавзуи М Тўхтаев асарлари учун хосдир. Рассом айниқса метафорадан унумли фойдаланади ва бу билан инсон табиатдан узоқлашиб бораётганлиги туфайли юз берган баъзи номаъқул ҳоллар ҳамда тангликларни ифода этади. Унинг асарлари чуқур мазмуни, фикрлар ҳар томонлама асосланганлиги, ифодалар тугаллиги билан ажралиб туради.

Мусаввир А. Крикис мурожаат этган мавзулар тасвирий санъатимиз учун бегона эмас. Айниқса, унинг «Космик кенгликлар» ва «Ўтлоқдаги нонушта» асарлари Ғарбий Европанинг моҳир ижодкорлари асарлари билан беллашади. Рассом воқеаларни абстракт рангтасвир, XX аср рассомлари тўплаган тажрибалар, жумладан, шартлилик ва истиора фонида тафаккур этади.

Шу ўринда ижодий изланишлари кўп жиҳатдан Ўзбекистон рангтасвир санъати ривожида катта роль ўйнаётган ёш мўйқалам соҳиблари — А. Турдиев, А. Нуриддинов, Ғ. Қодиров, А. Шаржонов, Р. Шодиев, У. Болтабоев кабиларнинг қатор асарларини алоҳида таъкидлаб ўтишни истар эдик. Тасвирий санъат оламига 80-йилларда кириб келган бу ёшларнинг ҳар бири ўз ўтмишдошларидан бевосита, баъзи ҳолларда билвосита ўрганиб ўз йўли, ўз услубини яратишга, ажойиб рассом бўлиб етишишга интилмоқдалар. Муҳими, улар янги асар устида иш бошлар экан, ҳар бири ўзларини давр олдида маъсул дея ҳис қиладилар. Бугунги кун муаммолари ҳар асарда ўзини намоён этади. Масалан, А. Нуриддинов «Пайшанба — арвоҳ», «Аждодлар назари», «Жума — зиёрат» деб номлаган триптихида ҳаёт ва ўлим мавзуи асосида инсон доим ўтмиш авлод олдида қарздор эканини таъкидлайди. А. Турдиев шартлилик ва истиоравий асосда фикр юритади. У. Болтабоевнинг ҳис-туйғулари ғоят самимий. У «Кўзи ожизлар» асарида меҳр-шафқатни тараннум этади. Мусаввирнинг «Саховатли пахта» асарида эса ўзбек халқи зиммасидаги оғир меҳнат юки ўз ифодасини топади. Ғ. Қодиров асарлари шоирона руҳи, юксак ижро маданияти билан эътиборни жалб этса, А. Шаржонов суратлари ўзининг улуғворликни тараннум этувчи жиҳатлари билан қадрлидир.

Кўриниб турибдики, республикамиз рангтасвир усталари жиддий мавзуларда асарлар яратмоқдалар. Албатта, уларнинг савияси бир текис эмас. Шу боис, кўргазма кўзда тутилган мақсадга тўла эришди десак ҳам тўғри бўлмас. Лекин шуни комил ишонч билан айтиш мумкинки, рассомларимиз ҳаётий муаммоларни чуқур ҳис эта оладилар. Хўш, бу муаммолар нималардан иборат? Энг аввало, бу — ахлоқий баркамоллик, маънавий покликка чорлаш, тарихий ўтмишни — оталар хотирасини, ўтмиш фожиаларини, турли даврлардаги халқ бошига тушган кулфатларни тафаккур эта билиш. Шунинг учун бўлса керак, кўргазмаларда портретларга деярли кўзингиз тушмайди. Асарларда кўпроқ инсон ва уни ўраб турган олам учун қайғуриш ёки норозилик, ишонч ва бошқа ҳис-туйғулар ўз ифодасини топаяпти. Демак, рангтасвирчиларимиз ҳаётга яна ҳам фаолроқ муносабат билдирмоқдалар, янги-янги шакллар қидириб топишмоқда. Бунинг учун рангтасвирчилар бирлашмаси маслакдошларнинг мактаби вазифасини ўтаяпти. Ўйлаймизки, бирлашма ўз фаолиятини янада такомиллаштиради, ижодкорларга янги куч ва илҳом бағишлайверади.

Камола ОҚИЛОВА

Маҳмуд ДЎСТМАТОВ:

ЧИН ОШКОРАЛИК ТАРАФДОРИМАН

Театрда ҳар бир актёрнинг ўз ўрни бор. У хоҳ катта, хоҳ кичик ролларни ижро этмасин, барибир ўз томошабинига, ўз мухлисларига эга бўлади. Шундай халқимиз севган санъаткорлардан бири «Ёш гвардия» драма театрининг истеъдодли актёри Маҳмуд Дўстматовдир.

Яқинда жамоатчи мухбиримиз Жалолиддин САФОЕВ актёр билан учрашиб суҳбатлашди.

— Маҳмуд ака, саҳнада илк бор ижро этган ролингизни эслайсизми?

— Эслаганда қандоқ? Ҳаммаси худди кечагидек ёдимда. Ўшанда Тошкент театр ва рассомлик санъати институти драма ва кино актёрлиги факультетининг тўртинчи курсида ўқирдим. Бу 1966 йилга тўғри келади. Ўша йили мени Ҳамза номидаги Ўзбек давлат академик драма театрига ишга таклиф қилишди. Марҳум устозимиз, театрнинг бош режиссёри Тошхўжа Хўжаев ўзи саҳналаштираётган Абдулла Қаҳҳорнинг «Аяжонларим» асаридаги Миршоди образини менга топширдилар. Бу қаҳрамон спектаклдаги етакчи образлардан бўлмаса-да, лекин менинг саҳнадаги илк қадамим эди. Илк муҳаббат хотирадан ўчмаганидек, актёрнинг илк роли ҳам хотирасида бир умрга муҳрланиб қолади. Айни пайтда театрдаги машҳур актёр ва актрисалар билан ёнма-ён туриб ижод қилиш кишини гоҳ ваҳимага солса, гоҳ қандайдир куч-қувват бағишлайди.

— Саҳнага қадам қўйганингизга ҳам сал кам 25 йил бўлай деб қолибди. Узоқ йиллар Ҳамза номидаги театрда самарали ижод қилдингиз. Бу театрда «Сарвиқомат дилбарим»да Бойтемир, «Ваня тоға»да Астров, «Сўнггилар»да Яков, «Парвона»да Мурод, «Алишер Навоий»да Биноий, «Қиёмат қарз»да Мир Бинлол, «Мирзо Улуғбек»да Али Қушчи, «Имон»да Ориф, «Қароқчилар»да Франц Моор, «Гурунг»да Ҳасанбой, «Зебуннисо»да Муҳаммад Саид каби бир-биридан ранг-баранг образлар галереясини яратдингиз. Улар аллақачон томошабинлар қалбидан ўрин олган. Бунга асло шубҳа йўқ...

— Агар гапингиз рост бўлса, дунёда мендан бахтиёр одам бўлмаса керак. Чунки, томошабин баҳосидан юксак баҳо йўқ. Баъзи актёрлар бирор бир мукофот, унвон илинжида ўзларини қандай кўйларга солмайди дейсиз? Айтайлик, ўша мукофотни югуриб-елиб олди. Лекин у яратган образ томошабинни ҳаяжонга солмаса, унинг юрагида из қолдирмаса — ҳаммаси бекор. Шунинг учун ҳам гоҳ катта, гоҳ кичик роль билан саҳнага чиққанимда ҳамиша томошабинни ўйлайман. Мен унинг баҳосини ҳам, танқидини ҳам тўғри тан оламан.

— Саҳнадаги муваффақиятларингизда устозларингиз хизматларини қандай баҳолайсиз?

— Юксак! Агар институтда ўқиб юрганимда София Гутманович, Иосиф Радун, Сора Эшонтўраева каби моҳир педагоглардан сабоқ олган бўлсам, театрда Тошхўжа Хўжаев, Пўлат Саидқосимов, Александр Гинзбург, Ёқуб Аҳмедовдан жуда кўп нарсалар ўргандим. Лекин ҳақиқий устоз сифатида истеъдодли режиссёр Баҳодир Йўлдошев ҳаётим ва ижодимда алоҳида ўрин тутади. У қайси ролни, қандай ижро этиш кераклигини ҳамиша тўғри айтади. Актёр имкониятини аниқ чамалайди. У билан ишлаш ҳар жиҳатдан завқли ва самарали.

Сўнгги йилларда «Ёш гвардия» драма театрида Баҳодир Йўлдошев саҳнага қўйган спектакллардан — «Қора камар»да Саломбек, «Зиёфат»да Қисмат, «Келинлар қўзғолони»да Асқар образларини яратдим. Агар бу роллар томошабинларга манзур бўлган бўлса, уларда Баҳодир Йўлдошевнинг хизматлари катта.

— Ҳозир жамиятимизда қайта қуриш, демократия ва ошкоралик кенг қанот ёзиб бораяпти. Лекин айримлар улардан кўпроқ шахсий манфаатлари йўлида фойдаланиб қолишга уринмоқдалар. Сиз ошкораликни қандай тушунасиз?

— Ҳар қалай бўлар-бўлмасга минбарларга отилиб, бировларни ранжитишни эмас. Ошкоралик ниҳоятда кенг тушунча. Ундан шахсий, майда мақсадлар йўлида фойдаланмаслик керак. Мен театрлар муаммолари, камчиликлари ҳақида кўпроқ ошкора фикрлар айтилса ва қайта қуриш туфайли улар тезроқ амалга ошса дейман. Ошкораликнинг чин ва ҳақиқий бўлгани яхши. Сохта ошкоралик турғунликнинг бошқа бир кўриниши.

— Театрлар олдида турган бугунги асосий муаммолар нималардан иборат, деб ўйлайсиз?

— Биринчидан, режиссура қониқарли эмас. Режиссёрлар ҳамиша драматургларни айблаб келишади. Гўё театрлардаги турғунлик ҳолати учун фақат драматургия айбдордай. Аксинча режиссура оқсаяпти. Бу фақат пойтахт театрлари учун эмас, балки область театрларига ҳам тегишли. Чунки, биз Маннон Уйғур, Етим Бобожонов, Тошхўжа Хўжаев каби улкан режиссёрлар яратган миллий театр мактабини асраб қололмадик. Айрим истеъдодли режиссёрларни ўз вақтида қадрламадик. Баъзан эса режиссёрлар тақдирини тегишли идоралар буйруқбозлик йўли билан ҳал қилиб келди. Хуллас, режиссура масаласига на республика Маданият министрлиги, на Ўзбекистон Театр арбоблари уюшмаси раҳбарлари эътибор бердилар. Ҳали ҳам кеч эмас. Томошабинларни ҳаяжонга солиб спектакллар яратаётган истеъдодли режиссёрлар тўғрисида кўпроқ қайғурайлик. Шундагина режиссурани яна бир поғона юқори кўтарган бўламиз.

Иккинчидан, томошабин муаммоси ҳал этилмай келинаётир. Ҳамма театр учун бу ниҳоятда қийин муаммо. Ҳозирги томошабинни ўртамиёна, саёз саҳна асарлари билан театрга жалб этиб бўлмайди. Репертуардан яхши спектакль ўрин олсагина, театр кассаси гавжум бўлади. Бу эса драматург, режиссёр ва театр ижодий коллективидан тер тўкиб, чинакамига меҳнат қилишни талаб этади. Ўшанда томошабин ҳам театрга интилади.

— Маҳмуд ака, сиз «Ўзбекфильм» киностудиясида дубляж қилинган юзлаб фильмга овоз бергансиз. Ҳозир газета саҳифаларида «Ўзбекфильм»да сўнгги йилларда яратилган бадиий фильмлар ҳақида қизғин мунозара бўлаяпти...

— Ҳаммасини ўқиб бораяпман. Мунозаранинг бошлангани яхши бўлди. Унда қатнашган Ашурали Жўраев, Тошхўжа Акрамов, Эргаш Исматуллаевнинг «Ўзбекфильм» ҳақидаги танқидий фикрларига мен ҳам тўла қўшиламан. Ахир миллий кино яратишни қачонгача чўзиш мумкин?.. Мунозарада таниқли киношунос ҳамда кинотанқидчиларнинг қатнашмаётганлиги кишида шубҳа уйғотади. Ахир киномизнинг боши берк кўчага кириб қолишида уларнинг ҳам катта айблари бор-да! Лекин хатоларни тан олиб, қайта қуриш имкониятларидан фойдаланиб, ҳақиқий миллий кино яратишга киришмоғимиз лозим.

— Режаларингиз...

— Ҳозир театр ижодий коллективи Англия ва Ирландияга бўладиган ижодий сафарга қизғин тайёргарлик кўраяпти. Ҳар икки мамлакатда «Келинлар қўзғолони» спектаклини намойиш этамиз. Омонлик бўлса, сафардан сўнг қолган режаларни амалга оширамиз.

ВАТАН ИШҚИДА

Мунаввар опа 1932 йили Шаҳрихонда, оддий деҳқон оиласида дунёга келди. Унинг отаси Соқи ота деҳқончилик билан бир қаторда темирчилик ҳунари билан ҳам шуғулланиб, рўзғор тебратса, онаси Мунисхон опа мактабда муаллималик ҳамда туғрукхонада доялик қиларди. М. Соқиеванинг отаси Хитой Халқ Республикасининг Қашқар вилоятидан бўлиб, онаси Мунисхон шаҳрихонлик эди. Мунаввархон опа уч ойлик гўдак чоғида Қашқардан Соқи отанинг ота-оналари оғир бетоб ётганликларидан хабар топадилар. Бундай хабардан бесар бўлган Соқи ота бутун оила аъзолари билан тезда Қашқарга жўнайди. Тақдир тақозоси билан улар Қашқарда қолиб кетадилар.

Мактаб ёшига етганда Мунаввархонни «Қизлар мактабига» ўқишга берадилар. Қизлар мактабидаги талабаларнинг халқ йўриғидаги лапарларидан бир бандини Мунаввархон опа менга айтиб бердилар:

Кетиб боради мактабга,
Гулга ўхшаш гўзал қизлар.
Ўқиши аъло, юлдузлар,
Кетиб боради мактабга.

Мунаввар опадаги истеъдод шу каби халқ лапарлари турткисидан, жўшқин рақс оҳангларининг ҳамиша хаёлида такрорланиб туришидан аста-секин рўёбга чиқа бошлади ва уни театр остонасига етаклади. 1944-45 йилларга келиб Мунаввар опа қизлардан ташкил топган «Уйғур уюшмаси»даги «Ғариб ва Санам» музикали драмасида Канизак ролини ижро этди. Кейинчалик ўша музикали драманинг бутун ария ва дуэтларини тўла-тўкис ўрганди.

М. Соқиеванинг акаси Алижон Пекиндаги кинооператорлар мактабини тугатиб, Қашқарга қайтган кезларида Совет Иттифоқидан қашқарликларга совға сифатида Ўзбекистоннинг етук санъаткорлари иштирок этган концерт лентасини намойиш этди. Бу концерт СССР халқ артисти Сора Эшонтўраеванинг ўзбек халқ куйи жўрлигида шеър ўқиши билан бошланар эди. Кейинги номер Мукаррам Турғунбоеванинг «Фарғонача рез» рақси билан давом этади. Ана шу рақс Мунаввар опанинг фикру хаёлини батамом чулғаб олганди. Бир кунда тўрт-беш марта намойиш этиладиган бу лентанинг ҳамма сеансларида ёш Мунаввар, албатта, доимий томошабин эди. Шу тариқа у «Фарғонача рез» ва «Муножот» рақсларини ўрганиб олди.

Энди унинг режалари тубдан ўзгарди. Рақс санъати уни бутунлай сеҳрлаб қўйди. Орадан бир-икки ой ўтар-ўтмас Ўзбекистондан Қашқарга яна бир совға — «Фронтга совға» номли фильм-концерт юборилди. Бу фильм-концертдаги Муҳиддин Қориёқубовнинг «Тановар» ялласига Мукаррам опанинг ҳайратомуз хиром этиши Мунаввар опани ялла рақсларини ижро этиб, Қашқар ва Ўримчи вилоятларининг томошабинларига тезда тақдим этишга ундади.

Ўша йиллардаги вазиятга қараб, юз-кўзларини тўла очмасдан рақсга тушишга тўғри келса-да, Мунаввар опа санъати билан халқ дилига интиларди. 1946 йили Ўримчи вилоятига келиб ишлай бошлади. Ўримчидаги театрнинг раҳбари, етук санъаткор Қамбарнисо опа ёш Мунаввəрни жондилдан севди, ноёб истеъдоднинг такомиллашиб боришига сидқидилдан кўмаклашди. 1950 йили Хитой Халқ Республикаси деб эълон қилиниши муносабати билан уюштирилган катта анжуманда Мунаввар опа «Пахта рақси» билан қатнашди. Оддий пахтакор деҳқон қизи образи орқали намойиш этилган бу рақс Хитой саҳнасида илғор ўзбек санъатининг катта ғалабаси эди.

1951 йили янги тузумнинг бир йиллик тантанасини муборакбод этиш мақсадида Ўримчига борган делегация составида Ўзбекистондан Мукаррам Турғунбоева, Ҳалима Носирова, Сора Эшонтўраева, Раима Ҳакимова ҳамда Олмаотадан Роза Боғланова бор эди. Совет-Хитой жамияти меҳмонхонасига жойлашган Совет делегацияси, хусусан, Мукаррам Турғунбоева билан яқин ижодий мулоқотда бўлиш учун рухсатнома ҳукумат томонидан фақат Мунаввархон Соқиевага берилди. М. Турғунбоева билан бўлган ижодий суҳбатлар Мунаввар опа ҳаётида ўчмас из қолдирди. Энди у, фақатгина ўзи ижро этиб қолмай, шогирдлар етиштиришга қарор қилди.

Хитой маданият министрлиги «Миллатлар иттифоқи» деб номланган рақс сюитасини саҳналаштиришни М. Соқиева зиммасига юклади. Бу Мунаввар опанинг ғайратига ғайрат қўшди. 1953 йилга келиб бастакор-созанда Абдужаббор Аҳмедов бошчилигидаги ансамбль ижросида 28 миллат рақси саҳнада ўз ифодасини топди.

М. Соқиева кўплаб чет мамлакатларда сафарларда бўлди. Жумладан, 1953 йили Руминияда, ўша йилнинг ўзида Кореяда ўтган уч ойлик сафарда санъатини чет элликларга манзур этди. 1956 йили Неаполда «Тинчлик кабутари» рақсини ижро этиб, барчани лол қолдирди. 1957 йили Ҳиндистон бош министри Жавоҳарлаъл Неру қизи Индира Ганди билан Пекинга борганида Мунаввар опа ўзи тайёрлаган «Миллатлар иттифоқи» сюитасини намойиш қилди. Ўша йилнинг қиш ойларида Неруниинг таклифига биноан Мунаввар опа Ҳиндистонда бир ойлик сафарда бўлиб қайтди.

Мунаввар опа вилоятлардаги барча завод ишчиларига маданий хизмат кўрсатди. Бир кунда 12-13 жойда концерт намойиш қилиб чарчашни билмаган М. Соқиева эртасига эрталаб яна ансамбль иштирокчиларини меҳнатга чорларди. Хитойнинг деярли барча газета ва журналларида «Мунаввархонимдан ўрганинг» сарлавҳаси остида кўплаб мақолалар босилди.

1966-75 йиллар орасида М. Соқиева саҳнага чиқмади. У саҳнадан маҳрум этилганига қарамай, тушкунликка тушмади, балки ижодга чора изладиди. «Уйғур рақси санъати» деб номланган хореографик китобини ўша йилларда ёзиб тугатди ва нашр эттиришга муваффақ бўлди. Ушбу китобида М. Соқиева СССР халқ артисти Мукаррам Турғунбоевадан олган сабоқларини ифодалашга, бу хатти-ҳаракатларнинг уйғур халқ рақс санъатига ижобий таъсири борлигини исботлашга интилди ва мақсадига эришди. 1985 йили М. Соқиева Андижон областининг Шаҳрихон районига келади...

Тошкентда яшаб ижод этаётган уйғур ансамблининг якка хонандаси, Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган артист Абдурайим Аҳмадий, унинг рафиқаси Туронқиз Аҳмадий, созанда Абдужаббор Аҳмедов ва бошқа дўстлари унга меҳрибонлик кўрсатдилар. Опанинг икки фарзанди бор.

Суҳбатимизнинг охирида Мунаввархон опа Тошкентда «Уйғур халқ театри» ташкил этилса, шу театр камолотига ўз ҳиссасини қўшиш орзусини билдирди.

Бўлажак ижодий режаларингиз рўёбга чиқишида омад сизга ёр бўлсин, Мунаввархон опа!

Озод КАРИМОВ

ҚЎШИҚЛАРДАГИ «КУЙДИРМОҚЛАР»

МУҲОКАМА УЧУН МАВЗУ

Мен санъаткор эмас, оддий қишлоқ хўжалик ходимиман. Лекин санъатни, шеъриятни жуда-жуда севаман. Шу боис қўшиқчилик санъатимизнинг айрим нуқсонларидан ачинганимдан ва унинг келажаги ҳақида ташвишланганим боис баъзи фикр-мулоҳазаларимни газетхонлар билан ўртоқлашишни лозим топдим.

Яхши қўшиқ, куй, ғазал инсон дил ойинасини равшан қилиб, худди ёмғирдан кейинги ҳаводек мусаффо этади. Шу ўринда савол туғилиши табиий, яъни ижро этиладиган ҳар қандай қўшиқ, куй, ғазал ҳам инсон дилини мунаввар қила оладими? Йўқ, албатта. Инсон дилини мафтун қилиш учун аввало айтиладиган ашуланинг сўзлари таъсирчан, чуқур маъноли бўлиши керак.

Иккинчидан, ашуланинг музикаси ёқимли, ҳар хил енгил-елпи кўчиримлардан холи бўлса. Учинчидан, бу таъсир хонанданинг ижро маҳорати, овози ва маданиятига боғлиқ. Ана шу учала омил тўғри танланса, айтилган ашула инсон дилининг энг чуқур нуқталарига етиб боради, кишига ҳузур-ҳаловат бағишлайди. Афсуски, ҳозир республикамизга танилган кўпчилик хонандалар томонидан ижро этилаётган ашулалар фақат ахлоқи енгил ёшларни завқлантиради, холос. Аввало бундай ашулаларнинг сўзлари суюқ, саёз, ахлоққа тўғри келмайдиган мазмунсиз тизмалардан иборат. Лекин ана шу қўшиқларни ҳам шоирлар, айримларини ҳатто таниқли шоирларимиз ёзишган.

Мен сўз исботи билан бўлиши учун республикамиз радио тўлқинлари ва телевиденияси орқали берилаётган ана шундай ашулалардан айрим намуналар келтираман:

Куйдирмоқни билар
санам,
Ўлдирмоқни билар
санам.

●

Севгида сен шундай
кучлимисан,
Бевафо кўз билан кимга
боқасан,
Баҳорга алданма у шундай
фасл,
Ҳатто у булбулни ташлаб
кетади.

●

Раъноси бор бир дунё,
Маъноси бор бир дунё,
Гўзаллик кўзга даво,
Гўзаллик бўстонларда,
Серҷило жонларда.

●

Қайдин-қайга келиб
кетдинг, эй моҳлиқо,

●

Сенки шаҳло, менки
шайдо, қаро кўз.

●

Ойдин-ойдин юришларинг
бор эди сенинг,
Ойдин-ойдин келишларинг
бор эди сенинг,
Юрагимга ишқ ўтин солиб
қўйиб,
Ойдин-ойдин кулишларинг
бор эди сенинг.

●

Қалбимда зўр гулхан ўти,
Бўлиб ёнган ишқнинг ўти.

●

Тикилмоқни айби борми,
дилбарим,
Сени излаб маъдан топдим,
дилбарим,
Гавҳар десам хандон отиб
деясан,
Ишқ ёмондур қолманг яна
балога.

●

Андижон йўлларида
каклик кўрган тоғи бор,
Қизларнинг лабларида
ўрмалаган холи бор.

●

Гўзалим бор яна дилбар
кўринар нози билан,
Уни кўрмасман асло оройю
пардози билан,
Розилик ўз тилидан
олмасам ҳам бор умидим,
Англатар ҳам сўзи, уни
яйратиб шўх овози билан.

Бу мисоллар дарёдан томчи, холос. Мана шундай қўшиқлардан қандай дил завқланиб, қандай руҳий озуқ олиш мумкин? Телевидение ва радио тармоқлари орқали берилаётган кундалик концертларда айтилаётган ашулаларнинг кўпчилик қисмини ана шундай ўртамиёна, маъносиз қўшиқлар ташкил этмоқда.

Биз қишлоқ хўжалик ходимлари эрта тонгдан то кечгача далада меҳнатда, уйга келгач оила ташвишлари билан банд бўламиз. Ана шу ташвишлардан холи бўлармиканман, деб телевизорни қўйсангиз, кўпчилик ҳолларда дилингизни ёритадиган руҳий озуқа ололмайсиз. Бу ҳақда республика матбуотида қайта-қайта ёзилишига қарамасдан, барибир телевидение кўрсатувларида ўзгариш сезилмаяпти.

Нима учун севимли хонандаларимиз Ориф Алимаҳсумов, Орифхон Ҳотамов, Фаттоҳхон Мамадалиев, Очилхон Отахонов, Ғуломжон Ҳожиқулов, Таваккал Қодиров, Толибжон Бадинов, Камолиддин Раҳимов, Ортиқ Отажонов, Берта Давидова, Ҳадя Юсупова, Олмахон Ҳайитова, Ҳабиба Охунова ижроларида алоҳида-алоҳида кўрсатувлар ташкил этилмайди?

Бундан ташқари классик қўшиқларимизни сабот билан эгаллаб, маҳорат билан ижро этиб бораётган Ҳасан Ражабий, Маҳмуджон Тожибоев, Муножот Йўлчиева, Матлуба Дадабоева, Маҳбуба Ҳасанова, Муножот Тешабоеванинг концертлари ташкил этилса бўлмайдими?

Эстрада соҳасида жаҳондаги барча эстрада ансамблларининг концертлари магнит ленталарига ёзиб олиниб, телевидение орқали узлуксиз берилмоқда. Лекин классик ашулаларни ёзиб олиш соҳасида олиб борилаётган ишлар ачинарли аҳволда.

«Ёш ленинчи» газетасининг шу йил 12 апрель сонида журналист Хуршид Дўстмуҳаммад ўз мақоласида италиялик Сабрина, америкалик Жексоннинг суратларини сўраб хат йўллаган сурхондарёлик синглимиз Турғун Алиматов ёки Абдуҳошим Исмоиловни хаёлига келтирмайди, деб жуда тўғри ёзибди. Ҳозир шундай тоифадаги ёшларнинг кўпайиб бораётгани кишини ташвишга солади. Ёшларимиз ўткинчи музика ва қўшиқларнинг шайдоси бўлиб қолмаслиги керак. Бу учун биринчи галда биз, катталар айбдормиз.

Яна бир муаммо. Севимли ҳофизларимиз Жўрахон Султонов, Маъмуржон Узоқов, Комилжон Отаниёзов ва Расулқори Мамадалиевнинг ижодлари магнит ва телеленталарга ёзиб олинмаганлиги, ҳозирги кунда ҳаммамиз учун ачинарли ҳамда кечириб бўлмайдиган гуноҳдир! Шундай экан, ҳозир номлари юқорида қайд этилган севимли санъаткорлар ижодини пайсалга солмасдан ёзиб олиш зарур. Бу соҳалардаги мутасадди ўртоқлар эртага халқимизга нима деб жавоб беришларини бугуноқ чуқур ўйлаб кўрсинлар.

Агар ёшларимиз мусиқа меросимизни чуқур ўрганиб вояга етсалар, хонандаларимиз уни мароқ билан куйласалар, юқоридаги мисолларга ўхшаш қўшиқларимиздаги нуқсонлар учрамасди. Шунда биз, қўшиқ мухлислари ҳам ранжимаган бўлардик.

Абдуманноп ОХУНЖОНОВ
Олтинариқ райони

СЕНГА НЕ БЎЛДИ?

«БАҲОР» АНСАМБЛИНИ СОҒИНИБ

Бир лолазор қовжираб сўлди,
Кўркам чинор беҳол йиқилди,
Дур — хазина ерга кўмилди,
Во дариғо, паймона тўлди,
Айтгил, «Баҳор», сенга не бўлди?

Умр ўтар, ўтар карвонлар,
Бўстон қолар, кетар боғбонлар,
Гул ўрнига битар тиконлар,
Наргис, гуллар маъюс тикилди,
Айтгил, «Баҳор», сенга не бўлди?

Қайнаб тошган дарё эдинг сен,
Соҳиби дил, раъно эдинг сен,
Рақсда арши аъло эдинг сен,
Ул соф чашма нечун юмилди?
Айтгил, «Баҳор», сенга не бўлди?

Жаҳонгашта сафарлар қани?
Мафтун этган зафарлар қани?
Таърифларинг, хабарлар қани?
Шода маржон нечун тўкилди?
Айтгил, «Баҳор», сенга не бўлди?

Асил жавҳар сопол бўлмасин,
Устоз эккан ниҳол сўлмасин,
Даргоҳингда чироғ сўнмасин,
Жарангли соз наҳот узилди?
Айтгил, «Баҳор», сенга не бўлди?

Забиҳилло НУРИЛЛАЕВ

*

СУРАТДА: республикамиз ёш композиторларидан бир группаси: (чапдан) С. Бегматов, Н. Ғиёсов, К. Раҳимов, А. Мансуров, М. Геллер, И. Меламед.

С. МАҲКАМОВ суратга олган

*

МУҲАРРИРГА мактублар

«Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси «Тарих ва тақдир» рубрикасини очиб, газетхонларга қарата қилган мурожаати бошқа ўқувчилар қаторида бизга ҳам жуда маъқул.

Сталин шахсига сиғиниш даврида мамлакатимиздаги бошқа халқлар сингари ўзбек халқи ҳам кўп талофат кўрди. Атоқли партия ва давлат арбоблари Акмал Икромов, Файзулла Хўжаевдан, ўзбек совет адабиётининг тамал тошини қўйган Абдулла Қодирий, Фитрат, Чўлпон, Усмон Носир, Боту, Элбек, Зиё Саидларгача, ўзбек фанининг жонкуяр раҳбарлари Отажон Ҳошим, Поливановдан машҳур журналистлар — Аъзам Аюбов, Муҳаммад Ҳасанов, Холмуҳаммад Охундий, Лутфулла Олимийгача бўлган ўзбек зиёлиларининг энг саралари сталинизмнинг бегуноҳ қурбонлари бўлдилар.

Шу кунларда мамлакатимизнинг барча бурчакларида «улуғ қирғин» қурбонлари хотирасини абадийлаштириш бўйича катта ишлар қилинмоқда. Бундай хайрли ишларга севимли газетамиз ҳам бош-қош бўлиб турибди. Ўзбекистон Ёзувчилари уюшмаси ҳузурида эса «Адолат» комиссияси иш бошлаб, бир неча кечалар ва конференциялар ўтказди. Лекин, очиғини айтсак, бу борадаги юмушларни қониқарли деб бўлмайди. Ҳануз улуғ қурбонлар хотирасига Тошкентда ўрнатилиши лозим бўлган ёдгорлик комплекси ҳақида ақалли бирор сўз бўлгани йўқ. Партия ва совет давлатининг, санъат ва адабиётимиз атоқли арбобларининг номлари хиёбонлар, майдонлар, ўқув юртлари ва бошқа муассасаларга берилиб, уларнинг пок ва ёрқин хотираси эъзозланиши керак. Ҳар йили, маълум бир куннинг маълум бир соатида бутун республика аҳолиси улар шарафига бир дақиқа сукут сақлаб, бегуноҳ қурбонлар руҳини ёд олса, савоб бўларди.

Кекса журналистлар номидан:
Туйғун ВАЛИЕВ

●

«Ғалабанинг 40 йиллиги» совхози марказидан Булунғур район маркази — Красногвардейск шаҳрига қатнайдиган автобус бекати қурилиши қишлоқ жамоатчилиги томонидан халқ депутатлари район Совети ижроия комитети раҳбарлари олдига қўйилганига уч йилдан ошди. Бу масала хусусида область «Ленин йўли» газетасида (1987 йил, апрель) «Эътибор керак» сарлавҳали танқидий мақола ёзилган эди. Унда район қурилиш ва ремонт бошқармаси, шунингдек, мазкур хўжалик раҳбарлари қаттиқ танқид остига олинган эди. Ўшанда бекат қурилиши планга киритилиб, совхоз дирекцияси 60 минг сўм пул маблағи ажратган эди. Орадан икки йилдан кўпроқ вақт ўтди, аммо автобус бекати қурилишига ҳалига қадар киришилгани йўқ.

А. ИМОМОВ

●

Сўнгги йилларда Усмон Юсупов район алоқа бўлими хизматидан одамлар кўнгли тўлмай қолди. Жумладан, райондаги «Тошкент» совхози меҳнаткашлари газета-журналларни ўз вақтида олиб ўқий олмайдилар, телефон ва радио хизмати ҳам талаб даражасида эмас. Ўтган йили май ойида совхозда ўтказилган «Очиқ хатлар куни»да район алоқа бўлими бошлиғи ҳам қатнашиб, радио ва телефон хизматини яхшилаш, обуначиларга газета-журналларни вақтида етказиб беришга эришиш ҳақида ваъда берган эди.

Район алоқа бўлими ишини яхшилаш, мавжуд камчиликларни бартараф этиш билан район халқ контроли идораси ходимлари ҳам шуғулланишди. Район «Шонли йўл» газетасида «Камчиликлар тугатилсин» деган мақола эълон қилинди. Аммо ўзгариш сезилмади. Ҳамон совхозимиздаги 60 нуқтали телефон ва 400 нуқтали радиокарнай ишламай ётибди. Районимиздаги бошқа совхозларда ҳам алоқа хизмати бундан баттар аҳволда. Ошкоралик бизни тўғрисўзликка, камчиликларни рўйи-рост очиб ташлашга даъват этмоқда. Шу маънода район алоқа бўлими ўз ишида бурилиш қилиш пайти келмадимикин?

Ў. САИДОВ,
Усмон Юсупов район 10-ўрта мактаб ўқитувчиси

●

Мен ўзбек луғатидаги бир сўзга жуда ҳайронман: «Хотин-қиз» атамасини радиодан, телевизордан эшитганимда ғалати туюлади. Газета ва журналларда ўқиётганимда келинларим, болаларим ва бошқалар олдида «хотин-қиз» дейишга тилим бормайди, аёл, аёлларимиз, аёллар ташкилоти ва ҳоказа деб чевириб ўқийман ёки қолдириб, хотин-қиз деган жойида «ҳатлаб» ўтаман.

Чунки... ёшлигимда кўп эшитардим, бир қиз кекса аёл билан гап талашиб, дилозорлик, бетгачопарлик, қўполлик қилса, ранжитса, кекса аёл: «башаранг қурсин, хотинларга ўхшайсан, худо кўтарсин сендақа хотинқизни», деб қарғарди.

Дейлик, қиз турмушга чиқиб, бир оиланинг бекаси бўлгунча «қиз» ҳисобланади. «Фалончининг қизи» деймиз. Турмушга узатилса «келинчак» аталиб, «фалончининг келини» деймиз. Удумларимизга биноан дафъатан ўғилларимиз номини қўшиб, фалончининг хотини демаймиз. Ёшлар даврасидаги гаплар бошқа масала. Орадан бир оз муддат ўтиб, бола-чақали бўлгандан сўнг, ҳар қалай кейин-кейин «хотин», яъни «фалончининг хотини», деймиз. Лекин биз қачон матбуотда ёзилиб, радиода айтилаётганидек хотин-қизлар демаймиз. Ахир жуда чиройли, пардали АЁЛ сўзи борку! Русча «женщина»нинг тўғри таржимаси ана шу. Шундоқ яхши сўзимиз бўла туриб, нега биз аёлларимизни масхара қилгандек қўшалоқ атама билан хотин-қиз деймиз?! Ўзи шу сўзнинг тарихи, мазмуни, нимадан иборат? Қайси алломанинг оғзидан чиқиб, қаламида ёзилиб матбуотда қўлланиб, қонуний тарзда луғатга кириб қолди?

Сўзнинг маъносига етиб, билиб ишлатиш керак-да!

Соғиндиқ ОМОНОВ
Ўрта Чирчиқ

●

Умрки ўтиб борар гўёки
оқар дарёлар,
Ажаб сирлар борки
дунёда...

Шоир таъкидлаганидек, дунёда ҳали очилмаган сирлар жуда кўп. Буни ўтмиш маданий меросимиз ҳозиргача етарли даражада ўрганилмаганидан ҳам билса бўлади. Дарҳақиқат, авлод-аждодларимиз қолдирган нодир қўлёзмалар — маданий меросимиз ғоят бой бўлгани ҳолда уларни тадқиқ этиш, оммага етказиш ишлари кенг қўламда олиб борилмоқда, деб айта олмаймиз. Бу ҳақда М. Е. Салтиков-Шчедрин номидаги Давлат халқ кутубхонаси қўлёзмалар бўлимининг мудири, филология фанлари доктори Виктор Лебедев ҳам ўзининг «Қўлёзмаларни ким тадқиқ қилади?» мақоласида («Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1988, 11 ноябрь) ниҳоятда куйиниб ёзган эди. Олимнинг фикрича, «Қуръон»нинг шу пайтгача ўзбек китобхонларининг кенг аудиториясига мўлжаллаб таржима қилинмаганлиги ачинарли ҳолдир. Чунки унда Ўрта Осиё халқларининг тарихи, адабиёти, илм-фани учун хизмат қиладиган ўринлар ҳам бор. У бадиий асар сифатида ҳам алоҳида қимматга моликдир».

Ҳақиқатан ҳам «Қуръон»ни кенг халқ оммасига мўлжаллаб таржима қилиш, уни ўрганиш фойдадан холи бўлмайди. Асарни илмий жиҳатдан пухта тадқиқ этиш пайти аллақачон келган, деб ўйлаймиз. Шунда ҳам меҳнаткашлар ундан бебаҳра қолмайдилар, ҳам атеистлар учун қимматли манба сифатида асқотарди.

Афсуски, ўзбек туркийшунос ва тилшунос олимлари бу соҳада фаоллик кўрсатмаётирлар. Тўғри, ЎзФА Қўлёзмалар институтининг катта илмий ходими, филология фанлари номзоди Қозоқбой Маҳмудов «Ўрта Осиё тафсири»нинг тил хусусиятлари тўғрисида кўп йиллар илмий изланишлар олиб борган. Лекин олимнинг бу изланишлари қандайдир сабабларга кўра, ҳозиргача рўёбга чиққани йўқ. Ахир Қозоқбой Маҳмудов ўз умрининг ярмидан кўпини қўлёзмаларни ўрганиш учун сарфлади-ку? Бундан ташқари, у киши Ўрта Осиё халқлари тарихини, адабиёти ва тилини жуда яхши билади. Шу сабаб бўлса керак, уни кўпчилик «энциклопедия», дейди. Фикримизни олимнинг «Она тилимиз илдизлари» («Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1988, 11 ноябрь) мақоласи ҳам тасдиқлайди. Ахир, биз ўз тарихимизни тўлиқ ўрганмасдан, маданий меросимизни чуқур илмий таҳлил қилмай туриб, тараққиётга эриша олмаймиз-ку? Шундай экан, олимнинг кўп йиллик илмий ишларининг самараси ҳам оммага тезроқ етказилса мақсадга мувофиқ бўларди.

Ҳусанбой ТОЖИМАТОВ,
СССР Журналистлар уюшмасининг аъзоси

ТАРИХИЙ ЖОЙЛАР НОМИНИНГ «ҚИЗИЛ КИТОБ»ИНИ ЯРАТАЙЛИК

Тарих ва маданият ёдгорликларини муҳофаза қилиш ҳақидаги масалалар орасида топонимия материали яқин вақтларгача, аслини олганда, «соя»да қолиб келди. Сўнгги пайтлардагина «тарихий жуғрофий номлар» тушунчаси муҳокама қилина бошлади: бу қонуний бир ҳолдир, чунки «халқнинг маънавий маданият мероси» тушунчаси асрлар давомида бунёд этилган хилма-хил ёдгорликларни — буюк даҳоларнинг асарларидан тортиб халқ ижоди намуналаригача, халқ оғзаки ижодидан тортиб, йирик маънавий ва лисоний ёдномаларгача қамраб олади. Турли даврларда яратилган ва маданий-тарихий гувоҳликлар бўлмиш тарихий номлар ҳам маданият ёдгорликларидир.

Бундан бир неча йил муқаддам бошланган қайта қуриш совет жамияти ҳаётидаги, жумладан, жуғрофий номлар соҳасидаги барча салбий жиҳатларни очиб ташлади. Ватанимизнинг бутун тарихида қанча ном йўқотилган бўлса, совет ҳокимияти йилларида ҳам худди шунча ном йўқ қилинди. Академик Д. С. Лихачев айтганидек, 20-80-йилларда таркиб топган замонавий номлар янгича тафаккур, қайта қуриш мафкурасига зид келиб қолди. Шахсга сиғиниш ва турғунлик дунёсини акс эттирадиган ва давримизга ёт номларга, шиорномларга тўла замонавий топонимия бутун мамлакатимизни ёппасига қамраб олди. Асрлар оша бизгача етиб келган тарихий номлар ўрнини янгича номлар олди. Уларнинг кўплари, аслини олганда, топоним ҳам эмас эди. Бу эса жуғрофий номни бутун бир маданий-тарихий ахборотдан жудо қилди.

Мамлакатда, жумладан, республикамизда бир қанча аҳоли пунктлари, шунингдек, ўқув юртлари, корхоналар Сталиннинг мафкурачиси бўлмиш А. Жданов номидан халос бўлди. Бироқ шахсга сиғиниш билан боғлиқ номларнинг бир қатламигина олиб ташланди. Жамоатчилик эндиликда ана шу тозалаш ишини давом эттиришни қатъиян талаб қилмоқда.

Бутун мамлакатда бўлгани каби, республикамизда ҳам аслида халқ томонидан қўйилган атамалар ўрнини «буюк» шахслар номлари олган. Бир нечагина мисол келтирамиз: республикамизда 50 дан ортиқ аҳоли пункти (жумладан шаҳар), шунингдек, район, 20 га яқин қишлоқ Совети, ўнлаб колхоз ва совхозлар 1938—1943 йилларда Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиуми раиси бўлиб ишлаган Охунбобоев номи билан, ўнларча аҳоли пункти Калинин, Киров, Куйбишев ва бошқа шахсларнинг номлари билан аталган.

В. И. Ленин (Ильич, Ульянов) номи билан боғлиқ топонимлар айниқса кўп. Республикамизда Ленин номи билан аталган колхоз ва совхоз номларининг ўзи 200дан ошади. Ҳатто «Ленинчи чорвадор» номли хўжалик ҳам бор. (Наҳотки, Ленин чорвачилик билан шуғулланган бўлса?!) Булар орасида қолоқ хўжаликлар ҳам кам эмас. Буларнинг ҳаммаси шахс номининг қадрсизланишига олиб келади. Лениннинг номини кўз қорачиғидек сақлашимиз, уни керак-нокерак жойга тиқиштиравермаслигимиз лозим.

Бизда шиор-номлар, нимтопонимлар ҳам кўп: Авангард, Бирлик, Зарбдор, Иттифоқ, Коммунизм, Маданият, Намуна, Октябрь, Социализм, Янги ҳаёт, Ғалаба кабилар. Грамматик нуқтаи назардан бундай номлар атоқли отлар ҳисобланмайди ва топоним функциясини тўла адо эта олмайди. Шахсга сиғиниш ва турғунлик йилларида пайдо бўлган бундай топонимлар ўзига хос мафкуравий кўз бўяш бўлиб, жамиятимиздаги барча салбий ҳодисаларни яширишга хизмат қилган.

Совет Маданият фонди Топонимия Кенгаши бошчилик қилаётган ҳаракат — тарихий номларни тиклаш ҳаракати республикамизда ҳам ўз аксини топди. Халқ матбуот, радио ва телевидение орқали Асака, Бектемир, Қўқонқишлоқ, Шарловуқ, Шоҳимардон, Жанггоҳ, Лабзак, Чақар, Чорсу каби кўплаб номларни қайтадан тиклашни талаб қилмоқда.

1989 йил май ойида Ўзбекистон Маданият фондида Топонимия илмий-ижтимоий кенгаши тузилди. Кенгаш таркибига кирган мутахассис олимлар, ёзувчилар, маданият арбоблари, журналистлар, жуғрофий номларнинг ҳозирги аҳволини тузатиш ва уларга бўлган муносабатларни ўзгартиришни ўз олдига мақсад қилиб қўймоқдалар.

Бироқ ҳар қандай тадбир кенг меҳнаткашлар оммасининг ёрдами ва фаол иштирокисиз бирон бир муваффақиятга эришиши қийин. Шу муносабат билан Ўзбекистон Маданият фонди республика аҳолисини тарихий-жойлар номининг «Қизил китоблар»ини яратиш ишига яқиндан кўмаклашишга чақиради.

Хўш, жуғрофий номларнинг «Қизил китоби» нима ўзи?

«Қизил китоб» томонидан муҳофаза қилинадиган номлар — тарих ва маданият ёдгорликларининг мунтазам рўйхатидир. Ҳар бир область, ҳар бир шаҳар ва ҳатто ҳар бир районнинг ўз «Қизил китоби» бўлмоғи керак. Ана шундай рўйхатлар йиғиндисидан Ўзбекистон ССРнинг тарихий жуғрофий номлари «Қизил китоби» ҳосил бўлади. Область, шаҳар, район бўйича ана шундай рўйхатларнинг тузилиш принциплари синчиклаб текширилгандан сўнг тегишли халқ депутатлари Советларининг сессияси томонидан тасдиқланиши шарт.

Ҳар қандай «Қизил китоб» икки қисмдан иборат бўлади. Биринчи қисм — ҳозирги кунда мавжуд бўлган шаҳарлар ва посёлкалар, қишлоқлар, кўчалар, майдонлар, тоғлар, дарё ва сойлар рўйхати. Булар меъморчилик ёдгорликлари, санъат асарлари, ёзма ва фольклор ёдномалари, археология иншоотлари билан бир қаторда турадиган тил, тарих, маданият ва жуғрофий ёдгорликлардир. Ҳар бир регион бўйича ана шундай рўйхат синчиклаб тузилгач, расмий равишда давлат муҳофазаси ва ҳимоясига топширилиши шарт.

Иккинчи қисм — кейинги вақтда ўзгартирилган, бирин-кетин тикланишга, республика харитасига қайтарилишга муҳтож тарихий жуғрофий номлар рўйхати. Бунда номларнинг тарихий-маданий жиҳатдан аҳамияти қисқача асослаб берилади. Бундан ташқари, ном-нишонсиз йўқолган иншоотларнинг номлари ҳам илова қилинади.

Ўзбекистон Маданият фонди ўз фаолларини ва маслакдошларини, республиканинг барча аҳолисини бизнинг умумий ишимизни — тарихий-маданий меросимизни сақлаш ва тиклаш ғояларини бир жон бир тан бўлиб қўллаб-қувватлайдиган барча кишиларни, жамоат ташкилотларини, ижодий бирлашмаларни тарихий-жуғрофий номларнинг «Қизил китоблари»ни яратишга чорлайди.

Биз маданиятимиз олдида қарздормиз ва «Қизил китоблар» яратиш ана шу қарзни узиш борасида қўйилган биринчи қадамдир.

Шуни унутмайликки, авлодларимиз бизлар ҳақимизда тарихий жуғрофий номларга қандай муносабатда бўлганимизга, бу номлар ҳақида қанчалик қайғурганимизга қараб ҳам ҳукм чиқарадилар.

Тарихий номларни муҳофаза қилиш ва уларни асраб-авайлаш, меросимизнинг асоссиз бой берилган қисмини, миллий генофондимизни тиклаш умумхалқ ишидир.

ЎЗБЕКИСТОН МАДАНИЯТ ФОНДИ

«ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ВА САНЪАТИ»ГА ЖАВОБ БЕРАДИЛАР

МУАММОЛАР ҲАЛ ЭТИЛАДИ

«Ўқитувчи» нашриёти коллективи «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасида босилган «Ўқув қўлланмалари етарлими?» (1989 й., 10 февраль) сарлавҳали танқидий мақолани ўқиб, муҳокама қилди. Газета умуман олганда масалани тўғри кўтарган. Бироқ мақола муаллифи масалани чуқурроқ ўрганганда, газета чиқиши янада одилроқ, янада самаралироқ бўлар эди.

Нашриётни ўқув-педагогика адабиётлари чиқариш ўрнига бадиий асарлар чиқариш йўлига ўтиб кетганликда айблаш ҳақиқатга яқин эмас. Иттифоқимиздаги барча ўқув-педагогика нашриётлари ўз маҳсулоти — чиқараётган адабиётларидан катта моддий зарар кўради. Чунки дарслик ва қўлланмаларнинг таннархи 5—7 сўмни ташкил этган ҳолда баҳоси (номинал бўйича) 30—50 тийин бўлади. Кўриладиган зиённи қоплаш учун бундай нашриётларга ВГО «Союзкнига» махсус рўйхат юборади. Рўйхатда қайси нашриёт қачон ва қандай бадиий адабиёт чиқариши кераклиги кўрсатилган бўлади.

Бу жиҳатдан «Ўқитувчи» нашриёти энг орқа ўринда туради. Бизда чиқарилаётган бадиий адабиёт барча китобларнинг 8 фоизини ташкил этади, бошқа қардош республикаларда эса 50 фоизгача етади.

Мактаб ўқувчиларини, олий ва ўрта махсус билим юртлари талабаларини зарур дарслик ва ўқув қўлланмалари билан таъминлаш учун аввало нашриётнинг моддий базасини тиклаш лозим. Лекин бунда нашриёт дарсликлар ўрнига «бозори чаққон» бадиий асарлар чоп этиш ниятида экан-да, деган хулоса чиқармаслик керак. Буни қуйидаги фактлардан ҳам билса бўлади. Биз, масалан 1988 йилда 16 миллион нусхада мактаб дарсликлари чиқарган бўлсак, 1989 йилда бу миқдор 19 миллионга етади. Методик адабиётлар ҳам 10 миллион босма тобоққа ошди.

Халқ таълими тармоғининг талабини қондириш учун аввало ўз моддий базамизни яратишимиз, уни ҳар томонлама мустаҳкамлашимиз лозим. Афсуски, ҳозирча бундай имкониятларга эга эмасмиз. Муҳаррир-операторларнинг иш жойларида таҳрир, терув жараёнлари автоматлаштирилмаганлиги, редакцияларимизда замонавий, иш унуми юқори бўлган персонал микро ЭҲМларнинг текст /жумла/ информация /хабар/ларни берувчи тезкор лазер притерлар ва ҳоказолар йўқлиги китобларнинг нашр этилишига салбий таъсир кўрсатмоқда.

Буларсиз муҳаррир вазифасини ўзгартириб, уни ҳақиқий китоб яратувчига, яъни ҳам муҳаррир, ҳам оператор, ҳам техник, ҳам бадиий муҳаррир бўлиб етишишига эришиб бўлмайди. Бинобарин, муҳаррирларни операторларга айлантиришимиз, биз ходимларимизни замонавий техника билан таъминлашимиз, фотонабор техникасини жорий этишимиз лозим. Акс ҳолда, олий техника ўқув юртларини, техникум ва ҳунар-техника билим юртларини дарсликлар билан таъминлаб бўлмайди. Бундай китобларнинг ҳаммаси ҳозир қўлда терилмоқда. Муаммони ҳал этиш учун эса нашриёт аввало ўз экономикасини тиклаши — маблағ топиши керак. Кўпгина матбаа жараёнларини нашриёт ўзида бажарса, тайёр қўлёзмани босиш учун босмахонага топширса, халқ маорифи талабларини қондириш мумкин.

Афсуски, нашриётни янги техника билан таъминлаш нари турсин, барча ёзув машинкалари, кабинет жиҳозлари эскириб, яроқсиз ҳолга келган, нашриёт экономикаси ачинарли ҳолга тушиб қолган эди. Шунга қармай коллективимиз номига жиддий эътирозлар айтилмоқда, ноҳақ айблар қўйилмоқда. Бу борада, айниқса нашриётдан «хафа муаллиф»лар жамоатчилик фикрини чалғитмоқдалар.

Албатта, нашриёт фаолиятида хато-камчиликлар ҳам йўқ эмас. Биз буни биламиз, сезамиз ва уларни бартараф этиш йўлларини излаймиз. Бироқ полиграфия базаси ночорлиги, қоғоз таъминотида, тиражни белгилашда, реализация қилишдаги муаммолар нашриётнинг бир маромда ишлашига салбий таъсир кўрсатмоқда.

Ҳозирги кунларда коллективимиз матбаа ходимлари билан ҳамкорликда дарсликларни мўлжалланган муддатда чиқариб бериш учун ҳаракат қилмоқда. Бу йилги дарсликларнинг ярмидан кўпи босмадан чиқди. Лекин қоғоз, муқовалаш материалларининг етишмаслиги туфайли март ойи планимиз сал оқсоқланиб қолди.

Муаммоларни ечиш учун эндиликда Ўзбекистон давлат нашриёт комитетида, халқ таълими министрлигида тадбирий чоралар кўрилмоқда. Ўз ўрнида биз ҳам планларимизни бажариш мақсадида жиддий режалар тузиб қўйдик. Бу режаларни амалга ошириш, ваъдамиз устидан чиқиш учун бор имкониятлардан самарали фойдаланамиз.

Олимжон МИРЗАЕВ,
«Ўқитувчи» нашриёти директори

ЛИСТНИНГ НОМАЪЛУМ АСАРИ

Яқинда машҳур венгер композитори, моҳир пианиночи Ференц Лист (1811—1866 й.)нинг шу кунгача номаълум бўлган асари нота ёзувлари Лондондаги Сотби аукционида 129000 долларга сотилди. Аукцион қадимий қўлёзмалар бўлимининг директори Стивен Роунинг хабар беришича, бу номаълум нота ёзувлари унинг фирмаси томонидан 1987 йилнинг охирида бир кишидан сотиб олинган. Музика асари ёзувида на унинг номи, на ёзилган пайти кўрсатилган, ҳатто ҳеч қандай имзо ҳам йўқ. Аммо шунга қарамай, Ференц Листнинг ижодий меросини ўрганувчи тадқиқотчилар томонидан, бу — композитор Европада фортепьяно концертлари билан катта зафарларга эришган даврда, 1830 ва 1832 йиллар оралиғида ёзилган асарга айнан ўхшатилди. Топилган асар ҳам фортепьяно учун ёзилган бўлиб, фақатгина Листнинг ижодига хос мураккаб пассажларга бой. Музика ёзуви ҳамда услуби Ференц Листга тегишли эканлигини тасдиқлаган экспертлар орасида инглиз музикашуноси, Лист биографи Алан Уолкер ҳам бор.

Топилган нота ёзувлари икки хил қоғозда бўлиб, шошиб, хунук ёзилган, қайта-қайта тўғриланиб, қўшимчалар киритилган. Бу номаълум пьеса Швейцария халқ ашулалари мавзуидаги фантазиядир. Мутахассис музикашуносларнинг хулосасига кўра, композитор 1832 йили ёзган хатларидан бирида айнан ана шу пьесани эсга олган бўлиши мумкин. Музикашунос экспертлар якдиллик билан бир фикрга келдилар: бу асар Лист 1835 йили фортепьяно учун ёзган «Саёҳатчи альбом» — «Вильгельм Телль бутхонаси» туркумидаги машҳур пьесанинг дастлабки кўриниши.

Композиторнинг бу асари Швейцария халқ қаҳрамонига бағишланади. Ўша миллий қаҳрамон шарафига Фирвальдштет кўли бўйига бутхона қурилган. Ф. Лист Швейцарияда бўлганда бу ерга бир неча бор ташриф буюрган. Пьесада Лист музикаси озодлик гимни каби янграб зулмга қарши бош кўтарган халқ жасоратини тараннум этади.

Мазкур топилма буюк венгер композитори ижодий меросини ўрганиш юзасидан кейинги йилларда қилинган муҳим кашфиёт,— деди Алан Уолкер. — Лист умри давомида 1200 дан зиёд турли жанрдаги музика асарлари яратди. Уларнинг кўпчилиги йўқолган ёки мутлақо номаълум. Шунинг учун ҳам топилма композитор ижодий меросини янада бойитувчи бебаҳо хазинадир.

Ў. ИНОМОВ

РОМАН МУҲОКАМАСИ

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида проза кенгашининг навбатдаги йиғилиши бўлиб ўтди. Йиғилишни уюшма ҳайъатининг котиби, ёзувчи Тоҳир Малик бошқарди. Унда ёзувчи Ҳожиакбар Шайховнинг «Маъво эҳтирослари» фантастик романи муҳокама қилинди. Муҳокамада қатнашган филология фанлари доктори, профессор Малик Муродов, ёзувчилар Худойберди Тўхтабоев, Омон Мухторов, Мирпўлат Мирзаев, Мурод Ҳидиров ва бошқалар ўзларининг фикрларини, эътирозларини, таклифларини баён этдилар.

Баъзи тузатишларни ҳисобга олиб, роман «Шарқ юлдузи» журналида ва «Ёш гвардия» нашриётида эълон қилинишга тавсия этилди.

М. ЗАЙНИДДИНОВА

ФОТО КОНКУРС 89

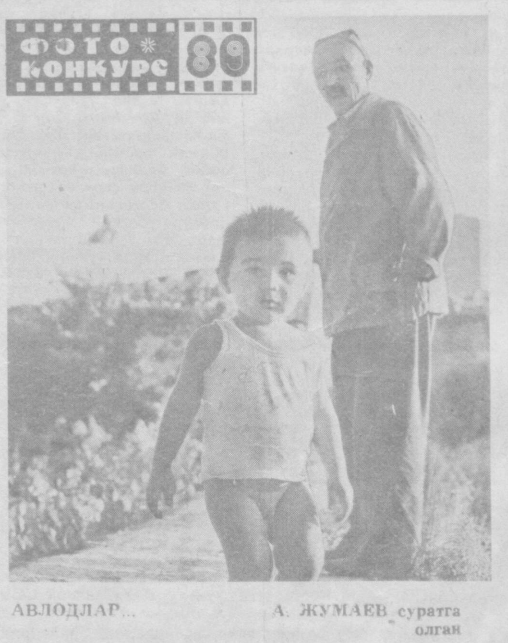

АВЛОДЛАР...

А. ЖУМАЕВ суратга олган

ЎзАС АХБОРОТИ

Маълумки, халқаро ЮНЕСКО ташкилоти 1989 йилни Анна Ахматова йили деб эълон қилди. Йил бошидан буён Ўзбекистонда улуғ рус шоираси 100 йиллигига бағишланган кўплаб учрашувлар, кечалар бўлиб ўтди. Бундай тадбирлар яна давом этади.

Улуғ Ватан уруши йилларида қардош халқларнинг ўнлаб маданият ва санъат вакиллари Ўзбекистонда яшаб ижод қилишди. Улар орасида шоира Анна Ахматова ҳам бор эди. Куни кеча Тошкентдаги «Баҳор» концерт залида А. Ахматова хотирасига бағишланган кеча бўлиб ўтди. Кечани Ўзбекистон халқ ёзувчиси Т. Пўлатов олиб борди.

— Тошкент ва Ахматова. Бу икки номни уруш бирлаштирди. Уларнинг ҳар иккаласи бир-биридан паноҳ топди, — деди Т. Пўлатов кечани очар экан. — А. Ахматова Тошкентда ажойиб асарлар ёзди. Халқ турмушини, урф-одатларини, адабиёт ва санъатини чуқур ўрганди. У ўзининг машҳур рус тили ҳақидаги шеърини шу ерда битди. Ахматова оғир сукунатни енгиб ўта билди. Шарқ осмони унга бегоналик қилмади. У ўзбек шеъриятининг таркиби, тузилишини синчиклаб ўрганди. Тўртликлар ёзди.

Шундан кейин сўзга чиққан Ўзбекистон халқ ёзувчиси Туроб Тўла А. Ахматова билан қандай танишгани, унинг Тошкент даври ижоди ва бошқа хотираларини сўйлаб берди.

Кечада москвалик адабиётшунос В. Оскоцкий, қирғиз шоири У. Султонов, москвалик шоир В. Берестов, кекса шоира Н. Кушнерская, шоир Р. Фарҳодий сўзга чиқиб улуғ рус шоираси ҳақидаги хотираларини эслашди, шеърлар ўқишди.

Кечада Ўзбекистон ССР Министрлар Совети Раисининг ўринбосари С. Султонова қатнашди.

●

Тошкент давлат цирки янги мавсумини бошлади. Бу ҳақда цирк бош режиссёри Григорий ХОМЯК мухбиримизга қуйидагиларни гапириб берди:

— Тошкент давлат цирки навбатдаги мавсумини москвалик цирк усталарининг чиқишлари билан бошлади. Маълумки, яқинда Совет циркининг 70 йиллиги нишонланади. Шу муносабат билан илк томошаларимиз совет циркининг 70 йиллигига бағишланди. Ундаги Тожикистон ССРда хизмат кўрсатган артист Даниэл Борон ва артист Михаил Одесскийнинг от устидаги машқлари, муаллақ жанр устаси Марина Гардич, СССРда хизмат кўрсатган спорт мастери Александр Панин бошчилигидаги акробатларнинг чиқишларини цирк мухлислари катта қизиқиш билан кутиб олдилар. Айниқса, Анатолий Ледневнинг қизиқчилар группаси томошабинларни хушнуд этди.

Сентябрнинг бошларидан «Юлдузли дебют» деб номланадиган томошаларимиз бошланди. Уни цирк устаси Ольга Шчеглова раҳбарлигидаги ижодкорлар группаси ижро этадилар. Шунингдек, ёш томошабинларга «Мушуквойнинг уйи» ва «Доктор Ойболит» деб номланган томошалари кўрсатишни мўлжалламоқдамиз.

Яқин кунларда циркимизга РСФСРда хизмат кўрсатган артист Александр Попов ташриф буюради. Қисқаси, янги мавсум қизиқарли томошаларга бой.

●

Германия Федератив республикасида халқаро қўғирчоқ театрларининг фестивали бўлади. Линген шаҳрида ўтадиган бу анжуманда Совет Иттифоқидан икки театр — Ўзбекистон ССР қўғирчоқ театри ва Ярославль шаҳридаги ўқув қўғирчоқ театри иштирок этади.

Республика қўғирчоқ театри халқаро қўғирчоқ театри фестивалига Исфандиёрнинг «Аваз ботир ва темирчи ҳақида эртак» асари билан бораяпти. Бу асарни режиссёр, Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган санъат арбоби Иса Ёқубов саҳналаштирган. Рассом — республикада хизмат кўрсатган санъат арбоби В. Акудин. Мазкур театр қўғирчоқлари ҳозиргача ҳинд, инглиз, болгар тилларида сўзлаган. Фестивалда ўзбек театри ўз асарини немис тилида намойиш этади.

●

«Наманган ҳақиқати» ҳамда Тошовуз область «Коммунизм ёлы» газеталарининг қўшма сони ҳар икки газета муштарийлари учун қувончли воқеа бўлди. Эълон қилинган ранг-баранг материалларда ўзбек-туркман дўстлик алоқалари тўғрисида ҳикоя қилинади.

Қайта қуриш сиёсати туркман ва ўзбек халқлари ўртасидаги дўстлик анъаналарига янгича маъно бахш этмоқда, — деб ёзади Наманган область партия комитетининг биринчи секретари Б. Алламуродов «Қардошлик қонуни билан» мақоласида. — Бу биродарликнинг илдизи бир, томири теран. Икки халқ қадимдан қариндош, қуда-анда, биродар бўлиб яшаб келади.

Тошовуз область партия комитетининг биринчи секретари О. Хожановнинг «Дўстлигимиз қудрати» сарлавҳали мақоласида шундай сатрлар бор: «Ўзбек ва туркман халқларини қадимдан дўстлик ва қардошлик ришталари боғлаган. Навоий билан Махтумқулининг ўлмас ашъорлари икки халқ қалбига ҳам бирдек суюмли ва қадрлидир».

Қўшма саҳифаларидан Чуст дўпписи, туркман киноси тўғрисидаги қизиқарли мақолалар, туркман шоири М. Бобоназаров ҳамда наманганлик ижодкор Эргаш Ёндошнинг янги шеърлари ўрин олган.

●

Шу кунларда М. Горький номидаги Тошкент давлат академик рус драма театри биносида Челябинск давлат академик драма театри ижодий коллективининг гастроллари давом этмоқда. 70 йиллик юбилейини нишонлашга тайёргарлик кўраётган театрнинг, Тошкентга илк бор ижодий сафари.

Гастроль репертуаридан рус, совет ва чет эл драматургларининг асарлари ўрин олган. М. Горькийнинг «Сохта танга», М. Шатровнинг «Бресть сулҳи», Я. Гашек романи асосида «Иосиф Швейк Франц Иосифга қарши», А. Салинскийнинг «Чаққон талаба», В. Павловнинг «Икки яримдаги кечки овқат», А. Ғалиннинг «Тонгги юлдузлар», Эдуардо де Филиппонинг «Цилиндр», Эдуард Олбининг «Виржини Вулфдан қўрқмайман» сингари спектакллар тошкентлик томошабинлар ҳукмига ҳавола қилинмоқда. Бу асарларни театрнинг бадиий раҳбари, истеъдодли режиссёр Н. Орлов ва режиссиёр А. Морозов саҳналаштирганлар. Спектаклльардаги асосий ролларни РСФСР халқ артистлари П. Конолчук, П. Кулешов, В. Милосердов, РСФСРда хизмат кўрсатган артистлар Л. Бокарева, Н. Ларионов, Б. Петров, Н. Кутасова ва бошқалар ижро этмоқдалар.

Шунингдек, гастроль репертуаридан болаларга аталган «Бим-бом! Тили-бом!», «Қуйида Миссисипи бўйлаб» сингари спектакллар ҳам ўрин олган. Бу асарлар Авиасозлар маданият саройида намойиш этилади.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси, СССР Адабиёт фондининг Ўзбекистон бўлими коллективи шу бўлим бош бухгалтери М. Алиевага турмуш ўртоғи

Эркин АЛИЕВ

вафоти муносабати билан чуқур таъзия изҳор қилади.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси, СССР Адабиёт фондининг Ўзбекистон бўлими СССР Ёзувчилар уюшмасининг аъзоси Алишер Ибодиновга опаси

Ҳалима ИБОДИНОВА

вафоти муносабати билан чуқур таъзия изҳор қиладилар.

УР, ТЎҚМОҚ

ШУМ БОЛА НЕГА РАНЖИДИ?

ТОШКЕНТ ШАҲАР ИЖРОИЯ КОМИТЕТИ ҚУРИЛИШ БЎЛИМИ РАҲБАРЛАРИ ДИҚҚАТИГА!

Ҳозир гап ётадиган замон эмас. Яхши гап ҳам, ёмон гап ҳам тез тарқайди. Автобусда айтган гапингизни бирор бекатда тушиб, бегонанинг оғзидан эшитишингиз мумкин. Ёки қўшни хонадан айтилган гап зум ўтмай бошлиқнинг хонасидан эшитилади. Эрталаб ишга кетаётиб хотинингизга алоҳида тайинлаган зарур гапни, кечки овқат пайтида ўғлингиз такрорлайди. Бунга сира ажабланманг. Чунки ҳозир ҳамма жойда ошкоралик ва демократия. Айниқса, тил ва оғизга эрк берадиган замон.

Рассом Б. МИРЗАЕВ

Бўлмаса Шум боланинг Тошкент шаҳар, Сергели районига келганини, келиб хафа бўлиб кетганини ким ҳам биларди. Нега хафа бўлибди дейсизми? Аввало, Сергели, Дўстлик, Спутник массивларида чивиннинг ниҳоятда кўплигидан ва бу лаънати митти маҳлуқ дастидан каттаю-кичик бирдай озор чекаётганидан қаттиқ ранжибди. Жаҳл аралаш район санэпидстанциясига борса, ҳеч кимни учратмабди. Сабаби; РайСЭС ходимлари аллақайси шаҳарда ўтказилаётган «Илғор чивин ўлдирувчилар қурултойи»га кетишган экан. (Айтишларича, уларнинг кўпчилиги мукофотларга тавсия этилган эмиш).

Сўнг хуноби ошган Шум бола Сергелида жойлашган 8-шаҳар касалхонасига кириб, баттар ранжибди. Касалхона иморатлари Тошкент зилзиласи даврида ёғочдан қурилган бўлиб, бугунги медицина талабларига мутлақо жавоб бермайди. Бу ачинарли ҳолнинг сабабларини у касалхона бош врачи Нишонбой Холматовдан сўрабди.

— Тўғриси, касалхона учун янги бино қуриш масаласида район ва шаҳар ижроия комитети раҳбарларига айтавериб чарчадик, — деди бош врач. — Улар ваъда беришдан нарига ўтмаяптилар. Масалан, шаҳар планлаштириш ва архитектура бош бошқармаси раҳбарларининг 1988 йил 6 апрель № 5—942 ҳамда ўтган йил 12 августь № 5—2098 хатларида касалхона учун Калинин район Куйбишев номидаги колхоздан ер ажратиш кўрсатилган. Лекин область ижроия комитети раҳбарлари бу хатларга лоқайд қараб келмоқдалар. Қачонгача шундай шароитда беморларни даволаш мумкин?

Бош врачнинг куюнганича бор экан. Сергели район умумий «Саломатлик» комплекс-программасида 1360 ўринли янги касалхона қурилиб, 1991 йилда ишга туширилиши кераклиги кўрсатиб ўтилган. Ҳали ер ажратилмаган касалхонани қачон қуриш мумкин? Ахир у музқаймоқ ёки кооператив маҳсулотларни сотадиган раста эмаски, икки кунда қуриб битказилса.

Сергели массивлари йилдан-йилга кўпайиб, аҳоли сони ҳар йили 5—10 минг кишига ортиб боряпти. Ҳозирги 340 ўринли касалхонада (касалхона дейишга уялади киши) БИРИНЧИДАН ўринлар етарли эмас, ИККИНЧИДАН, беморларни даволаш учун шарт-шароитлар йўқ. Ҳар бир беморга 3,5 кв. метр жой тўғри келади. Аслида қонун бўйича 7,5 кв. метр бўлиши керак. Шу рақамнинг ўзиёқ аҳволнинг нақадар ночорлигини кўрсатиб турибди. Касалхонада гоҳ иссиқ, гоҳ совуқ сув етишмайди. Палаталарда 4—5 киши ётади. Оғир ва операциядан чиққан беморлар учун шароит йўқ. Оқибатда сергелилик кўпгина беморлар шаҳардаги касалхоналарга кетиб даволанишга мажбур бўлмоқдалар...

Энди Шум боланинг нега хафа бўлганини тушунгандирсиз. Яшанг! Ўйлаймизки, буни Тошкент шаҳар ва Сергели район ижроия комитетидаги раҳбарлар ҳам тушунадилар ва бу ҳақда зудлик билан чойхонага хабар қиладилар. Акс ҳолда... Ҳозир гап ётадиган замон эмас... Улар бундан ҳам оғирроқ гапга қолишлари мумкин.

А. ОЧИЛОВ

*

Обуна баҳоси бир йилга 5 сўм 16 тийин, олти ойга — 2 сўм 58 тийин.

Эслатамиз: «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» чакана савдога чекланган миқдорда чиқарилади.

*

Рассом А. ОРИПОВ

ЎЗИМ ЎҚИЙМАН

Ўроқ САИДОВ

ТОШБАҚА

— Ҳой, тошбақа, тошбақа
Кетаяпсан қаёққа?
Ясанибсан бинойи,
Бунча тўнинг чиройли?
— Ҳув, дўнгнинг у бетида
Дўстлар кутар интизор.
Кузда бундан жўнасам,
Етаман эрта баҳор.

БОБОМНИНГ ХАТИ

«Омонмисан, онаси,
Юрибсанми соғ-омон.
Кавказ дегани асли
Жой экан жаннатмакон.
Тушда сени кўрибман
Ҳам неварам Фурқатни,
Шарт уйқудан турдиму
Ёза бошладим хатни.
Носқовоғим қолибди
Ҳовлидаги сўрида.
Олиб қўйгин, ўзиям
Носқовоқлар зўри-да.
Намиқиб эгар-анжом,
Яна тоб ташламасин.
Ўғлинг энди Тўриқни
Уч маҳал қашламасин.
Қора Говмиш ҳам қўйлар
Болалайди яқинда.
Ҳар соат бохабар бўл,
Музлаб қолмасин тонгда.
Сандиқдаги пўстинга
Думба ёғдан қўй суркаб.
Тонгда эса устингга
Ётгин кўрпани буркаб.
Қафасдаги какликка
Нонғўла[1] бер, қарагин.
Пайтавалик оқ жунни
Майин қилиб тарагин.
Ҳа, айтмоқчи, маҳсимдан
Сўкилганди битта чок.
Уни яхшилаб тиксин
Кавушдўз Эшбой чўлоқ.
Зардоли ўтинидан
Печкага ёққин олов.
Дераза орқасига
Қалин шолча ос дарров.
Эски салла-чопоним
Чангин кўпроқ қоқ корга.
Эҳтиёт бўл, айниқса,
Қозиқдаги дуторга...
Қолганларин ҳам бажар.
Эсимда йўқ кўплари.
Насиб бўлса етаман
Шу ҳафта охирлари».

[1] Нонғўла — нон билан қаймоқни уқалаб пишитиш

АМЕРИКАЛИКЛАР НИМАГА КУЛАДИЛАР?

ЧОП ЭТИЛМАГАН КИТОБ

Америка штатларидан биридаги нуфузли ҳаммомда 37 йил фаррош бўлиб ишлаган Мэри Грисс пенсияга чиқди. Ўз дўстлари даврасида у иш давомида ҳаммомда кўрган-кечирганлари ҳақида эсдаликлар китобини ёзаётганини айтди...

Бир неча кун ўтар-ўтмас кампир сирли хат олди — шаҳарнинг бир неча обрўли кишилари ундан китобни чоп этмасликни, чоп этганда ҳам уларнинг исмини тилга олмасликни сўрашган, қалам пулини эса тўлашларини билдиришган эди.

Бир умр қашшоқликда яшаган кампир умрининг қолганини яхшигина уйда, роҳат-фароғатда ўтказмоқда. Китоб эса чоп этилмади.

ЧОРАСИЗЛИК

ХИЗМАТЧИ (тортиниб, қимтиниб): — Сэр, хотиним айтдики... ҳим... сиз менинг маошимни оширишингиз керак экан.

КОРХОНА РАҲБАРИ:

— Шундайми? Начора, унда мен ҳам хотинимдан сўрай-чи, шундай қилиш шартмикан...

ҲОЗИРЖАВОБЛИК

Полициячи машинада кетаётган шаҳар мэрини танимай, тўхтатди:

— Нега сиз менинг ҳуштагимга тўхтамадингиз?

Ҳайдовчи деди:

— Мен сиз: «Салом, жаноб мэр!» — деб олқишладингиз, деб ўйлабман.

— Албатта, жаноб мэр. Мен йўл тайғоқ эканидан сизни огоҳлантириб қўймоқчи эдим, холос.

НАЧОРА...

— Судья, — зорланди айбланувчи, — наҳотки мени суд қилувчилар фақат аёллар бўлса?

— Жиминг, — шивирлади адвокат.

— Йўқ, мен ҳатто ўз хотинимни алдай олмайман. Бу ерда ўн икки аёл-а...

МИТТИ АЙЁРЛИК

— Агар уйингизга чақирилмаган меҳмон келиб қолса, менинг услубимдан фойдаланинг.

— Бу қандай усул, миссис Джоунс?

— Мана бундай: эшик тақиллаганда, шляпани бошга кийиб, қўлқоп ва ёмғирпўшни қўлга олиб эшикни очасиз. Агар эшикни тақиллатган киши сизга ёқмайдиган одам бўлса: «О, афсус, мен зарур иш билан бир ёққа бормоқчийдим. Начора...» — дейсиз.

— Агар мен хоҳлаган одам бўлса-чи?

— Унда жавоб бунақа бўлади: «О, жуда ҳам вақтида келдингиз, мен ҳозиргина айланиб келган эдим, ҳали ечинишга ҳам улгурмовдим. Марҳамат қилсинлар...»

ЭЪЛОН

Бир жиддий газетада шундай эълон босилди: «Гапирувчи тўтиқуш йўқолди. Топиб олганларга айтиб қўйй: унинг гапларига ишонманглар. Бизнинг сиёсий қарашларимиз бошқача!»

НОШИРЛИК

МУҲАРРИР: — Ахир, бу мен уч йил олдин қайтарган қўлёзма-ку, шундайми?

МУАЛЛИФ; — Ҳа.

МУҲАРРИР: — Нега уни яна олиб келдингиз?

МУАЛЛИФ: — Чунки энди сизнинг уч йиллик тажрибангиз бор-да...

НОЧОРЛИК

МУҲАРРИР: — Ҳикоянгиз жуда яхши ёзилган, аммо хатингиз хунук. Машинкада кўчириб келмайсизми?

МУАЛЛИФ: — Агар машинкада ёзиш қўлимдан келганда, овора бўлиб ҳикоя ёзиб юрмасдим!

САБАБ

Ёши ўтиб қолган аёлдан турмушга чиқмагани сабабини сўрашди.

— Нима керак? — деди у. — Кўнгилхушлик учун маймун боққанман, уйда гаплашиб туриш учун тўтиқуш, доимо тутаб турадиган печка ҳам бор.

ЎЗ ЙЎЛИ

ГАДО айтди: — Умуман олганда мен — ёзувчиман, «Пул топишнинг юз хил йўли» номли китоб ёзганман.

БИЗНЕСМЕН: — Бўлмаса, нега яна тиланчилик қиласан?

ГАДО: — Бу ҳам пул топишнинг мен тасвирлаган бир йўли-да.

ЛОФ

— Ана шундай, ўғлим, урушда шу ишларни қилганман.

— Ҳа, дада, жуда зўр! Лекин урушда бошқа солдатлар нега керак бўлди, ҳайронман?

РЎЗҒОР

БИРИНЧИ ЙИЛ: Эр гапиради, хотин қулоқ солиб ўтиради.

ИККИНЧИ ЙИЛ: Хотин гапиради, эр қулоқ солиб ўтиради.

УЧИНЧИ ЙИЛ: Эр-хотин гапиришади, қўшнилар қулоқ солиб ўтиришади.

АФСУС

БОШЛИҚ: — Қўлингиздан нима иш келади?

ИШ ИЗЛОВЧИ: — Ҳеч нарса!

БОШЛИҚ: — Афсус! Ҳамма раҳбарлик лавозимлари банд эди-я.

«Книжное обозрение» газетасининг шу йилги 13-сонидан олинди.

Рассом К. ОЛИМОВ

... Йигирма нафардан зиёд гражданларнинг аризаларида Гдлян группасидаги терговчилар кўпинча ғайриқонуний қамоққа олишларга йўл қўйганликлари айтилади. Қарши шаҳрида яшовчи Мўянов икки йилу тўрт ой, Р. Каримов салкам уч йил; ҳомиладор Н. Аҳадова йигирма кун асоссиз равишда қамоқда сақланган.

«Правда» газетаси, 1989 йил, 20 май.

ГУНОҲСИЗ

УНИ ИККИ ЙИЛУ ТЎРТ ОЙДАН СЎНГ УЗР СЎРАБ ҚАМОҚДАН ОЗОД ҚИЛИШДИ

ҚАРШИ ШАҲАР ПАРТИЯ КОМИТЕТИГА

...ТЕРГОВДА аниқланишича Зарпулла Мўянов Қашқадарё область савдо бошқармаси бошлиғи бўлиб ишлаган 1981—85 йиллар мобайнида ўз мансабини суиистеъмол қилган ҳолда шаҳар саноат моллари базасининг собиқ директори Р. Каримов, 12-магазин мудири Б. Очилов ва бошқа қўл остидаги ходимлардан доимий равишда пора олиб келган. Ўз хатти-ҳаракати билан З. Мўянов Ўзбекистон ССР жиноий ишлар кодексининг 152-модда 2-қисмида кўзда тутилган жиноятни содир қилган. Шуларга кўра у 1986 йилнинг 15 февраль куни ҳибсга олиниб, жиноий жавобгарликка тортилди. Унинг партиявий масаласини кўриб чиқишингиз сўралади.

Қарши шаҳар прокурори
А. АЛИЕВ.

ҚАРШИ ШАҲАР ПАРТИЯ КОМИТЕТИ БЮРО МАЖЛИСИНИНГ ҚАРОРИ

Область савдо бошқармаси бошланғич партия ташкилотининг 1986 йил 19 март кунги З. Мўяновни КПСС сафидан ўчириш ҳақидаги қарори тасдиқлансин.

СУД ҲУКМИДАН КЎЧИРМА:

Судланувчи Зарпулла Мўянов Ўзбекистон ССР жиноят кодексининг 152-модда 2-қисми билан айбдор деб топилсин ва саккиз йил муддат билан озодликдан маҳрум этилсин. Жазо муддати кучайтирилган режимли ахлоқ тузатиш колониясида ўталсин.

Суд раиси Т. ТОШПЎЛАТОВ.

КПСС МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИГА ХАТ

...1961 йилдан КПСС аъзосиман. 20 йил давомида шаҳар ва область Советлари депутатлигига сайланганман. «Совет савдоси аълочиси» эдим. 1985 йилнинг август ойидан бошлаб СССР прокуратурасининг терговчиси Мавлонов ва бошқалар мени обкомнинг собиқ биринчи секретари Ғойибов ва унинг ўғли Рўзметовларга пора берgансан деб айблай бошладилар. Жисмоний куч ишлатиб ҳатто ўзим ҳам билмаган жуда кўп кишиларни порахўрликда айблашга мажбур қилдилар. Менга ёрдам беринг! Ноҳақ туҳмат билан ҳибсда ўлиб кетишни истамайман...

Маҳкум З. МЎЯНОВ.

2—911 «а» СОНЛИ ЖИНОИЙ ИШНИ БЕКОР ҚИЛИШ ҲАҚИДА ҚАРОР

1. Мўянов З.нинг ҳаракатида жиноят состави бўлмагани сабабли унга нисбатан қўзғатилган 2—911 «а» сонли жиноят иши бекор қилинсин.

2. Мўянов З.га нисбатан 1988 йилнинг 7 июнь куни қўлланилган — тилхат орқали ҳеч қаёққа кетмаслик ҳақидаги эҳтиёт чораси бекор қилинсин.

Қашқадарё область прокуратураси тергов бўлими бошлиғининг муовини вазифасини бажарувчи, юстиция кичик маслаҳатчиси Ф. ПОЛВОНОВ.

ҚАРШИ ШАҲАР, ЛЕНИН КЎЧАСИ, 345-УЙДА ЯШОВЧИ ЗАРПУЛЛА МЎЯНОВга

Қашқадарё область прокуратураси томонидан Сизга нисбатан қўзғатилган 2—911 «а» сонли жиноий иш бўйича олиб борилган тергов ҳаракатлари тугади. Сизнинг ҳаракатингизда жиноят состави йўқлиги учун Сизга нисбатан қўзғатилган жиноий иш Ўзбекистон жиноят кодексининг 5-модда, 2-қисми билан 1989 йил 29 февраль кунги қарорга асосан бекор қилинди. Сиз СССР Олий Совети Президиумининг 1981 йил 18 майдаги «Давлат ва жамоат ташкилотларининг, шунингдек, мансабдор шахсларнинг ўз хизмат вазифаларини бажариш пайтида қилган ғайриқонуний ҳаракатлари натижасида гражданга етказилган зарар ҳақини тўлаш тўғрисидаги» Фармонга кўра ўз вазифангизга ва партия сафига тикланиш ҳуқуқига эгасиз.

Қашқараё область прокуратурасининг катта терговчиси, биринчи даражали юрист
Б. НАВРУЗОВ

ҚАШҚАДАРЁ ОБЛАСТЬ ПАРТИЯ КОМИТЕТИГА

Ўзбекистон ССР жиноят кодексининг 152-модда, 2-қисм ҳамда 153-модда 2-қисм билан айбланган Зарпулла Мўяновнинг жиноий иши бўйича олиб борилган аниқлов ниҳоясига етди. Мазкур жиноий иш Қашқадарё область прокуратурасининг катта терговчиси Б. Наврузовнинг 1989 йил 28 февраль кунги қарорига мувофиқ жиноят кодексининг 5-модда 2-қисмига кўра бекор қилинди.

Область прокурорининг биринчи ўринбосари, юстиция катта маслаҳатчиси
Ю. РУССКИХ

«ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ВА САНЪАТИ» ГАЗЕТАСИ БОШ МУҲАРРИРИГА

... Икки ярим йил айбсиз айбдор сифатида қамоқда ётдим. У ерда кўрган-кечирганларимни эсласам кўз олдим қоронғилашиб, юрагимда санчиқ туради. Мени Очилов, Жумаев, Боймуродова, Аҳмедов, Зокировлардан пора олиб, Ғойибов ва Рўзметовларга пора бергансан деб айблаб ҳақорат ва туҳматларга дучор қилишди. Ҳар бир сўроқ мушт билан бошланиб, тепки билан тугарди. Ишим бир неча бор юқори суд органларида кўриб чиқилди. Лекин ҳар гал СССР прокуратураси составида иш олиб бораётган Пиримқул Мавлонов тазйиқи туфайли ҳукм ўзгартирилмай қоларди. Мен бу гапларни нима учун ёзаяпман? Ҳолбуки мени оқлашди. Оқлашди-ю, лекин негадир ҳеч қаёққа шикоят қилмаслигимни илтимос қилишди. Салкам уч йил менинг фарзандларим одамларга тик қаролмади. Байрам нима, қувонч нима билмай яшашди. Шунча муддат мен севган ишимдан, партбилетимдан, соғлигимдан ва энг муҳими — озодлигимдан жудо бўлдим. Нега энди мени бу балоларга гирифтор қилган кимсалар жазоланмаслиги керак, нега? Бунақада кеча мени қамаган шахслар эртага яна бошқа бир бегуноҳ кишини худди шундай асоссиз равишда озодликдан маҳрум этишга интилмайди деб ким кафолат бера олади, ким? Улар қачонгача қонунни оёқ ости қилиб келадилар...

Сўнгги пайтларда кишилар дарду-ҳасратини дадил матбуотга олиб чиқаётган газета сифатида Сизлардан адолатнинг тўла тантанаси масаласида амалий ёрдам кутаман.

Зарпулла МЎЯНОВ,
Қарши шаҳри

ИНСОН, АХЛОҚ ВА ҚОНУН

МУХБИР ИЗОҲИ

... Зарпулла аканинг шикоятини олганимизга анча бўлган эди. Рости, даставвал у кишининг қамоқдан озод қилинганига ҳам, ҳақлилигига ҳам унча ишонмаган эдик. Қолаверса, турғунлик даврида область савдо бошқармасига бошлиқ бўлган кишининг ҳалол ишлаганига ишониш қийин. Лекин булар — дастлабки таассуротлар.

Зарпулла аканинг ҳақлигига шубҳа қилганимга яна бир сабаб — болаликдан шууримда савдо ходимлари ҳақида нохуш таассурот қолган. Ўттиз йиллик ҳаёт йўлларимда учраган савдо соҳасидаги таниш-билишларимнинг ҳаммаси — ўзига тўқ одамлар. Ҳолбуки, улар юз-юз эллик сўм атрофида маош олишади, холос. Лекин уларнинг ҳаммаси савдога ўтганидан бир йилдан сўнг албатта машина минишган, уй қуришган, тўй қилишган...

Зарпулла Мўянов сурункасига йигирма йил область савдо шохобчаларига раҳбарлик қилди. Лекин машина ҳам мингани йўқ, шоҳона уй ҳам қургани йўқ. Асли форишлик бўлган Зарпулла аканинг Қашқадарёга келганига, қаршилик Малика опага уйланганига роппа-роса йигирма йил бўлибди. Оилада олти фарзанд камол топди. Катта қизлари Юлдуз пединститутнинг иккинчи курсида ўқийди. Ундан кичик ўғли Файзулла бу йил Самарқанддаги савдо институтига ўқишга кирди. Қолган болалари мактаб қўйнида. Шаҳардаги Ленин кўчасининг мўъжазгина ҳовлисида ҳамма қатори тинч-омон яшаб келаётган эдилар.

ГУНОҲКОР

1986 йилнинг 15 февраль куни Зарпулла акани ўз кабинетида ҳибсга олишади. Қўлига кишан солиб тўғри аэропортга олиб боришади ва махсус рейс билан Тошкентга — республика ички ишлар министрлигига келтиришади. Шундан сўнг содир бўлган воқеалар юқоридаги ҳужжат ва хатлардан ҳам маълум. Биз уларни такрорлаб ўтирмаймиз. Фақат нима учун бундай қонунсизлик юз берганини баҳоли қудрат изоҳлашга, таҳлил қилишга уриниб кўрмоқчимиз, холос. Ўзўзини чавақлаган Қашқадарё область партия комитетининг собиқ биринчи котиби Рўзмат Ғойибов фожиасидан сўнг Гдлян бошчилигидаги СССР прокуратураси ходимлари марҳумга алоқадорликда ва шерикчиликда гумон қилинган барча ўртоқларни ёппасига ҳибсга ола бошлайди. Зарпулла ака билан ҳам худди шундай бўлди. Қизиғи ва ачинарлиси шундаки, ўша пайтлар СССР тергов группасининг барча кўрсатмалари бизда кўр-кўрона ва сўзсиз амалга ошириларди. Кимни қамаш лозим дейишса, ўша заҳотиёқ маҳаллий прокурорлардан уни қамашга рухсат бериш талаб қилинарди...

Зарпулла Мўяновни партиядан ҳам осонгина ўчиришди. Қарши шаҳар партия комитети мисолида бунга ўхшаш нохуш ҳолларни кўплаб учратиш мумкин эди. Қарши шаҳридаги кийим-кечак моллари базаси директори Норбой Жўраевни ҳам ноҳақ жазолашди. Лекин уни Москвадан келган терговчилар эмас, балки Қарши шаҳар партия комитетининг биринчи котиби Валерий Лозицкий тазйиққа олган эди. Партия ташкилоти раҳбарининг қаҳрига йўлиққан кишининг аҳволини тасаввур қилиш мумкин. У аввал нуфузли комиссиялар томонидан кетма-кет огоҳлантирилади. Ўжарлик қилса ўша комиссиялар хулосасига кўра партиядан ўчирилиб, устидан жиноий иш қўзғатилади. Норбой Жўраевни ана шундай жазолашди. Лекин бу гал ғаюрларнинг қўли баланд келмади. Норбой Жўраев уларни доғда қолдирди. 1987 йилнинг 18 август куни Қарши шаҳар партия комитети бюросида шахсан биринчи секретарнинг тазйиқи билан партиядан ўчирилган савдо базаси директори Норбой Жўраевни 1988 йилнинг 28 декабрь куни Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети бюроси КПСС сафига қайта тиклади.

Зарпулла Мўяновнинг куюниб ёзганича бор. Унинг қалби ва соғлигига заҳм етказганлар жазодан қутулиб қолсалар керак. Ҳолбуки, биз ҳуқуқий давлат қурмоқчимиз. Инсон ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилишни энг олий мақсад деб билмоқчимиз. Лекин ҳозирча мен Сизга: «Ҳеч ким бизни эрта бир кун беасос қамаб қўяолмайди», — деб кафолат беролмайман. Қизиқ, врач бировни нотўғри даволаса, ҳайдовчи авария содир қилса, сотувчи кимнингдир ҳақини уриб қолса қонун олдида жавоб беришади. Лекин нега бировнинг умрига завол етказган, уни ноҳақ озодликдан маҳрум қилганлар бизда аксарият ҳолда жазосиз қолишади? Назаримда, ҳуқуқий давлат қуришдан олдин қонунларимизни қайта кўриб, мукаммаллаштириш лозим. У ҳамма учун — терговчидан тортиб прокуроргача, суд ҳакамидан то давлат раҳбаригача, оддий ишчидан партия ходимигача бир хил амал қилиши лозим. Иккинчидан эса бизда тергов ниҳоятда шавқатсиз усуллар билан олиб борилади. Ҳуқуқшунослар орасида бир гап бор: тергов домига тушган кишининг айби албатта «топилади». Зарпулла Мўянов ҳам ана шунақанги бешафқат фалсафанинг қурбони бўлди. Мен Зарпулла акага ўхшаш ўнлаб ноҳақ жабр чеккан кишиларнинг уларни қандай «тергов» қилганликлари ҳақидаги ҳикояларини тинглаб даҳшатга тушганман. Ҳа, бу терговчилар қандай қилсалар жазосиз қолишларини, қайси хатолари учун қандай жазо олишларини яхши билишади.

Инсон ҳаёти билан боғлиқ бўлмаган жиноят содир этган кишиларни агар жамиятга хавф етказишмаса, судга қадар озодликда сақлаш мумкин. Зарпулла Мўянов озодликда туриб ҳам сўроқ бериши мумкин эди. Бугунга келиб оқланганида бунчалар — ҳам руҳан, ҳам маънавий азобланмасди. Жисмоний азоб — инсоннинг соғлиғини кемирса, маънавий азоб — унинг виждон қийноғидир! Унинг ўрнини қоплаш учун ҳеч бўлмаганда ноҳақ жабрланган кишидан лутфан узр сўрамоқ керак! Қонун эгалари бундан ор қилмасинлар! Ҳалол ва бегуноҳ кишини қамашга етган журъат узр сўрашга ҳам етмоғи лозим! Сиз ўзингизни ўн минут лифтда қамалиб қолганингизни тасаввур қилиб кўринг-а. Ўн минут гўё бир соатдек туюлиб, жонингиз ҳалқумингизга келиб қанча азобланасиз. Бизда эса одамлар гоҳо йиллаб озодликдан маҳрум этилади-ю, яна ҳеч нарса бўлмагандек уларнинг кўзларига табассум билан бемалол тикила оламиз. Афсуски, бундай адолатсизликлар бизда ягона эмас. Кейинги бир ярим йилнинг ўзида айби исботланмаганлиги ёки жиноят состави йўқлиги сабабли 400 киши оқланди. Уларнинг кўплари 1986 йилдан аввалроқ ноҳақ тергов ва текширишларга дучор қилинган эди. Аммо ҳозир ҳам «суд хатоси» деб аталган хатоларга йўл қўйилмаяпти деб ким кафолат бера олади? Ҳолбуки бу хатоларнинг ҳар бири инсон тақдирига, озодлигига дахлдор.

Зарпулла аканинг ғамгин, ўйчан фарзандлари билан хайрлашиб қайтгандан буён ана шу аламли ўйлар менга тинчлик бермайди. Уларнинг нигоҳларида муҳрланиб қолган: «Дадамизни нега қамашди?» деган савол ҳануз мени қийнаб келади. Бу саволлар бизни қачонгача қийнаши мумкин? Бунинг жавоби менга қоронғу...

Исмат ХУШЕВ,
«Ўзбекистон адабиёти ва санъати»нинг махсус мухбири

ЖУМА КУНЛАРИ ЧИҚАДИ
БАҲОСИ 10 ТИЙИН

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ВА САНЪАТИ

«ЛИТЕРАТУРА И ИСКУССТВО УЗБЕКИСТАНА»
Издается на узбекском языке

Орган Союза писателей Узбекской ССР и Министерства культуры Узбекской ССР

Бош муҳаррир Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ.
Таҳрир ҳайъати: Ҳафиз АБДУСАМАТОВ, Усмон АЗИМОВ, Ҳамидулла АКБАРОВ, Рамз БОБОЖОН, Одил ЁҚУБОВ, Аҳмад ЖАББОРОВ, Баҳодир ЖАЛОЛОВ, Асқад МУХТОР, Абдулла ОРИПОВ, Тоҳир ШАМСИЕВ, Озод ШАРАФИДДИНОВ, Тўлапберган ҚАЙИПБЕРГАНОВ, Малик ҚАЮМОВ, Тўлқиной ҚОДИРОВА, Пиримқул ҚОДИРОВ, Иброҳим ҒАФУРОВ (бош муҳаррир ўринбосари), Маматқул ҲАЗРАТҚУЛОВ (масъул котиб)

РЕДАКЦИЯ АДРЕСИ: Тошкент — 700083, Ленинград кўчаси, 32.
ТЕЛЕФОНЛАР: бош муҳаррир — 33-52-91, 32-57-42; бош муҳаррир ўринбосари — 33-43-65, 32-54-66; масъул котиб — 33-49-93; секретариат — 32-58-49; БЎЛИМЛАР: ижтимоий-сиёсий — 32-56-50; танқид ва адабиётшунослик — 32-55-98; поэзия ва проза — 32-55-78; санъат — 32-56-48, 32-54-56; хатлар ва оммавий ишлар — 32-56-49; сатира ва юмор — 32-54-71.

Редакцияга келган қўлёзма ва суратлар авторларига қайтарилмайди. Ҳикоялар уч интервалда 14 бет, очерк ва мақолалар 12 бетдан ошмаслиги керак.

Р. — 04328. Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмахонаси. Тошкент шаҳри. Индекс 64593. Б. — 3149. 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12